

**TDIU HUZURIDAGI
PEDAGOG KADRLARNI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH
TARMOQ MARKAZI**

**O'QUV USLUBIY
MAJMUUA**

TOSHKENT-2025

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**OLIY TA'LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH INSTITUTI**

**TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI
HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH
TARMOQ MARKAZI**

**“IQTISODIYOT VA IQTISODIY
MUNOSABATLAR”**

YO'NALISHI

**“Zamonaviy makroiqtisodiy siyosat va
milliy iqtisodiyotning barqarorlashuvi”**

moduli bo'yicha

**O'QUV USLUBIY
MAJMUA**

Toshkent - 2025

Modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 202_-yil __-dekabrdagi ____-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv dasturi va o‘quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi: Vaxabov A.V.- O‘zMU, “Makroiqtisodiyot” kafedrası mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Taqrizchi: Salimov B.T.- TDIU Yashil iqtisodiyot kafedrası professori, iqtisodiyot fanlari doktori.

O‘quv-uslubiy majmua oliy ta’lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan (“__” _____ 202____ -yildagi ____ -sonli bayonoma)

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR	4
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI	15
III. NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	24
IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	67
V. MUSTAQIL TA’LIM MAVZULARI	96
VI. GLOSSARIY	97
VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI.	110

I. ISHCHI DASTUR

KIRISH

Ushbu ishchi dastur O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi PF-4732-son, 2019-yil 27-avgustdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi PF-5789-son, 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son, 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son, 2023-yil 25-yanvardagi "Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo'lga qo'yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-14-son Farmonlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 797-son Qarorida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, u oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg'or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o'zlashtirish hamda amaliyotga joriy etish ko'nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta'lim sohasi bo'yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo'yiladigan umumiy malaka talablari va o'quv rejalari asosida shakllantirilgan bo'lib, uning mazmuni O'zbekistonning milliy tiklanishdan milliy yuksalish bosqichida oliy ta'lim vazifalari, ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishning normativ-huquqiy hujjatlari, ilg'or ta'lim texnologiyalari va pedagogik mahorat, ta'lim jarayonlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash, amaliy xorijiy til, tizimli tahlil va qaror qabul qilish asoslari, maxsus fanlar negizida ilmiy va amaliy tadqiqotlar, o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari bo'yicha so'nggi yutuqlar, pedagogning kreativ kompetentligini rivojlantirish, global Internet tarmog'i, multimedia tizimlaridan foydalanish va masofaviy o'qitishning zamonaviy shakllarini qo'llash bo'yicha tegishli bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish yo'nalishining o'ziga xos xususiyatlari, dolzarb masalalaridan kelib chiqqan holda dasturda tinglovchilarning maxsus fanlar doirasidagi bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar takomillashtirilishi mumkin.

Modulning maqsadi va vazifalari

"Zamonaviy makroiqtisodiy siyosat va milliy iqtisodiyotning barqarorlashuvi"
modulning maqsadi: pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malaka oshirish kurs tinglovchilarini o'quv jarayonini tashkil etish va uning sifatini oshirish borasidagi ilg'or xorijiy tajribalar, zamonaviy yondashuvlar, zamonaviy ta'lim va innovatsion

texnologiyalar sohasidagi ilg'or xorijiy tajribalar: modul-kredit tizimi, case study (keys stadi), masofali o'qitish, mahorat darslari, vebinar, evristik metodlarni o'zlashtirish, joriy etish, ta'lim amaliyotida qo'llash, ko'nikma va malakalarini tarkib toptirish asosida ularning kasbiy kompetentligi va pedagogik mahoratini doimiy rivojlanishini ta'minlashdan iborat.

“Zamonaviy makroiqtisodiy siyosat va milliy iqtisodiyotning barqarorlashuvi”

modulining vazifalari:

- “Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)” yo'nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarini uzluksiz yangilash va rivojlantirish mexanizmini yaratish;
- zamonaviy talablarga mos holda oliy ta'limning sifatini oshirish uchun zarur bo'lgan pedagoglarning kasbiy kompetentlik darajasini oshirish;
- pedagog kadrlar tomonidan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va xorijiy tillarni samarali o'zlashtirilishini ta'minlash;
- maxsus fanlar sohasidagi o'qitishning innovatsion texnologiyalari va ilg'or xorijiy tajribalarini o'zlashtirish;
- “Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)” yo'nalishida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarining fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasini ta'minlash.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilimiga, ko'nikma, malakasi va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar

Maxsus fanlar bo'yicha tinglovchilar quyidagi yangi bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarga ega bo'lishlari talab etiladi:

Tinglovchi:

- iqtisodiy qonuniyatlarni o'rganishda agregat ko'rsatkichlardan foydalanib tahlil qilishni;
- iqtisodiy islohotlarning mazmuni, bosqichlari, ustuvor yo'nalishlari va bozor iqtisodiyotiga o'tish modellari xususiyatlarini;
- iqtisodiyotning globallashuvi jarayonlarini;
- barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash orqali makroiqtisodiy barqarorlikka erishish usullarini;
- makroiqtisodiy modellarni tuzishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni;
- mutaxassislik fanlarini o'qitishdagi ilg'or xorijiy tajribalarni;
- makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning yangi nazariyalarini;
- milliy iqtisodiyotni modernizatsiyalash va tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish usullarini;
- xususiy sektorning barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi o'rni va unga ta'sir etish dastaklari;
- bozor munosabatlari shakllanishi sharoitida mamlakatimizda raqobat muhitini shakllantirishning huquqiy asoslari;
- pul-kredit siyosatini amalga oshirish negizida inflyatsiyani jilovlash yo'nalishlari;
- tashqi savdo aylanmasini mo'tadillashtirish va diversifikatsiyalash uslublari;

- davlat fiskal sisatini isloh etishning ustuvor yo‘nalishlari;
- to‘lov balansini muvozanatlashtirish uslublari;
- aholi kambag‘alligini aniqlash va uni qisqartirish yo‘nalishlari **to‘g‘risidagi**

bilimlarga ega bo‘lishi lozim;

Tinglovchi:

- milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli davrda rivojlanish ssenariylarini tuzishni;
- makroiqtisodiy modellar yordamida barqaror iqtisodiy o‘sinh omillarini aniqlash;
- milliy iqtisodiyotni modernizatsiyalash va tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish istiqbollari aniqlash;
- xususiylashtirishning xorij tajribasi va undan O‘zbekiston amaliyotida foydalanish imkoniyatlarini aniqlash;
- jahonda antimonopoly siyosatni amalga oshirishni boy, ilg‘or tajribasidan O‘zbekistonda sog‘lom raqobat muhitini shakllantirishda foydalanish;
- pul-kredit siyosati va inflyatsiya darajasini prognozlash;
- milliy iqtisodiyotdagi chuqur tarkibiy o‘zgarishlar qonuniyatlarini bilishga asoslanib uzoq istiqboldagi davrda milliy iqtisodiyotdaga tarkibiy o‘zgarishlarning modellarini ishlab chiqish;
- makroiqtisodiy indikatorlar asosida iqtisodiy jarayonlardagi o‘zgarishlarni tahlil qilish orqali makroiqtisodiy siyosatni takomillashtirishga oid mustaqil qarorlar qabul qilish;
- tijorat banklari faoliyatini tahlil qilish, bank xizmatlari va mahsulotlarining sifatini oshirishga oid **ko‘nikmalarini egallashi lozim;**

Tinglovchi:

- zamonaviy va innovatsion ta‘lim texnologiyalari asosida o‘quv jarayonini “jonli”, ijodiy tashkil etish;
- innovatsion faoliyatni tashkil etish;
- iqtisodiy jarayonlarni taxlil qilishda iqtisodiy qonunlar, ilmiy tushunchalarni (kategoriyalarni) yechimlar qabul qilishda ishlata olish;
- iqtisodiy jarayonlarni makroiqtisodiy tahlil qilish va prognozlash;
- davlatning iqtisodiyotni tartibga solishdagi optimal darajasini aniqlash va davlat mulkini xususiylashtirishni mamlakatimizning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirishga oid;
- ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan tovar va xizmatlar bahosini erkinlashtirish borasida optimal qarorlarni ishlab chiqish;
- innovatsion rivojlanish jarayonlarini tadqiq qilishda makroiqtisodiy modellar tizimidan foydalanish;
- iqtisodiy ko‘rsatkichlarni prognozlashda maxsus kompyuter dasturlaridan foydalanish;
- O‘zbekiston Respublikasi makroiqtisodiy siyosatining maqsadi, vazifalari, xususiyatlarini bilish va makroiqtisodiy darajada fikrlash asosida tegishli qarorlar qabul qilish **malakalarini egallashi kerak;**

Tinglovchi:

- innovator, tyutor, moderator va fasilitatorlik faoliyatini samarali amalga oshirish;

- jahondagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil etish va olingan xulosalarini keng jamoatchilikga tushuntirib berish, iqtisodiyot sohasida tayyorlanayotgan mutaxassislarni o'qitish jarayoni nazariya va amaliyotning uzviy bog'liqligini ta'minlash;

- makroiqtisodiy indikatorlarni tizimli ravishda tahlil qilish va ularni keng jamoatchilikga tushuntira olish;

- makroiqtisodiy tahlillar asosida milliy, tarmoqlar, mintaqalar va korxonalar rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish;

- tuzilgan makroiqtisodiy modellarni tarmoqlar va korxonalar faoliyatida qo'llash;

- mamlakatda amalga oshirilayotgan maqsadli xususiylashtirish dasturlarining holatini baholash va uni jadallashtirish yo'nalishlari to'g'risida ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish;

- tabiiy monopoliyalarning faoliyatini nazorat qilish va sog'lom raqobat muhitini monitoring qilish borasidagi chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

- milliy iqtisodiyot va mintaqalarning o'rta va uzoq muddatli davrga mo'ljallangan iqtisodiy rivojlanishining muqobil ssenariylarini ishlab chiqish va qo'llash;

- milliy iqtisodiyotning tarmoq va sohalari faoliyatini tahlil qilish, eksportga yo'naltirilgan mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'yicha maqsadli dasturlar ishlab chiqish, tarmoqlar, sohalarni innovatsion va strategik rivojlantirish **kompetensiyalarini egallashi lozim.**

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

“Zamonaviy makroiqtisodiy siyosat va milliy iqtisodiyotning barqarorlashuvi” modulini o'qitish jarayonida quyidagi innovatsion ta'lim shakllari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi nazarda tutilgan:

- zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida interfaol ma'ruzalarni tashkil etish;

- virtual amaliy mashg'ulotlar jarayonida keys, loyiha va assisment texnologiyalarini qo'llash nazarda tutiladi.

Modulning o'quv rejadagi boshqa modullar bilan bog'liqligi va uzviyligi

“Zamonaviy makroiqtisodiy siyosat va milliy iqtisodiyotning barqarorlashuvi” moduli bo'yicha mashg'ulotlar o'quv rejasidagi “Ilg'or ta'lim texnologiyalari va pedagogik mahorat” o'quv modulining “Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” submodullari, “Ta'lim jarayonlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash”, “Amaliy xorijiy til”, “Tizimli tahlil va qaror qabul qilish asoslari”, “Maxsus fanlar” o'quv modullari bilan uzviy aloqadorlikda olib boriladi.

Modulning oliy ta'limdagi o'rni

Modulni o'zlashtirish orqali tinglovchilar Zamonaviy makroiqtisodiy siyosat va

milliy iqtisodiyotning barqarorlashuvini tahlil etish va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo'ladilar.

Modul bo'yicha soatlar taqsimoti:

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o‘quv yuklamasi, soat					
		Hammasi	Auditoriya o‘quv yuklamasi				Mustaqil ta’lim
			jami	jumladan			
				Nazariy mashg‘ulot	Amaliy mashg‘ulot	Ko‘chma mashg‘ulot	
1.	Makroiqtisodiy siyosat va barqaror iqtisodiy o‘shini ta’minlash yo‘nalishlari	6	6	2	2	2	
2.	Milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta’minlashda pul-kredit va fiskal siyosatlarining o‘rni.	4	4	2		2	
3.	Tashqi savdo siyosati va to’lov balansini muvozanatlashtirish yo’nalishlari	4	4		2	2	
	Jami:	14	14	4	4	6	

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: Makroiqtisodiy siyosat va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash yo'nalishlari (2 soat)

Makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillar. O'zbekiston Respublikasida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sish dinamikasi. Respublikada makroiqtisodiy barqarorlikni ifodalovchi ko'rsatkichlar. O'zbekiston iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish yondashuvlaridan foydalanish. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarini prognozlash. Mamlakatning iqtisodiy salohiyati. O'zbekistonning iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanishi va iqtisodiy o'sish muammolari. Iqtisodiy o'sish samaradorligini ta'minlashda tabiiy, moddiy va moliyaviy resurslardan tejab-tergab foydalanishning ahamiyati.

2-mavzu: Milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashda pul-kredit va fiskal siyosatlarining o'rni. (2 soat)

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va huquqiy himoya qilishning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish. Iqtisodiy tizim tushunchasi. Iqtisodiy tizim modellari: an'anaviy iqtisodiyot, ma'muriy-buyruqbozlik iqtisodiyoti, bozor iqtisodiyoti. Bozor iqtisodiyotining bosqichlari: erkin raqobatga asoslangan va hozirgi zamon bozor iqtisodiyoti. Iqtisodiyotni isloh qilishda mulkchilikning o'rni. Mulkchilik shakllarini o'zgartirish usullari: milliyalashtirish, davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish. Davlat mulkini xususiylashtirishning usullari. O'zbekiston Respublikasida mulkchilikni davlat tasarrufidan chiqarish va

xususiylashtirish jarayonini amalga oshirish bosqichlari.

3-mavzu: Monopoliyaga qarshi siyosat va raqobat muhitining rivojlanishi.

Raqobatning mohiyati va obyektiv asoslari. Raqobat kurashining zamonaviy shakllari: mahsulot sifatini oshirish, mahsulotni yangilash, xizmat sifati, reklama, servis, marketing va h.k. Davlatning monopoliyaga qarshi tadbirlari. Rivojlangan mamlakatlarda monopoliyaga qarshi siyosat borasidagi tajribalar. Monopoliyaga qarshi qonunchilik. O'zbekistonda raqobat muhitining kuchaytirish borasidagi chora-tadbirlar. Monopoliyaga qarshi qonunchilikning shakllanishi. Monopolistik korxonalarni tartibga solish usullari. Monopoliyaga qarshi siyosatning natijalari.

4-mavzu: Milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashda fiskal siyosatning o'rni.

Iqtisodiy barqarorlikka erishishda moliya tizimi va moliyaviy siyosat ahamiyati. Moliya tizimining bo'g'inlari. Davlat byudjetining moliyaviy resurslarni shakllantirishdagi ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi davlat byudjetining tuzilishi. Davlat byudjetining daromadlari va xarajatlari tarkibi hamda ularning egri chizig'i. Byudjet taqchilligi va davlat qarzlari, ularning iqtisodiyotga ta'siri. Laffer egri chizig'i. Soliq yuki va uning darajasini aniqlash. Soliq yukining taqsimlanishi. Moliyaviy siyosat. Fiskal (soliq-byudjet) siyosat. O'zbekistonda byudjet soliq tizimining soddalashtirilishi va unifikasiya qilinishi.

5-mavzu: Pul-kredit siyosati va inflyatsiyani jilovlash muammolari

Iqtisodiyotning siklli rivojlanishida pul-kredit va valyuta tizimlarining o'zgarishi. Pul muomalasi. Pul tizimi va uning tarkibiy qismlari. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlash va unga ta'sir etuvchi omillar. Pul muomalasi qonunlari. $MV=PQ$ tenglamasining amal qilishi. Inflyasiya darajasi va sur'ati. Inflyasiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari, Davlatning inflyasiyaga qarshi siyosati. Foiz stavkasi va uning darajasini aniqlovchi omillar. Kredit-pul tizimini davlat tomonidan tartibga solish. Inflyasiyaga qarshi aniq o'ylangan siyosat o'tkazish. Pul miqdorining o'sishini tovarlar va xizmatlar miqdorining tegishli darajada o'sishi bilan bog'lab olib borish.

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-amaliy mashg'ulot:

Makroiqtisodiy siyosat va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash yo'nalishlari

Makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillar. O'zbekiston Respublikasida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sish dinamikasi. Respublikada makroiqtisodiy barqarorlikni ifodalovchi ko'rsatkichlar. O'zbekiston iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish yondashuvlaridan foydalanish. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarini prognozlash. Mamlakatning iqtisodiy salohiyati. O'zbekistonning iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanishi va iqtisodiy o'sish muammolari. Iqtisodiy o'sish samaradorligini ta'minlashda tabiiy, moddiy va moliyaviy resurslardan tejab-tergab foydalanishning ahamiyati.

2-amaliy mashg'ulot:

Kichik biznes va xususiy sektorning rivojlanishi

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va huquqiy himoya qilishning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish. Iqtisodiy tizim tushunchasi. Iqtisodiy tizim modellari: an'anaviy iqtisodiyot, ma'muriy-buyruqbozlik iqtisodiyoti, bozor iqtisodiyoti. Bozor iqtisodiyotining bosqichlari: erkin raqobatga asoslangan va hozirgi zamon bozor iqtisodiyoti. Iqtisodiyotni isloh qilishda mulkchilikning o'rni. Mulkchilik shakllarini o'zgartirish usullari: milliyalashtirish, davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish. Davlat mulkini xususiylashtirishning usullari. O'zbekiston Respublikasida mulkchilikni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayonini amalga oshirish bosqichlari.

3-amaliy mashg'ulot:

Monopoliyaga qarshi siyosat va raqobat muhitining rivojlanishi.

Raqobatning mohiyati va obyektiv asoslari. Raqobat kurashining zamonaviy shakllari: mahsulot sifatini oshirish, mahsulotni yangilash, xizmat sifati, reklama, servis, marketing va h.k. Davlatning monopoliyaga qarshi tadbirlari. Rivojlangan mamlakatlarda monopoliyaga qarshi siyosat borasidagi tajribalar. Monopoliyaga qarshi qonunchilik. O'zbekistonda raqobat muhitining kuchaytirish borasidagi chora-tadbirlar. Monopoliyaga qarshi qonunchilikning shakllanishi. Monopolistik korxonalarni tartibga solish usullari. Monopoliyaga qarshi siyosatning natijalari.

4-amaliy mashg'ulot:

Milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashda fiskal siyosatning o'rni.

Iqtisodiy barqarorlikka erishishda moliya tizimi va moliyaviy siyosat ahamiyati. Moliya tizimining bo'g'inlari. Davlat byudjetining moliyaviy resurslarni shakllantirishdagi ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi davlat byudjetining tuzilishi. Davlat byudjetining daromadlari va xarajatlari tarkibi hamda ularning egri chizig'i. Byudjet taqchilligi va davlat qarzlari, ularning iqtisodiyotga ta'siri. Laffer egri chizig'i. Soliq yuki va uning darajasini aniqlash. Soliq yukining taqsimlanishi. Moliyaviy siyosat. Fiskal (soliq-byudjet) siyosat. O'zbekistonda byudjet soliq tizimining soddalashtirilishi va unifikasiya qilinishi.

5-amaliy mashg'ulot:

Pul-kredit siyosati va inflyatsiyani jilovlash muammolari

Iqtisodiyotning siklli rivojlanishida pul-kredit va valyuta tizimlarining o'zgarishi. Pul muomalasi. Pul tizimi va uning tarkibiy qismlari. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlash va unga ta'sir etuvchi omillar. Pul muomalasi qonunlari. $MV=PQ$ tenglamasining amal qilishi. Inflyasiya darajasi va sur'ati. Inflyasiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari, Davlatning inflyasiyaga qarshi siyosati. Foiz stavkasi va uning darajasini aniqlovchi omillar. Kredit-pul tizimini davlat tomonidan tartibga solish. Inflyasiyaga qarshi aniq o'ylangan siyosat o'tkazish. Pul miqdorining o'sishini tovarlar va xizmatlar miqdorining tegishli darajada o'sishi bilan bog'lab olib borish.

KO'CHMA MASHG'ULOT

1-ko'chma mashg'ulot:

Monopoliyaga qarshi siyosat va raqobat muhitining rivojlanishi.

Raqobatning mohiyati va obyektiv asoslari. Raqobat kurashining zamonaviy

shakllari: mahsulot sifatini oshirish, mahsulotni yangilash, xizmat sifati, reklama, servis, marketing va h.k. Davlatning monopoliyaga qarshi tadbirlari. Rivojlangan mamlakatlarda monopoliyaga qarshi siyosat borasidagi tajribalar. Monopoliyaga qarshi qonunchilik. O'zbekistonda raqobat muhitining kuchaytirish borasidagi chora-tadbirlar. Monopoliyaga qarshi qonunchilikning shakllanishi. Monopolistik korxonalarni tartibga solish usullari. Monopoliyaga qarshi siyosatning natijalari.

2-ko'chma mashg'ulot:

Milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashda fiskal siyosatning o'rni.

Iqtisodiy barqarorlikka erishishda moliya tizimi va moliyaviy siyosat ahamiyati. Moliya tizimining bo'g'inlari. Davlat byudjetining moliyaviy resurslarni shakllantirishdagi ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi davlat byudjetining tuzilishi. Davlat byudjetining daromadlari va xarajatlari tarkibi hamda ularning egri chizig'i. Byudjet taqchilligi va davlat qarzlari, ularning iqtisodiyotga ta'siri. Laffer egri chizig'i. Soliq yuki va uning darajasini aniqlash. Soliq yukining taqsimlanishi. Moliyaviy siyosat. Fiskal (soliq-byudjet) siyosat. O'zbekistonda byudjet soliq tizimining soddalashtirilishi va unifikasiya qilinishi.

3-ko'chma mashg'ulot:

Pul-kredit siyosati va inflyatsiyani jilovlash muammolari

Iqtisodiyotning siklli rivojlanishida pul-kredit va valyuta tizimlarining o'zgarishi. Pul muomalasi. Pul tizimi va uning tarkibiy qismlari. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlash va unga ta'sir etuvchi omillar. Pul muomalasi qonunlari. $MV=PQ$ tenglamasining amal qilishi. Inflyasiya darajasi va sur'ati. Inflyasiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari, Davlatning inflyasiyaga qarshi siyosati. Foiz stavkasi va uning darajasini aniqlovchi omillar. Kredit-pul tizimini davlat tomonidan tartibga solish. Inflyasiyaga qarshi aniq o'ylangan siyosat o'tkazish. Pul miqdorining o'sishini tovarlar va xizmatlar miqdorining tegishli darajada o'sishi bilan bog'lab olib borish.

O'QITISH SHAKLLARI

Ushbu modul bo'yicha quyidagi o'qitish shakllaridan foydalaniladi:

- ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ma'lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);
- davra suhbatlari (ko'rilayotgan loyiha yechimlari bo'yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (loyihalar yechimi bo'yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar

1. Gregory N. Mankiw. Macroeconomics. 7 th edition. Harvard University. NY.: Worth Publishers, 2010
2. Ishmuhamedov A.E., Djumayev Z.A, Jumayev Q. X. Makroiqtisodiyot: O'quv qo'llanma. T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2005. – 192 bet.

3. Vaxabov A.V., Butaboyev M.T. Makroiqtisodiyot. O'quv qo'llanma. – Farg'ona: "Navro'z" nashriyoti, 2019. – 319 bet.
4. Вымятина, Ю.В. Макроэкономика в 2 ч. Часть 1: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры/ Ю.В.Вымятина, К.Ю.Борисов, М.А.Пахнин. –Москва: Издательство Юрайт, 2017. – 294 с.
5. Вымятина, Ю.В. Макроэкономика в 2 ч. Часть 2: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры/ Ю.В.Вымятина, К.Ю.Борисов, М.А.Пахнин. – Москва: Издательство Юрайт, 2018. – 198 с.
6. Розанова Н.М. Макроэкономика. Практикум: учебное пособие для магистратуры/ Н.М.Розанова. –Москва: Издательство Юрайт, 2019. 496 с.
7. Сергей Капканщиков: Макроэкономика. Учебник; Издательство Кнорус, 2023 г. ; Серия Бакалавриат. · 406 с.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida"gi 31.12.2021 yildagi O'RQ-742-sonli Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida investitsiya muxitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" 01.08.2018 yildagi PF-5495-sonli Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Soliq va bojxona imtiyozlari berilishini yanada tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida" 27.06.2019 yildagi PF-5755-sonli Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi 12.05.2020 yildagi PF-5992-sonli Farmoni.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 10.07.2019 yildagi PQ-4389-sonli Qarori.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019 – 2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" 04.10.2019 yildagi PQ-4477-sonli Qarori
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2020-2022 yillarga mo'ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 09.01.2020 yildagi PQ-4563 -sonli Qarori.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 25.01.2020. <https://uza.uz/>
10. Mirziyoyev Sh.M. Investorlar uchun qulay va jozibador sharoit yaratishga qaratilgan amaliy ishlarimizni yanada jadallashtiramiz. Yangi O'zbekiston

№60 (582), 2022 yil 22 mart soni.

11. Abel A.B., Bernanke B.S., Croushore D. Macroeconomics. 8 th edition. USA: Amazon, 2013.
12. Бланшар О. Макроэкономика: учебник / О.Бланшар; науч.ред.пер. Л.Л.Любимов; Гос. ун-т - Высшей школы экономики, 2010. -671с.
13. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Макроэкономика; Учебник для вузов. СПб.: Питер, 2009. -350 с.
14. Самуэльсон, Пол Э., Нордхаус, Вильям Д. Макроэкономика. Учебное пособие. М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2009. -592 с.
15. Абель Э., Бернанке Б. Макроэкономика. 5-е изд. -СПб: Питер, 2008. - 768 с.
16. Розанова, Н.М. Макроэкономика. Продвинутый курс в 2 ч. Часть 1: учебник для магистратуры/ Н.М.Розанова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2017. – 283 с.
17. Ажемўғли. Дарон, Робинсон Жеймс А. Мамлакатлар таназзули сабаблари: кудрат, фаровонлик в акамбағаллик манбаълари. Инглиз тилидан таржима. – Тошкент.: “Ofset-print” МЧЖ. “Nihol” нашриёти, 2021. 672 бет.
18. Pul-kredit siyosatining 2022 yil va 2023-2024 yillar davriga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2021 yil. 110 bet.
19. Vaxabov A.V. Xajibakiyev Sh.X. Yashil iqtisodiyot. Darslik. - Toshkent.: “Universitet” 2020. – 296 b.
20. Vaxabov A.V. Xajibakiyev Sh.X. Jahonda “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirish modellari va uni O‘zbekistonda amalga oshirish xususiyatlari. Monografiya. - Toshkent.: “Universitet” 2020, 278 b.
21. Vaxabov A.V., Baxtiyorov B.B. Aholining ijtimoiy jihatdan muhoj qatlamlarini ijtimoiy himoya qilish tizimining manzilliligini kuchaytirish mexanizmini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent.: “Universitet” 2020. 156 bet.
22. Пузииков В.В., Вахабов А.В. и др.гие. Современные особенности влияния теневой экономики на постсоветском пространстве и пкти смегчения ее последствий. Коллективная монография. - Т.: “Университет”, 2021 - 372 с.
23. Бюджет для граждан / Министерство финансов РУз. www.mf.uz
24. Вахабов А.В., Разыкова Г.Х., Хажибакиев Ш.Х. Иностраннные инвестиции и модернизatsiя natsionalной экономики / Под ред. д.э.н., проф. А.В.Вахабова – Т.: Молия, 2011. – 300 с.
25. Вахабов А.В., Разыкова Г.Х., Модернизatsiя экономики. Учебное пособие. Тошкент: Iqtisod-Moliya. 2014. – С. 200.
26. Вахабов А.В., Иминов Т.К., Тешабоев Т.З., Бутабоев М.Т. “Зелёная экономика”, как основа устойчивого развития (Экономический рост без ущерба для экологии). Монография. Т.: “Aloqachi”, 2019, 480 стр.
27. Pul-kredit siyosatining 2023 yil va 2024-2025 yillar davriga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari

https://cbu.uz/upload/medialibrary/04f/xz40kvjhrad5rrk7otjgimsys6pbb5ud/Asosiy_yunalishlar_2022.pdf

28. Рекомендации для национальной стратегии по прямым иностранным инвестициям с дорожной картой для Узбекистана. Новые источники роста. Июнь 2022 г. Группа Всемирного банка.
documents1.worldbank.org/curated/en/099515108112240110/pdf/IDU0efe43a120f8bd0423c08c570d59f97ae3785.pdf
29. На пути к процветающему и инклюзивному будущему. Узбекистан: вторая систематическая диагностика страны. Апрель 2022 г.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/099242105192220964/pdf/IDU0758ddc1d080600405008fee0f9bb83305e7d.pdf>
30. Добровольный национальный обзор о реализации национальных целей и задач устойчивого развития Узбекистана до 2030 года.
https://api.mf.uz/media/document_files/02_05_2023ru.pdf
31. **World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies.** Washington, DC: World Bank. © World Bank.
<https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2023>
32. **World Investment Report 2023. Investing in sustainable energy for all.**
<https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023>
33. 2023 yil uchun ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi xalqaro reyting va indekslar ko'rsatkichlari dinamikasi.
https://api.mf.uz/media/document_files/indekslar.pdf

Internet resurslar

1. www.mineconomy.uz
2. www.mf.uz
3. www.cbu.uz
4. www.stat.uz
5. www.worldbank.org
6. www.imf.org
7. www.oecd.org
8. www.wto.org
9. www.cisstat.com
10. www.undp.org
11. www.ilo.org
12. www.adb.org

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI

“SWOT-tahlil” metodi.

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

👉“Makroiqtisodiy siyosat va barqaror iqtisodiy o‘shish strategiyalari” g‘oyasini “**SWOT – tahlil**” asosida tahlil qilish.

	<i>Tahlil tarkiblari</i>	<i>Natijalarni amalga oshirishning xususiyatlari</i>
S	Kuchli tomonlari (tashkillashtirishning ichki manbalari)	- barqaror rivojlanishning asosiy mexanizmi bo‘lib xizmat qiladi; - yangi loyihalar asosi hisoblanadi; - to‘siqlarni yengib o‘tishning yo‘li bo‘lishi mumkin.
W	Kuchsiz tomonlari (tashkillashtirishning ichki muammolari)	- tashkillashtirish faoliyati aynan shularni yengib o‘tishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim; - yangi loyihalar uchun eng muhim maqsad hisoblanadi; - rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda albatta hisobga olinishi zarur
O	Imkoniyatlar (tashqaridan)	- moliyalashtirish va qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha ko‘rsatkichi yoki tashqi manba bo‘lib xizmat qiladi, - ular tashkillashtirishning maqsadi bilan yoki qanchalik murosaga kelishishi bilan qanchalik mos kelishini hisobga olish zarur bo‘ladi; - yangi loyihalarning asosi yoxud hamkorlikni izlash manbasi bo‘lishi mumkin.
T	Xavflar (tashqaridan)	- Har bir yangi loyihada hisobga olinishi zarur; - ularni yengib o‘tish yoki betaraf etish yo‘llari ishlab chiqilishi kerak; - ba’zida mantiqqa mos kelmaydigan “raqiblar” “ittifoqchilarga” aylanishi bo‘lishi mumkin.

Xulosalash» (Rezyume, Veyer) metodi

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko‘ptarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati

shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo'yicha o'rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o'quvchilarning mustaqil g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. "Xulosalash" metodidan ma'ruza mashg'ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va seminar mashg'ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Metodni amalga oshirish tartibi:

trener-o'qituvchi ishtirokchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi;

trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi zarur bo'lgan qismlari tushirilgan tarqatma materiallarni tarqatadi;

har bir guruh o'ziga berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, o'z mulohazalarini tavsiya etilayotgan sxema bo'yicha tarqatmaga yozma bayon qiladi;

navbatdagi bosqichda barcha guruhlar o'z taqdimotlarini o'tkazadilar. Shundan so'ng, trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi, zaruriy axborotlar bilan to'ldiriladi va mavzu yakunlanadi.

Namuna:

Makroiqtisodiy barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash yo'nalishlari					
Makroko'lamdagi muvozanatni ta'minlash		Bozor iqtisodiyotiga o'tishning milliy modellari		Xalqaro moliya institutlari	
afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi
Xulosa:					

"Keys-stadi" metodi

"Keys-stadi" - inglizcha so'z bo'lib, ("case" – aniq vaziyat, hodisa, "stadi" – o'rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o'rganish, tahlil qilish asosida o'qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi.

Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini o'rganishda foydalanish tartibida qo'llanilgan. Keysda

ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari o'z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

“Keys metodi” ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot ta'minoti bilan tanishtirish	✓ yakka tartibdagi audio-vizual ish; ✓ keys bilan tanishish(matnli, audio yoki media shaklda); ✓ axborotni umumlashtirish; ✓ axborot tahlili; ✓ muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o'quv topshirig'ni belgilash	✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muammolarni dolzarblik iyerarxiasini aniqlash; ✓ asosiy muammoli vaziyatni belgilash
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o'quv topshirig'ining yechimini izlash, hal etish yo'llarini ishlab chiqish	✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muqobil yechim yo'llarini ishlab chiqish; ✓ har bir yechimning imkoniyatlari va to'siqlarni tahlil qilish; ✓ muqobil yechimlarni tanlash
4-bosqich: Keys yechimini yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	✓ yakka va guruhda ishlash; ✓ muqobil variantlarni amalda qo'llash imkoniyatlarini asoslash; ✓ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ✓ yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish

Masalan, mamlakatimizdagi o'sish sur'atining 9% darajasida YaIMni 2 baravar oshirish uchun 7,7 yil talab etiladi (70:9). Xolbuki, iqtisodiy o'sishning 2000 yildagi 4,0% darajasida bu ko'rsatkichga 17,5 yilda (70:4) erishish mumkin edi. Keyingi yillarda iqtisodiy o'sish sur'atining yanada oshirilishi bu muddatning ahamiyatli ravishda qisqarishiga olib keladi.

Ijtimoiy mahsulotning o'sish sur'ati bilan ishlab chiqarish omillari miqdorining o'zgarishi o'rtasidagi nisbat iqtisodiy o'sishning ekstensiv yoki intensiv turlarini belgilab beradi. Bu turlari bo'yicha izoh keltiring.

Кейсни бажариш босқчилари ва топшириқлар:

- Кейсдаги муаммони келтириб чиқарган асосий сабабларни белгиланг(индивидуал ва кичик гуруҳда).
- иқтисодий ўсишнинг экстенсив ёки интенсив турларини изоҳи келтирилган кетма-кетлигини белгиланг (жуфтликлардаги иш).

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o'zlashtirilishiga asos bo'ladi.

Namuna.

Fikr: "Iqtisodiy o'sish natijasida milliy iqtisodiyot ishlab chiqarish imkoniyatlarining kengayishi".

Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

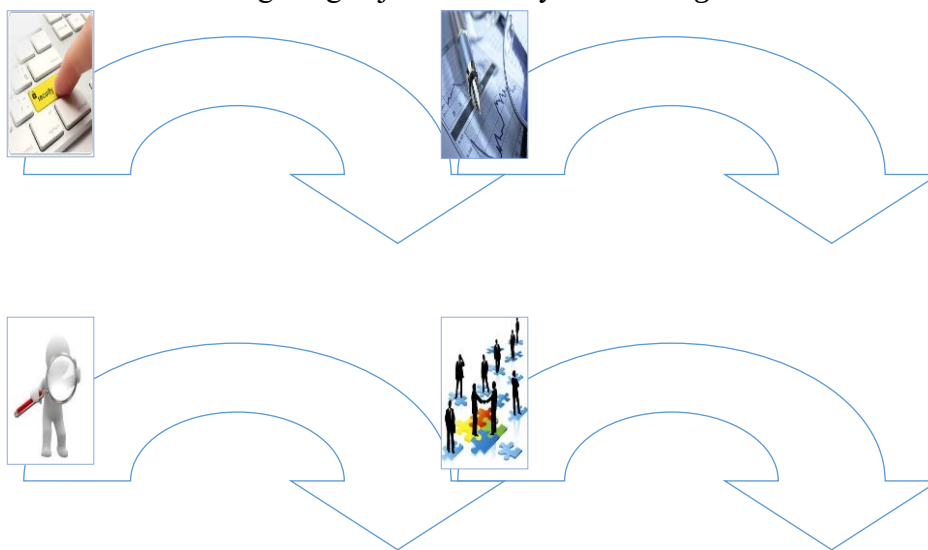
"Assesment" metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test, amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo'yicha tashhis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

"Assesment" lardan ma'ruza mashg'ulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o'rganishda, yangi ma'lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg'ulotlarda esa mavzu yoki ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o'z-o'zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o'qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o'quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo'shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Namuna. Har bir katakdagi to'g'ri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

"Tushunchalar tahlili" metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod talabalar yoki qatnashchilarni mavzu buyicha tayanch tushunchalarni o'zlashtirish darajasini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo'llaniladi. Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashg'ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- tinglovchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo'lgan so'zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- tinglovchilar mazkur tushunchalar qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o'qituvchi berilgan tushunchalarning tugri va tuliq izohini uqib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;

- har bir ishtirokchi berilgan tugri javoblar bilan uzining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: “Moduldagi tayanch tushunchalar tahlili”

Tushunchalar	Sizningcha bu tushuncha qanday ma’noni anglatadi?	Qo’shimcha ma’lumot
Sikllarning asosiy turlari	Kitchin sikli 2–4 yil, Juglar sikli 7-12 yil, Kuznets sikli 16-25 yil, Kondratev sikli 40-60 yil, Forrester sikli 200 yil, Toffler sikli 1000-2000 yil	
Monetar konsepsiya	Foiz stavkasi va valyuta kursi o‘tasida bog‘liqlikni aks etgan	
Optimal valyuta hududlar nazariyasi	Jahon iqtisodiyotida kuzatilayotgan integratsiya jarayonlari XVF mutaxassislari Robert Mandell va Markus Fleming tomonidan 1960 – yillarda yaratilgan optimal valyuta hududlar nazariyasiga asoslangan	
Jahon valyuta tizimi evolyutsiyasi	1867–1913 yillar Parij valyuta tizimi, 1922– 1936 Genuya valyuta tizimi, 1944 – 1976 Bretton Vuds valyuta tizimi, 1976-hozirga qadar Yamayka valyuta tizimi	
Xalqaro valyuta fondi (XVF)	Moliyaviy sohasida xalqaro hamkorlikni ta’minlovchi tashkilot hisoblanadi va hozirgi paytda 183 a’zoldan iborat. XVF Jahon banki bilan bir vaqtda 1945 yilda Bretton Vuds konferensiyasi qarori bilan tashkil etilgan	

Izoh: Ikkinchi ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo’shimcha ma’lumot glossariyda keltirilgan.

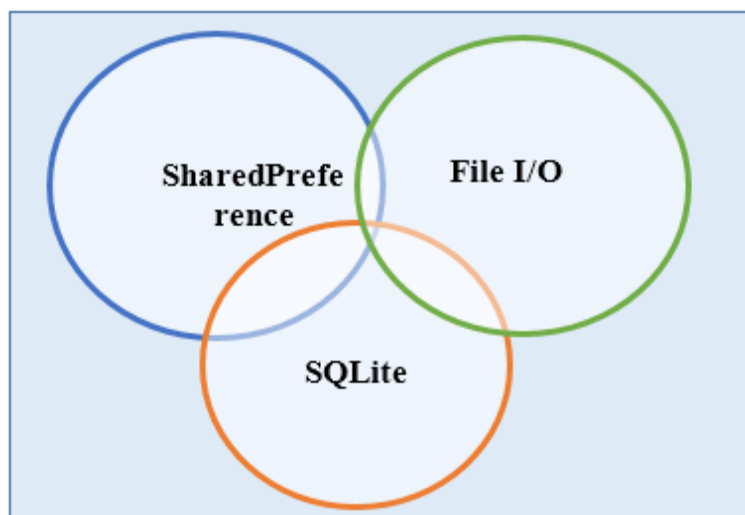
Venn Diagrammasi metodi

Metodning maqsadi: Bu metod grafik tasvir orqali o‘qitishni tashkil etish shakli bo‘lib, u ikkita o‘zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar, tasavurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko‘rib chiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkonini beradi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar ikki kishidan iborat juftliklarga birlashtiriladilar va ularga ko‘rib chiqilayotgan tushuncha yoki asosning o‘ziga xos, farqli jihatlarini (yoki aksi) doiralar ichiga yozib chiqish taklif etiladi;
- navbatdagi bosqichda ishtirokchilar to‘rt kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiriladi va har bir juftlik o‘z tahlili bilan guruh a’zolarini tanishtiradilar;
- juftliklarning tahlili eshitilgach, ular birgalashib, ko‘rib chiqilayotgan muammo yohud tushunchalarning umumiy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar.

Namuna: O‘zbekistonning xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorligini o‘ziga xos xususiyatlarida mobil ilova ma’lumotlarini saqlash turlari bo‘yicha

“Blits-o‘yin” metodi

Metodning maqsadi: o‘quvchilarda tezlik, axborotlar tizmini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur metodni baholash va mustahkamlash maqsadida qo‘llash samarali natijalarni beradi. **Metodni amalga oshirish bosqichlari:**

1. Dastlab ishtirokchilarga belgilangan mavzu yuzasidan tayyorlangan topshiriq, ya’ni tarqatma materiallarni alohida-alohida beriladi va ulardan materialni sinchiklab o‘rganish talab etiladi. Shundan so‘ng, ishtirokchilarga to‘g‘ri javoblar tarqatmadagi «yakka baho» kolonkasiga belgilash kerakligi tushuntiriladi. Bu bosqichda vazifa yakka tartibda bajariladi.

2. Navbatdagi bosqichda trener-o‘qituvchi ishtirokchilarga uch kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiradi va guruh a‘zolarini o‘z fikrlari bilan guruhdoshlarini tanishtirib, bahslashib, bir-biriga ta’sir o‘tkazib, o‘z fikrlariga ishonirish, kelishgan holda bir to‘xtamga kelib, javoblarini “guruh bahosi” bo‘limiga raqamlar bilan belgilab chiqishni topshiradi. Bu vazifa uchun 15 daqiqa vaqt beriladi.

3. Barcha kichik guruhlar o‘z ishlarini tugatgach, to‘g‘ri harakatlar ketma-ketligi trener-o‘qituvchi tomonidan o‘qib eshittiriladi, va o‘quvchilardan bu javoblarni “to‘g‘ri javob” bo‘limiga yozish so‘raladi.

4. “To‘g‘ri javob” bo‘limida berilgan raqamlardan “yakka baho” bo‘limida berilgan raqamlar taqqoslanib, farq bulsa “0”, mos kelsa “1” ball quyish so‘raladi. Shundan so‘ng “yakka xato” bo‘limidagi farqlar yuqoridan pastga qarab qo‘shib chiqilib, umumiy yig‘indi hisoblanadi.

5. Xuddi shu tartibda “to‘g‘ri javob” va “guruh bahosi” o‘rtasidagi farq chiqariladi va ballar “guruh xatosi” bo‘limiga yozib, yuqoridan pastga qarab qo‘shiladi va umumiy yig‘indi keltirib chiqariladi.

6. Trener-o‘qituvchi yakka va guruh xatolarini to‘plangan umumiy yig‘indi bo‘yicha alohida-alohida sharhlab beradi.

7. Ishtirokchilarga olgan baholariga qarab, ularning mavzu bo‘yicha o‘zlashtirish darajalari aniqlanadi.

“Iqtisodiy islohotlar tamoillari, strategiyasi, bosqichlari va yo‘nalishlari” bo‘yicha tushuncha bering. O‘zingizni tekshirib ko‘ring!

Harakatlar mazmuni	Yakka baho	Yakka xato	To‘g‘ri javob	Guruh bahosi	Guruh xatosi
Iqtisodiy islohotlar strategiyasi bosqichlari					
Makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash					
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va himoya qilishni ta‘minlash institutlari					
Hududlarning rivojlantirish va investitsiyaviy jozibadorligini baholash					
Tadbirkorlik rivojlanishi reytingi					

“Insert” metodi

☞ **Metodning maqsadi:** Mazkur metod o‘quvchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o‘zlashtirilishini yengillashtirish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod o‘quvchilar uchun xotira mashqi vazifasini ham o‘taydi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- o‘qituvchi mashg‘ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan input-matnni tarqatma yoki taqdimot ko‘rinishida tayyorlaydi;
- yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta‘lim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko‘rinishida namoyish etiladi;
- ta‘lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda talabalar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar	1-matn	2-matn	3-matn
“V” – tanish ma‘lumot.			
“?” – mazkur ma‘lumotni tushunmadim, izoh kerak.			
“+” bu ma‘lumot men uchun yangilik.			
“– ” bu fikr yoki mazkur ma‘lumotga qarshiman?			

Belgilangan vaqt yakunlangach, ta‘lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo‘lgan ma‘lumotlar o‘qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to‘liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg‘ulot yakunlanadi.

Ta‘lim texnologiyasi modeli va texnologik xaritasi

☞ **O‘quv mashg‘ulotida ta‘lim texnologiyasi modeli va texnologik xaritasini ishlab chiqish.**
Eslatma:topshiriqni bajarishda yo‘riqnomaga amal qiling.

YO‘RIQNOMA

Aniq fan va mavzu bo‘yicha mashg‘ulotning **ta’lim modeli** jadval ko‘rinishida bo‘lib, unda quyidagilar ko‘rsatiladi:

- *dastlabki ma’lumotlar*: o‘quv mavzusi, vaqti, talabalar soni;
- *shakl* (ma’ruza, seminar va boshq.) va *ko‘rinishi* (masalan, muammoli ma’ruza va boshq.), o‘quv mashg‘uloti rejasi/tuzilishi, uning maqsadi, o‘quv faoliyatining ko‘zlanayotgan natijalari, pedagogik vazifalari;
- *tanlangan ta’lim modeli*: *usullar, shakllar va o‘qitish vositalari*;
- *ta’lim berish sharoiti*: maxsus jihozlangan, guruhli shakllarda ishlashga mo‘ljallangan xonalar;
- *monitoring va baholashga* asoslangan qaytar aloqaning yo‘l va vositalari: nazorat turi (yozma va og‘zaki), nazorat shakli (tezkor-so‘rov, test olish, taqdimot, o‘quv topshiriqlari va boshq.).

O‘quv mashg‘ulotining texnologiya xaritasi uch qatorni o‘z ichiga olib, 1,5-2 varaqda jadval ko‘rinishida bajariladi: (1) o‘quv mashg‘uloti bosqichlari va vaqti; (2) ta’lim beruvchi faoliyati; (3) ta’lim oluvchi faoliyati.

Ilova. O‘quv jarayonining tashkiliy - didaktik vazifasini bajaradi: o‘quv/mustaqil ish uchun savol va topshiriqlarni, uni baholash mezonlarini, o‘quv ish jarayonida talabalar amal qilishi lozim bo‘lgan qoidalar, ta’lim beruvchi foydalanadigan tayanch yozmalar, shuningdek chizma, jadval, slaydlar va boshqa ko‘rgazmali materiallar, rejalashtirilgan maqsadlarga erishishni nazorat qilish uchun topshiriqlar (testlar, savollar, topshiriqlar va mashqlar).

Bu yerda taqdim etilayotgan materiallar chegaralanmaydi. Faqat ular katta hajmli, yaxshi tuzilmaga keltirilgan va grafikli chizmalarda rasmiylashtirilgan bo‘lishi kerak.

O‘quv mashg‘ulotida ta’lim texnologiyasi modeli

Mavzu (raqami)(nomi).....

<i>Vaqt: ...soat</i>	<i>Talabalar soni: ...</i>
<i>O‘quv mashg‘ulotining shakli va turi</i>	Ma’ruza (axborotli/birlashgan dars va boshq.), seminar (bilim va ko‘nikmalarni chuqurlashtirish bo‘yicha), amaliy mashg‘ulot
<i>Ma’ruza rejasi / o‘quv mashg‘ulotining tuzilishi</i>	1. ... 2. ...
<i>O‘quv mashg‘uloti maqsadi:</i>	Shakllantirish / bilim va ko‘nikmalarni chuqurlashtirish
<i>Pedagogik vazifalar:</i> ...bilan tanishtirish; ...tasnifini berish; ...tushuntirish; ... ochib berish va boshq.	<i>O‘quv faoliyati natijalari:</i> ...ko‘rsatadilar; ...tasniflaydilar; ...aytib beradilar; ...tartibli ravishda ochib beradilar
<i>O‘qitish metodlari</i>	Ma’ruza, insert, aqliy hujum va boshq.
<i>O‘quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari</i>	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash
<i>O‘qitish vositalari</i>	Ma’ruza matni, texnika vositalari va boshq.
<i>O‘qitish sharoiti</i>	Maxsus texnika vositalari bilan jihozlangan, guruhli shakllarda ishlashga mo‘ljallangan xonalar
<i>Qaytar aloqaning yo‘l va vositalari</i>	Og‘zaki nazorat: tezkor-so‘rov va boshq. Yozma nazorat: referat, test va boshq.

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchilar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (daq.)	1.1. Mavzuning nomi, maqsad va kutilayotgan natijalarni yetkazadi. Mashg'ulot rejasi bilan tanishtiradi. 1.2. Mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarni; mustaqil ishlash uchun adabiyotlar ro'yxatini aytadi. 1.3. O'quv mashg'ulotida o'quv ishlarini baholash mezonlari bilan tanishtiradi	Tinglaydilar, yozib oladilar. Aniqlashtiradilar, savollar beradilar.
2-bosqich. Asosiy (daq.)	2.1. Tezkor-so'rov / savol-javob/ aqliy hujum orqali bilimlarni faollashtiradi. 2.2. Ma'ruza/ seminar/ amaliy mashg'ulotning rejasi va tuzilishiga muvofiq ta'lim jarayonini tashkil etish bo'yicha harakatlar tartibini bayon etadi	Javob beradilar Yozadilar. Guruhlarda ishlaydilar, taqdimot qiladilar va bosh.
3-bosqich. Yakuniy (daq.)	3.1.Mavzu bo'yicha yakunlaydi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatlarida ahamiyatga ega ekanligi muhimligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2. Guruhlar ishini baholaydilar, o'quv mashg'ulotining maqsadga erishish darajasini tahlil qiladi. 3.3. Mustaqil ish uchun topshiriq beradi va uning baholash mezonlarini yetkazadi .	O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadilar. Savol beradilar Topshiriqni yozadilar

III. NAZARIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

1- MAVZU. MAKROIQTISODIY SIYOSAT VA BARQAROR IQTISODIY O'SISH TA'MINLASH YO'NALISHLARI

Reja:

1. Iqtisodiy o'sishning mazmuni, turlari va ko'rsatkichlari.
2. Iqtisodiy o'sishning omillari.
3. O'zbekistonda iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini ta'minlash omillari.

📌 Tayanch iboralar:

Zamonaviy ta'lim, ilg'or tajribalar, modul, modulli o'quv axborotlar, modul bloklar, modulli-kredit, ECTS kreditlari ECTS o'quv rejalar, Bolonya deklaratsiyasi, talabaning mehnat sarfi, kreditlar miqdori, transferancy, aqreement, Credits-hots, Credits-Post, transcript, syllabus, axborot paketi, o'tish koeffitsiyenti, blended learning (aralash o'qitish), masofali o'qitish, mahorat darslari, vebinar, evristik metod, moderator, tyutor, edvayzer, fasilitator.

1.1. Iqtisodiy o'sishning mazmuni, turlari va ko'rsatkichlari.

Milliy iqtisodiyotda iqtisodiy rivojlanish qiyin aniqlanadigan jarayon bo'lganligi sababli uning mezonlaridan biri bo'lgan iqtisodiy o'sish ko'proq tahlil qilinadi.

Iqtisodiy o'sish bevosita yalpi ichki mahsulot hajmining mutlaq va aholi jon boshiga hamda iqtisodiy resurs xarajatlari har bir birligi hisobiga o'sishi, sifatining yaxshilanishi va tarkibining takomillashuvida ifodalanadi.

Iqtisodiy o'sishni YaIM mutlaq hajmining ortishi orqali yoki aholi jon boshiga real YaIM miqdorining ortishi orqali o'lchash buning qanday maqsadda amalga oshirilayotganiga bog'liq bo'ladi. Odatda biron bir mamlakat iqtisodiy o'sishini YaIM mutlaq hajmining ortishi orqali o'lchash uning iqtisodiy salohiyatini baholashda, aholi jon boshiga real YaIM miqdorining ortishi orqali o'lchash esa mamlakatdagi turmush darajasini taqqoslashda qo'llaniladi¹.

Mamlakatning iqtisodiy o'sish sur'atini tavsiflaydigan mazkur ko'rsatkichlar (real YaIM va aholi jon boshiga real YaIMning o'sishi) miqdoriy ko'rsatkichlar bo'lib, ular birinchidan, mahsulot sifatining oshishini to'liq hisobga olmaydi va shu sababli farovonlikning haqiqiy o'sishini to'liq tavsiflab berolmaydi; ikkinchidan, real YaIM va aholi jon boshiga YaIMning o'sishi bo'sh vaqtning sezilarli ko'payishini aks ettirmaydi va farovonlik real darajasining pasaytirib ko'rsatilishiga olib keladi; uchinchidan, iqtisodiy o'sishni miqdoriy hisoblash boshqa tomondan uning atrof-muhitga va inson hayotiga salbiy ta'sirini hisobga olmaydi. Shunga ko'ra, iqtisodiy o'sishning barcha tavsifi yillik o'sish sur'atlarining foizdagi o'lchovida to'liq o'z ifodasini topadi:

$$\tilde{YC} = \frac{YIM_{\text{жорий давр}} - YIM_{\text{базис давр}}}{YIM_{\text{базис давр}}} \times 100\%,$$

bu yerda:

O'S – iqtisodiy o'sish sur'ati, foizda;

YaIM_{bazis davr} – taqqoslanayotgan davr (yil)dagi real YaIM hajmi;

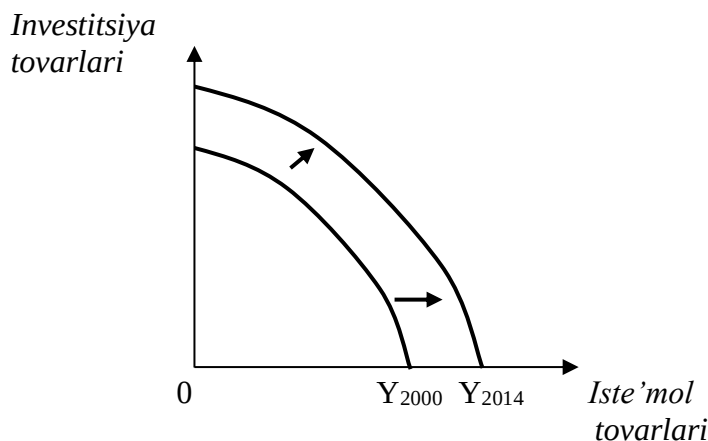
YaIM_{joriy davr} – joriy davr (yil)dagi real YaIM hajmi.

¹ Dimitrios Asteriou, Stephen G. Hall., Applied econometrics (second edition). USA, 2011, English.

Aytaylik, 2014 yildagi milliy ishlab chiqarish hajmi (Y_{2014}) 2000 yildagi (Y_{2000})ga nisbatan o'sdi. Bu o'sish o'z navbatida milliy ishlab chiqarish imkoniyatlari egri chizig'ining ham kengayishiga olib keladi (1-chizma).

1-chizma

Iqtisodiy o'sish natijasida milliy iqtisodiyot ishlab chiqarish imkoniyatlarining kengayishi

Chizmadan ko'rinadiki, iqtisodiy o'sish natijasida ishlab chiqarilgan ijtimoiy mahsulot miqdori ortadi, bu esa aholi turmush farovonligining oshishiga olib keladi. Iqtisodiyot mavjud ehtiyojlarni yanada to'laroq qondirish imkoniga ega bo'ladi.

Iqtisodiy o'sishning ahamiyati to'g'risida gapirilganda uning darajasini ham e'tiborda tutish lozim. Iqtisodiy o'sish sur'atlarining ahamiyatlilik darajasi turli mamlakatlar real YaIMning hajmidan kelib chiqqan holda farqlanadi. Real YaIM hajmi nisbatan kichik bo'lgan mamlakatlar uchun 8-10% darajasidagi iqtisodiy o'sish sur'ati me'yordagi holat sanalishi, real YaIM hajmi juda katta bo'lgan mamlakatlar uchun 2-3% darajasidagi iqtisodiy o'sish sur'ati esa ahamiyatli ko'rsatkich hisoblanishi mumkin.

Iqtisodiy o'sish sur'atining ahamiyatini iqtisodchilar tomonidan qo'llaniluvchi «**70 miqdori qoidasi**» yordamida ham ochib berish mumkin. Bu qoidaga ko'ra, milliy iqtisodiyotda ishlab chiqarilayotgan YaIM hajmini 2 baravarga oshirishda qancha vaqt talab etilishini aniqlash uchun 70 sonini yillik o'sish sur'atiga bo'lish kerak bo'ladi. Masalan, mamlakatimizdagi o'sish sur'atining 9% darajasida YaIMni 2 baravar oshirish uchun 7,7 yil talab etiladi ($70:9$). Xolbuki, iqtisodiy o'sishning 2000 yildagi 4,0% darajasida bu ko'rsatkichga 17,5 yilda ($70:4$) erishish mumkin edi. Keyingi yillarda iqtisodiy o'sish sur'atining yanada oshirilishi bu muddatning ahamiyatli ravishda qisqarishiga olib keladi.

Ijtimoiy mahsulotning o'sish sur'ati bilan ishlab chiqarish omillari miqdorining o'zgarishi o'rtasidagi nisbat iqtisodiy o'sishning ekstensiv yoki intensiv turlarini belgilab beradi.

Ekstensiv iqtisodiy o'sishga ishlab chiqarishning avvalgi texnikaviy asosi saqlanib qolgan holda ishlab chiqarish omillari miqdorining ko'payishi tufayli erishiladi. Aytaylik, mahsulot ishlab chiqarishni ikki hissa ko'paytirish uchun ishlab chiqarish omillari miqdori ikki barobar ko'paytirilishi lozim, sodda qilib aytganda mavjud korxonalar bilan bir qatorda o'rnatilgan uskunalarning quvvati, miqdori va sifati, ishchi kuchining soni va malaka tarkibi bo'yicha xuddi o'shanday yana korxonalar qurilishi lozim. Ekstensiv rivojlanishda, agar u sof holda amalga oshirilsa, ishlab chiqarish samaradorligi o'zgarmay qoladi.

Iqtisodiy o'sishning intensiv turi sharoitida mahsulot chiqarish miqyoslarini kengaytirishga ishlab chiqarish omillarini sifat jihatidan takomillashtirish, yanada ilg'or ishlab chiqarish vositalarini va yangi texnikani qo'llash, ishchi kuchi malakasini oshirish, shuningdek, mavjud ishlab chiqarish potensialidan yaxshiroq foydalanish yo'li bilan erishiladi. Intensiv yo'l ishlab chiqarishga jalb etilgan

resurslarning har bir birligidan olinadigan samaraning, pirovard mahsulot miqdorining o'sishida, mahsulot sifatining oshishida o'z ifodasini topadi.

Real hayotda ekstensiv va intensiv omillar sof holda, alohida-alohida mavjud bo'lmaydi, balki muayyan uyg'unlikda, bir-biri bilan qo'shilgan tarzda bo'ladi. Shu sababli ko'proq ustuvor ekstensiv va ustuvor intensiv iqtisodiy o'sish turlari haqida so'z yuritiladi².

Iqtisodiy o'sishning alohida tomonlarini tavsiflovchi ko'rsatkichlari ham mavjud bo'lib, ulardan asosiylari ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanish darajasi, mehnat unumdorligining o'sishi va ish vaqtini tejash, shaxsiy daromad va foyda massasi, milliy iqtisodiyotning tarmoq tuzilishi kabilar hisoblanadi.

Ishlab chiqaruvchi kuchlar darajasi quyidagi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi:

- a) ishlab chiqarish vositalarining rivojlanganlik darajasi;
- b) xodimning malakasi va tayyorgarlik darajasi;
- v) ishlab chiqarishning moddiy va shaxsiy omili o'rtasidagi nisbat;
- g) mehnat taqsimoti, ishlab chiqarishning tashkil etilishi, ixtisoslashtirilishi va kooperatsiyasi.

Iqtisodiy o'sishning jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan boshqa ko'rsatkichi iqtisodiyotning tarmoq tuzilishi hisoblanadi. U tarmoqlar bo'yicha hisoblab chiqilgan YaIM ko'rsatkichi asosida tahlil qilinadi. Bunda iqtisodiyotning yirik sohalari, moddiy va nomoddiy ishlab chiqarish tarmoqlari o'rtasidagi nisbat ham o'rganiladi.

1.2. Iqtisodiy o'sishning omillari.

Iqtisodiy o'sishga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh omillar **taklif omillari** deb ham atalib, iqtisodiyotning o'sish layoqatini belgilab beradi:

- 1) tabiiy resurslarning miqdori va sifati;
- 2) ishchi kuchi resurslari miqdori va sifati;
- 3) asosiy kapital (asosiy fondlar) ning hajmi;
- 4) texnologiya va fan-texnika taraqqiyoti.

Bu omillar har birining yalpi mahsulot hajmiga ta'sirini baholash orqali iqtisodiy o'sishni tavsiflash mumkin.

Ma'lumki, yalpi ichki mahsulot ishchi kuchi, kapital va tabiiy resurslar sarflarining funksiyasi hisoblanadi, ya'ni:

$$Y = f(L, K, N),$$

bu yerda:

Y – yalpi ichki mahsulot;

L – ishchi kuchi sarflari;

K – kapital sarflari;

N – tabiiy resurslar sarflari.

Bu funksional bog'lanishdan kelib chiqqan holda iqtisodiy o'sishni belgilab beruvchi bir qator xususiy ko'rsatkichlarni keltirib chiqarish mumkin:

- 1) **mehnat unumdorligi (Y/L)** – mahsulot ishlab chiqarish hajmining jonli mehnat sarflariga nisbati;
- 2) **mehnat sig'imi (L/Y)** – jonli mehnat sarflarining mahsulot ishlab chiqarish hajmiga nisbati;
- 3) **kapital samaradorligi (Y/K)** – mahsulot ishlab chiqarish hajmining unga sarflangan kapital xarajatlariga nisbati;
- 4) **kapital sig'imi (K/Y)** – kapital xarajatlarining mahsulot ishlab chiqarish hajmiga nisbati;
- 5) **tabiiy resurslar samaradorligi (Y/N)** – mahsulot ishlab chiqarish hajmining qo'llanilgan tabiiy resurslar miqdoriga nisbati;

² Adam Szirmai, Wim Naude, Micheline Goedhuys., Entrepreneurship, Innovation, and Economic Development. UK, 2011, English.

6) **mahsulotning resurslar sig'imi (N/Y)** – tabiiy resurslar sarfining mahsulot ishlab chiqarish hajmiga nisbati;

7) **ishchi kuchining kapital bilan qurollanganlik darajasi (K/L)** – ishlab chiqarish jarayonida qo'llanilayotgan kapital hajmining ishchi kuchi miqdoriga nisbati.

Iqtisodiy o'sishni tahlil qilishda yuqorida ko'rib chiqilgan ko'rsatkichlardan tashqari yana **keyingi qo'shilgan ishlab chiqarish omillari unumdorligi** ko'rsatkichlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu ko'rsatkichlar, boshqa omillar sarfi o'zgarmagani holda, har bir alohida omil sarfining qo'shimcha o'sishi ta'sirida mahsulot ishlab chiqarish hajmining qo'shimcha o'sishi hajmini belgilab beradi:

- 1) keyingi qo'shilgan mehnat unumdorligi ($\Delta Y / \Delta L$);
- 2) keyingi qo'shilgan kapital unumdorligi ($\Delta Y / \Delta K$);
- 3) keyingi qo'shilgan tabiiy resurslar unumdorligi ($\Delta Y / \Delta N$).

Bu ko'rsatkichlar yalpi mahsulot ishlab chiqarish umumiy hajmining o'sishida har bir omilning hissasini namoyon etib, u quyidagicha aniqlanadi:

$$Y = (\Delta Y / \Delta L)L + (\Delta Y / \Delta K)K + (\Delta Y / \Delta N)N .$$

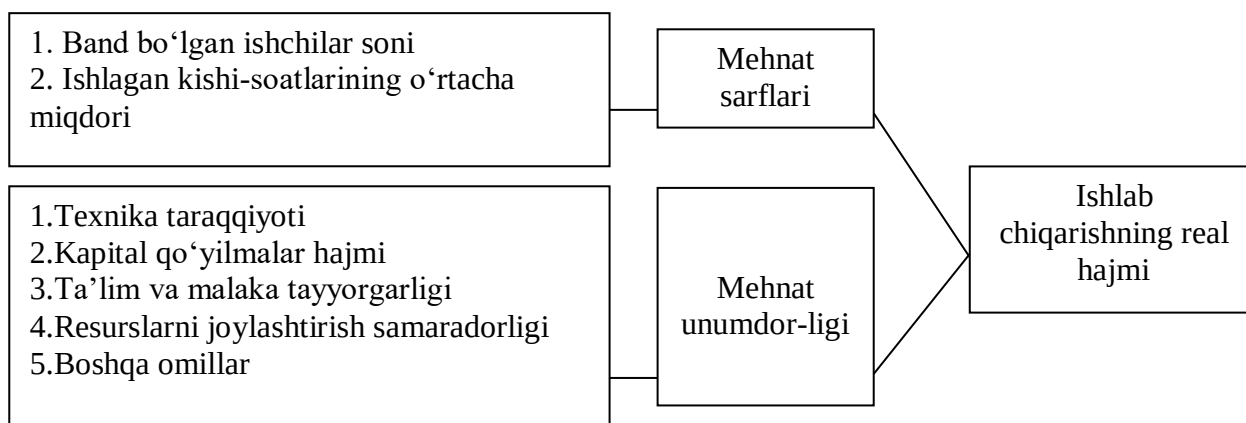
Iqtisodiy o'sishga **taqsimlash omillari** ham ta'sir qiladi. Ishlab chiqarish calohiyatidan maqsadga muvofiq foydalanish uchun nafaqat resurslar iqtisodiy jarayonga to'liq jalb qilingan bo'lishi, balki juda samarali ishlatilishi ham zarur. Resurslarning o'sib boruvchi hajmidan real foydalanish va ularni kerakli mahsulotning yuqori miqdorini oladigan qilib taqsimlash ham zarur bo'ladi.

Real mahsulot ikki asosiy usulda ko'paytirilishi mumkin: 1) resurslarning ko'proq hajmining jalb etilishi; 2) ulardan ancha unumli foydalanish yo'li bilan (2-chizma).

Amaliy hayotda iqtisodiy o'sishni susaytirib turuvchi omillar ham mavjud bo'ladiki, ular mehnat muhofazasi, atrof-muhitning ifloslanishi kabi holatlar natijasida kelib chiqadi. Keyingi yillarda respublikamizda davlat tomonidan atrof-muhit ifloslanishining oldini olish, xodimlar mehnat sharoitini yaxshilash va sog'lig'ini muhofaza qilishni tartibga solishda muhim tadbirlar amalga oshirildi. Bu o'z navbatida iqtisodiy o'sish sur'atiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Chunki bunday tadbirlarni amalga oshirish tegishli xarajatlarni taqozo qiladi. Shu orqali mehnat unumdorligini oshirish uchun zarur bo'lgan mablag'lar boshqa tomonga jalb qilinadi.

2-chizma

Real mahsulot o'sishini aniqlab beruvchi omillar

Iqtisodiy o'sishning mohiyati iqtisodiyotning asosiy qarama qarshiligi xisoblangan ishlab chiqarish resurslarini cheklanganligi bilan ijtimoiy ehtiyojlarni o'sishini cheksizlik o'rtasidagi asosiy ziddiyatni yangi darajada hal etish va qayta ishlab chiqarishdan iborat. Ushbu ziddiyat ikki asosiy usul bilan hal etilishi mumkin:

1. ishlab chiqarish imkoniyatlarini ko'paytirish hisobidan;
2. mavjud ishlab chiqarish imkoniyatlaridan samarali foydalanish va ijtimoiy ehtiyojlarini rivojlantirish hisobidan hal etilishi mumkin.

“Iqtisodiy o‘rishning sifati” tushunchasi mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini ijtimoiy yo‘naltirilganini kuchayishini ifodalaydi.

Iqtisodiy o‘rish sifatining tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- aholining moddiy farovonligini yaxshilanishi;
- shaxsining xar tomonlama rivojlanishini asosi xisoblangan bo‘sh vaqtini ko‘payishi;
- ijtimoiy infratuzilma tarmoqlari rivojlanish darajasini o‘rishi;
- inson kapitaliga sarflanadigan investitsiyani o‘rishi;
- kishilarning turmush va mehnat sharoiti xavfsizligi ta‘minlash;
- ishsizlarning va mehnat qobiliyatiga ega bo‘lmagan axolini ijtimoiy ximoya qilish;
- mehnat bozoridagi taklif o‘rsh borayotgan sharoitda to‘la bandlikni qo‘llab-quvvatlash.

Iqtisodiy o‘rishning yangi sifatiga o‘rsh quyidagilarni anglatadi:

- iqtisodiy rivojlanishga asosan ilmiy-texnika taraqqiyotini omillari xisoblangan kompyuterlar, resursni tejaydigan texnologiyalarni qo‘llash orqali erishiladi;
- iqtisodiy rivojlanishga tovar va xizmatlarni sifatini oshirish va sog‘lom raqobat muhitini kuchaytirish hisobiga erishiladi;
- iqtisodiy rivojlanishga insonning yashaydigan ekologik muxitni ximoya qilish borasidagi talablarini bajarish hisobiga erishiladi;
- iqtisodiy rivojlanish ijtimoiy yo‘naltirilganlikka qaratilgan bo‘ladi.

Barqaror rivojlanish – iqtisodiyotning uzoq muddat muvozanatli, uzluksiz rivojlanish holati.

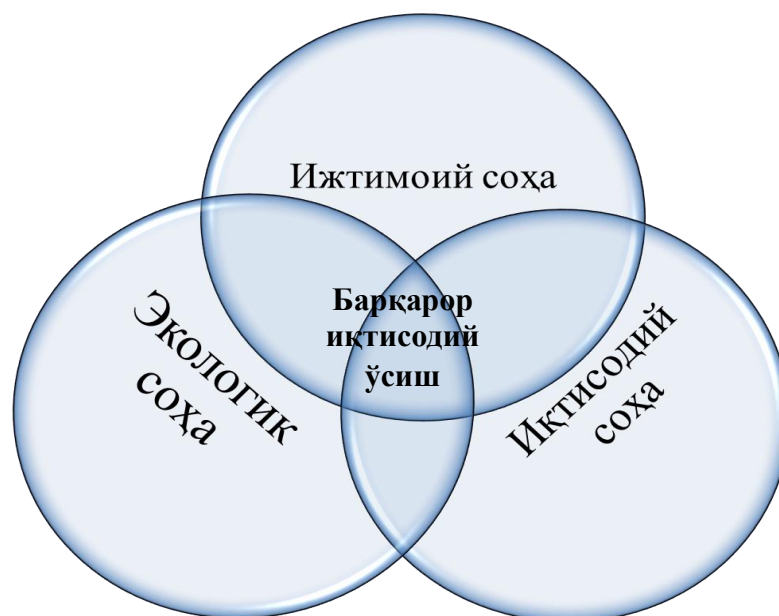
Barqaror rivojlanish – insonlarning imkoniyatlarini saqlab qolish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan aktivlar (portfeli)ni boshqarish jarayoni (Jahon banki).

- Bunda aktivlar tushunchasi jismoniy kapital bilan bir qatorda tabiiy va inson kapitalini ham qamrab oladi.
- Barqaror rivojlanishni ta‘minlash uchun iqtisodiy o‘rsh ta‘minlanishi yoki hech bo‘lmaganda ushbu davrda aktivlar miqdori kamaymasligi zarur.

Aktivlarning o‘zgarishi deganda mamlakatdagi jamg‘armalar, investitsiyalar, jamg‘arilgan boylikning “sof o‘rsh” sur‘ati tushuniladi.

3-chizma

Barqaror iqtisodiy o‘rsh yo‘nalishlari

1. Iqtisodiy soha:

- ❖ Iqtisodiy o'sishga erishishda yalpi kapital (fiziologik, tabiiy yoki inson kapitali) darajasini saqlash;
- ❖ Iqtisodiy o'sish yangi ish o'rinlarini yaratish orqali aholi bandligini ta'minlash va cheklangan resurslar sharoitida ehtiyojlarni samarali qondirish:
 - Ishlab chiqarish jarayonida ekologik, tabiiy, takomillashgan zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va chiqindilarni qayta ishlash;
 - Yuqori qiymatga ega bo'lmagan, zamonaviy va maqbul elektr energiyasi bilan ta'minlash;
 - Yuqori texnologik ishlab chiqarishni va innovatsion jarayonlarni amalga oshirishga zamin yaratuvchi infratuzilmani tashkil etish;
 - Suv resurslaridan foydalanishning maqbul modellarini ishlab chiqish;
- ❖ Iqtisodiy dasturlarni amalga oshirishda ularning tabiat qonuniyatlariga zid kelmasligi va ekologik xavf-xatarlarni yuzaga kelishiga sabab bo'lmasiligi inobatga olish.

2. Ijtimoiy soha

Madaniy va ijtimoiy barqarorlikni saqlab qolish, ne'matlarni adolatli taqsimlash, inson kapitalini ko'paytirishga yo'naltirilgan ijtimoiy muammolarni anglash. Bunda quyidagilar ustuvor hisoblanadi:

- qashshoqlik va ochlikni yo'qotish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va ovqatlanish sifatini yaxshilash, qishloq xo'jaligining barqaror rivojlanishiga ko'maklashish;
- Aholining kambag'al qatlamlariga maqsadli yordam ko'rsatish;
- Sog'lom turmush tarzi va barcha yoshdagi aholi guruhlari uchun turmush farovonligini ta'minlash;
- Sifatli ta'lim bilan barchani qamrab olish va insonni umri davomida ta'lim imkoniyatlarini rag'batlantirish.

1.3. O'zbekistonda iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini ta'minlash omillari va natijalari.

O'zbekistonda mustaqillik yillarida olib borilgan islohotlar orqali iqtisodiyotning barqaror o'sishi ta'minlandi, makroiqtisodiy va moliyaviy barqarorlik mustahkamlandi, iqtisodiyot va uning ayrim sohalari o'rtasidagi mutanosiblik kuchaydi; bozor mexanizmining tarkibiy qismlari qaror topdi va uning infratuzilmalari vujudga keltirilib, rivojlantirildi.

Mamlakatimizda iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini ta'minlanish maqsadida quyidagi jarayonlarning amalga oshirilishiga katta e'tibor qaratildi:

- keng ko'lamdagi tizimli bozor islohotlarini izchil amalga oshirish;
- xorijiy investitsiyalarni jalb qilish chora-tadbirlarini kuchaytirish;
- iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish;
- ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va yangilash;
- eksportga ixtisoslashgan yangi tarmoq va korxonalarni barpo etish;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirishga qaratilgan, har tomonlama puxta o'ylangan siyosatni amalga oshirish.

1-jadval

Ko'rsatkichlar	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Yalpi ichki mahsulotning o'sishi	8,5	8,0	7,8	5,2	5,1	5,6	2,0	7,4	5,7
Sanoat mahsulotning o'sishi	8,3	8,0	6,0	8,0	10,6	5,0	0,9	8,8	5,2
Xizmat ko'rsatish hajmi	13,4	10,8	12,5	10,7	6,3	13,2	1,1	9,5	8,5

Qishloq xo'jaligi	6,8	7,0	6,6	2,0	0,3	3,1	2,9	4,0	3,6
Savdo sohasi	14,7	15,0	14,4	1,9	4,4	7,9	0,1	12,0	12,3
Eksport umumiy hajmining o'sishi	10,8	-10,4	0,5	6,6	13,6	24,8	-13,4	10,0	15,9
Davlat budjetining bajarilishi	+0,3	+0,1	+0,1	+0,2	+0,02	-1,1	-4,4		-4,0
Inflyatsiya darajasi	7,3	5,6	5,7	14,4	14,3	15,2	11,1	9,98	12,6
Aholi jon boshiga real daromadlarning o'sishi	23,5	4,3	6,9	8,4	7,1	3,8	2,6	9,9	3,5

Makroiqtisodiy barqarorlikning asosiy belgilari:

- ❖ Daromadlar taqsimlanishi muammosi
- ❖ Iqtisodiy o'sish
- ❖ To'la bandlik
- ❖ Ichki narxlarning barqarorligi (inflyatsiya)
- ❖ Baquvvat to'lov balansi
- ❖ Davlat budjeti kamomadining YaIMga nisbatan 3% dan oshib ketmasligi

Iqtisodiy o'sishning asosiy shartlari:

1. Joriy yilda ishlab chiqarilgan yalpi ichki mahsulot (YaIM) avvalgi yilga nisbatan ko'proq bo'lishi.

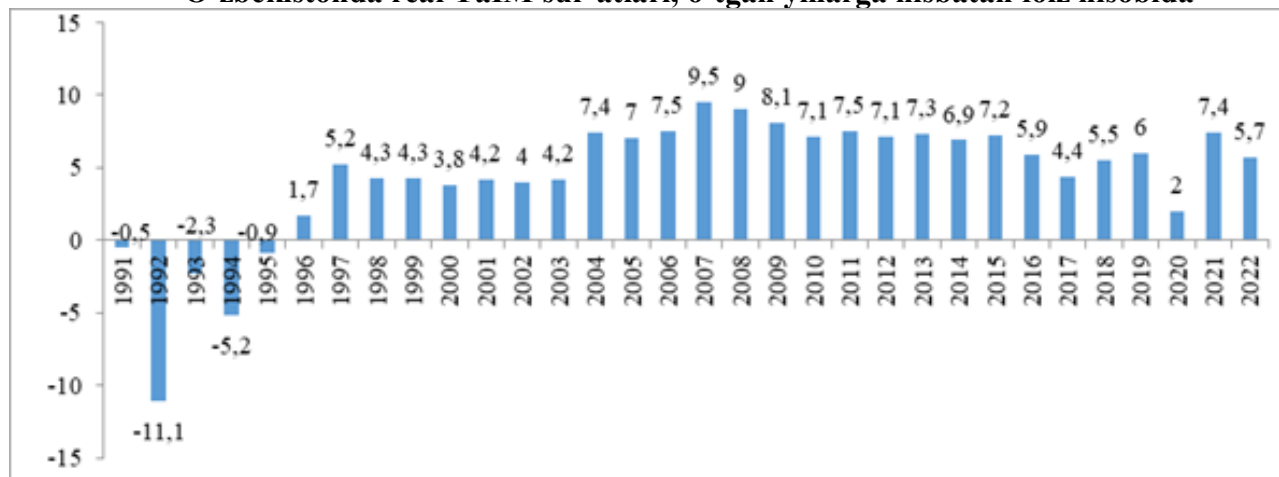
2. YaIMning o'sish sur'ati aholi o'sish sur'atidan yuqori bo'lishi, ya'ni kishi boshiga ishlab chiqarilgan YaIMning ko'payishi.

Mamlakat iqtisodiyoti rivojining bosqichlari:

- 1- bosqich. 1991-1995 yillar (pasayish yillari)
- 2- bosqich. 1996-2003 yillar (barqarorlashtirish yillari)
- 2004-2016 йиллар (юқори ўсиш суръатлари таъминланган йиллар)
- 4- босқич. 2017 йилдан hozirga kadar (иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш йиллари)

4-chizma

O'zbekistonda real YaIM sur'atlari, o'tgan yillarga nisbatan foiz hisobida

2023 yilda Hitoy va Hindiston hissasiga jahon iqtisodiy o'sishini yarmi to'g'ri keladi. Hitoyda o'tgan yili YaIMning o'sishi 3% ni tashkil etdi. 2023 yilda esa Hitoyda iqtisodiy o'sish sur'atlari 4,4% bo'lishi prognoz qilinyapti.

2023 yilda Jaxon iqtisodiyotining YaIMi 2,7%ga o'sishi kutilmoqda. Ushbu ko'rsatkich 2021 yilda 6% va 2022 yilda 3,2% tashkil etdi. Iqtisodiy o'sish sur'atlari inflyatsiyani yuqori darajasi, jahonning yetakchi mamlakatlarining Markaziy Banklarini qayta moliyalash stavkasini oshishi, yoqilg'i va oziq-ovqat krizisi, SOVID-19 pandemiya, Global qo'shilgan qiymat zanjirini uzilishi, Ukrainadagi urush, Rossiyaga nisbatan qo'llanilgan sanksiyalar, jahon iqtisodiyotidagi degloballashuv va proteksionizm siyosatini qo'llash tufayli pasaydi.

Iqtisodiy o'sish sur'atlari inflyatsiyani yuqori sur'ati jumladan: Jahonda – 8,8% avvalgi yilga nisbatan 4% yuqori, AQShda – 8%, Yevropa Ittifoqida – 12% tashkil qildi.

AKSh FRZning qayta moliyalash stavkasining 4% ga yetqazilishi, jahon kapital bozoridagi kredit foiz stavkasini keskin oshishiga sabab bo'ldi.

Halqaro valyuta fondi xulosasiga ko'ra 2023 yilda jahon YaIMini sekinlashtiruvchi quyidagi omillar mavjud:

- yuqori inflatsiya;
- yuqori foiz stavkalari;
- Ukrainadagi urush oqibatlarini;
- Jaxon iqtisodiyotining iqtisodiy o'sishiga degloballashuv va fragmentlashuv, "Brekzit", AQSh va Hitoy o'rtasidagi savdo, texnologik urush, COVID-19 pandemiya oqibatlarini, investitsion faollikni susayishi va Ukrainadagi urush bilan bog'liq bo'lgan holatlar tasir ko'rsatmoqda;
- Jahon iqtisodiyotini fragmentlashuvi global YaIMni 0,2% dan 7%gacha qisqartirishi mumkin;
- 2023 yilda XVF prognoziga ko'ra Jahon iqtisodiyoti 2,7%ga o'sadi, JBning hisob kitobiga ko'ra esa ushbu ko'rsatkich 1,7% ko'payadi;
- Ushbu prognozlar ohirgi 80 yil ichida birinchi marta bir o'n yillik ichida ikki global retsessiya sodir bo'lganini bildiradi;

Bozor iqtisodiyoti shakllanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari

	2020	2021	2022e	2023f	2024f
ВВП в рыночных ценах (среднегодовые цены в долларах США за период с 2010 по 2019 гг.)					
Албания	-3.5	8.5	3.5	2.2	3.4
Армения	-7.2	5.7	10.8	4.1	4.8
Азербайджан	-4.3	5.6	4.2	2.8	2.6
Беларусь	-0.9	2.6	-6.2	-2.3	2.5
Босния и Герцеговина ^a	-3.1	7.5	4.0	2.5	3.0
Болгария	-4.0	7.6	3.1	1.7	3.3
Хорватия	-8.6	13.1	6.6	0.8	3.1
Грузия	-6.8	10.4	10.0	4.0	5.0
Венгрия	-4.5	7.1	5.1	0.5	2.2
Казахстан	-2.5	4.1	3.0	3.5	4.0
Косово	-5.3	10.7	3.1	3.7	4.2
Кыргызская Республика	-8.4	3.6	5.5	3.5	4.0
Молдова	-7.4	13.9	-1.5	1.6	4.2
Черногория	-15.3	13.0	5.9	3.4	3.1
Республика Северная Македония	-4.7	3.9	2.1	2.4	2.7
Польша	-2.0	6.8	4.4	0.7	2.2
Румыния	-3.7	5.1	4.6	2.6	4.2
Российская Федерация	-2.7	4.8	-3.5	-3.3	1.6
Сербия	-0.9	7.5	2.5	2.3	3.0
Таджикистан	4.4	9.2	7.0	5.0	4.0
Турция	1.9	11.4	4.7	2.7	4.0
Украина	-3.8	3.4	-35.0	3.3	4.1
Узбекистан	1.9	7.4	5.7	4.9	5.1

Источник: Всемирный банк.

- Qisqa va o'rta muddatli istiqbolda jahon ishlab chiqarishiga ta'sir etuvchi risklar, uni o'sish sur'atlarini pasaytiradi. Xalqaro savdo borasidagi keskinlikni ortishi va ko'ptomonlama savdo

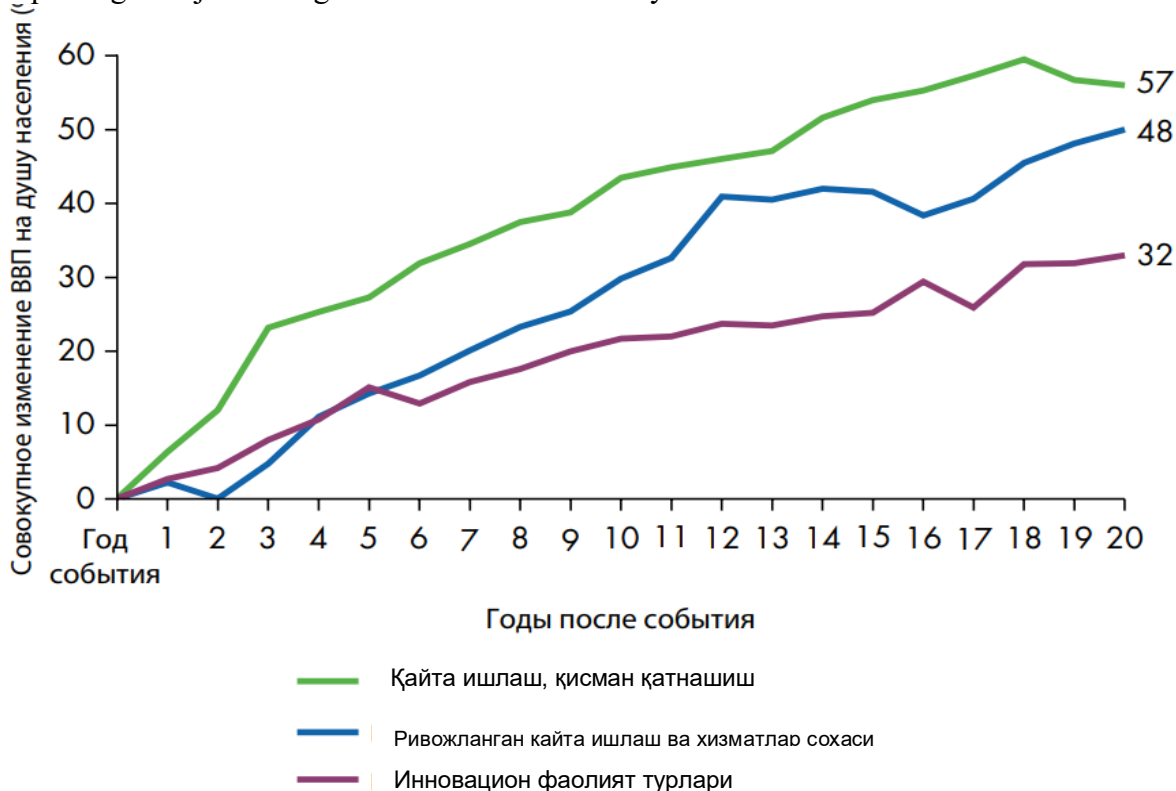
tizimidan kechish ehtimoli jahon iqtisodiy o'sishiga asosiy xavf tug'diruvchi omillarga aylandi.

- Barcha mamlakatlar tarkibiy islohotlarni qabul qilishi va amalga oshirishga qaratilgan imkoniyatlardan foydalanishlari lozim. Ushbu holat mehnat unumdorligini oshirish va olingan samaralardan to'liq foydalanish, jumladan, texnologik innovatsiyalar va texnologiyalarni tarqatishni rag'batlantirish, tarkibiy o'zgarishlar tufayli ish joylarini yo'qotgan kishilarga ijtimoiy yordam ko'rsatish, ta'lim va kadrlarni ishga joylashtirish imkoniyatlarini oshirish uchun investitsiyalarni sarflash lozim.

Иқтисодий адабиётда қўйидаги илмий муаммолар муҳокама қилинмоқда: *-new normal* (янги норма) — инқироздан кейинги даврдаги иқтисодий ўсиш суръатларининг 1990-2000 йилларга нисбатан паст даражада ривожланиш модели.

Ривожланаётган мамлакатларда «ўрта даромадлар тузоғи» (middle income trap) мавзуси борган сари машҳур бўлмоқда

Dunyo mamlakatlari global ishlab-chiqarish-sotish zanjirining qayta ishlash, qisman qatnashish bosqichiga qo'shilganda jon boshiga daromadlar o'sa boshlaydi

O'zbekistonni 2030 yilgacha rivojlantirish strategiyasi maqsadi

- barqaror iqtisodiy o'sish orqali daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar qatoridan o'rinish;
- aholi talablariga va xalqaro standartlarga to'liq javob beradigan ta'lim, tibbiyot va ijtimoiy himoya tizimini tashkil qilish;
- aholi uchun qulay ekologik sharoitlarni yaratish;
- xalq xizmatidagi adolatli va zamonaviy davlatni barpo etish;
- mamlakatning suvereniteti va xavfsizligini kafolatli ta'minlash.

Nazorat savollari:

1. Iqtisodiy o'sishni iqtisodiyotga ta'sirini izohlab bering?
2. Iqtisodiy o'sishning taqsimlash omillari haqida tushuncha bering?
3. Qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan ishlar haqida statistik tahlil keltiring?
4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlanish tendensiyalarini izohlang?
5. Investitsiya dasturi doirasida amalga oshirilayotgan ishlar haqida izoh bering?
6. O'zbekistonda 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlari tushuncha bering?

Foydalanilgan adabiyotlar:

Maxsus adabiyotlar

1. Tay Vaughan., Multimedia: Making it Work. USA, 2016, English.
2. Martin Weale, Andrew Blake, Nicos Christodoulakis, James E Made, David Vines., Macroeconomic Policy. UK, 2015, English.
3. Keith S. Taber., Modelling Learners and Learning in Science Education: Developing Representations of Concepts, Conceptual Structure and Conceptual Change to Inform Teaching and Research. Springer., UK, 2013, English.
4. Andrew P. Sage, William B. Rouse., Economic Systems Analysis and Assessment: Intensive Systems, Organizations, and Enterprises. USA, 2011, English.
5. Dimitrios Asteriou, Stephen G. Hall., Applied econometrics (second edition). USA, 2011, English.

6. Adam Szirmai , Wim Naude , Micheline Goedhuys., Entrepreneurship, Innovation, and Economic Development. UK, 2011, English.

Internet resurslari

1. <http://www.mineconomi.uz>.
2. www.uzreport.com
3. www.reuter.com
4. www.ebrd.com
5. www.forexite.com
6. <http://www.wordbank.org>.
7. <http://www.ebrd.org>.
8. <http://www.imf.org>
9. www.undp.org
10. www.ecb.int

2-MAVZU. KICHIK BIZNES VA XUSUSIY SEKTORNING RIVOJLANISHI

Reja:

1. **Xususiy mulkchilikning mohiyati, guruhlanishi, afzalliklari va milliy iqtisodiyotdagi o'rni.**
2. **Davlat mulkini xususiylashtirish va xususiy sektorning rivojlanish yo'nalishlari.**
3. **Xususiy sektorning rivojlanishi va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash.**

✎ Tayanch iboralar:

milliylashtirish, davlat tasarrufidan chiqarish, xususiylashtirish, xusuiy sektor, davlat sektori, kichik biznes, o'rta biznes, yirik biznes, xususiy tadbirkorlik

2.1. Xususiy mulkchilikning mohiyati, guruhlanishi, afzalliklari va milliy iqtisodiyotdagi o'rni.

Xususiy mulk fuqorolar mulkining shakli sifatida O'zbekistonda 1990-yildan huquqiy-asosga ega bo'ldi. Shaxsiy mulkdan farqli o'laroq foyda, daromad olish maqsadiga xizmat qiladi. Xususiy mulk joriy etilganda u chegaralangan yollanma mehnatdan foydalanuvchi individual mehnat faoliyatini amalga oshirishning huquqiy shakli sifatida amal qilishi ko'zda tutilgan.

O'zbekistondagi amaldagi qonunchilikka muvofiq tadbirkorlik subyektlari ishchilar soni va yilli daromad hajmi asosida quyidagi toifalarga ajratiladi:

a) kichik tadbirkorlik subyektlari:

yakka tartibdagi tadbirkorlar;

mikrofimlar — ta'sischilari (ishtirokchilari) jismoniy shaxslar bo'lgan hamda jami daromadi kalendar yil davomida 1 milliard so'mgacha bo'lgan tadbirkorlik subyektlari;

kichik korxonalar — jami daromadi kalendar yil davomida 1 milliard so'mdan 10 milliard so'mgacha bo'lgan tadbirkorlik subyektlari;

b) **o'rta tadbirkorlik subyektlari** — jami daromadi kalendar yil davomida 10 milliard so'mdan 100 milliard so'mgacha bo'lgan tadbirkorlik subyektlari;

d) **yirik tadbirkorlik subyektlari** — jami daromadi kalendar yil davomida 100 milliard so'm va undan yuqori bo'lgan tadbirkorlik subyektlari.

Ushbu xususiy biznes subyektlari davlat tomonidan 2023-yil 1-apreldan boshlab quyidagicha qo'llab-quvvatlanadi:

a) Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasi hisobidan bir yilda bir marotaba o'rta tadbirkorlik subyektlariga mol-mulkni sug'urta qilish xarajatlarining 50 foizigacha, biroq bazaviy hisoblash miqdorining 20 baravaridan oshmagan qismi qoplab beriladi;

b) jami daromadi 10 milliard so'mdan kam bo'lmagan tadbirkorlik subyektlari uchun davlat xaridlarida 20 foizlik kvota joriy etiladi va ushbu xaridlar doirasida budget buyurtmachilari bilan

tuziladigan shartnomalarda 50 foiz miqdorida oldindan to'lovni amalga oshirish nazarda tutiladi.

2017-yildan boshlab O'zbekistonda xususiy sektorni rivojlantirish va uni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan islohotlar boshlandi.

O'zbekistonda xususiy sektorni rivojlantirishni rag'batlantirish va biznes yuritish muhitini yaxshilashga qaratilgan quyidagi kompleks chora tadbirlar amalga oshirildi:

- Tovarlar bozoridagi raqobatni rivojlanishini davom ettirish.
- Soliq rejimi korxonalarning rivojlanishi uchun qulay sharoitlar yaratishi lozim.
- Norasmiy sektorda faoliyat yurituvchi biznesga qarshi kurash va resurslar undan unumli foydalanuvchi korxonalar o'rtasida taqsimlanishini kafolatlash.
- Bank sektorida raqobatni rivojlantirishga va korxonalarni bankdan moliyalashtirish imkoniyatlarini optimallashtirishga qaratilgan raqobatni islohotlarni davom ettirish.
- Raqobatni rivojlantirishga qaratilgan elektrenergetika sektoridagi islohotlarni chuqurlashtirish, eskirgan energetika infratuzilmasini yangilash va ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini yaxshilash.
- Korxona hajmini ortishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan aktiv chora tadbirlar siyosatini amalga oshirish.

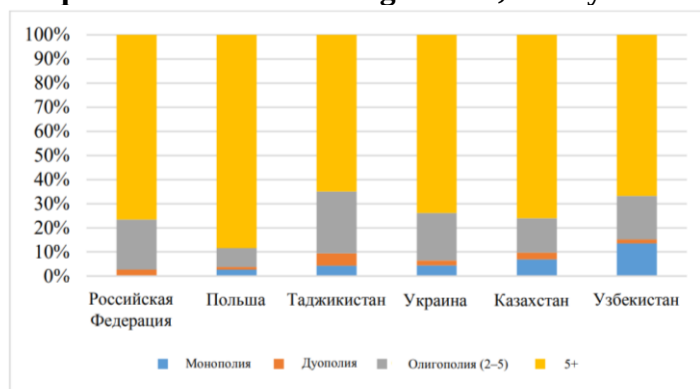
2019-yildan boshlab hukumat raqobat siyosatini isloh etishga qaratilgan chora tadbirlarni amalga oshira boshladi. Jumladan 2019-yil yanvarda xususiylashtirilayotgan korxonalarga va raqobatni rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi Davlat qo'mitasi asosida uchta alohida davlat strukturalari yaratildi:

1. Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi;
2. Davlat aktivlarini boshqarish agentligi;
3. Kapital bozorini rivojlantirish agentligi.

2020 yil iyulda Prezident farmoni bilan raqobatni rivojlantirish strategiyasi va amalga oshirish bosqichlari belgilandi. Ushbu qarorda raqobatning asosiy tamoyillari, raqobatni rag'batlantirishning aniq muddatlari va O'zbekistonda raqobatni rivojlantirishning kompleks strategiyasini amakga oshirishga mas'ul tashkilotlar belgilandi. Ushbu qarorga muvofiq va O'zbekistonda raqobatni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi quyidagi asosiy cheklovlarni bekor qilish ko'zda tutilgan:

- iqtisodiyotda davlatning haddan ziyod yuqori ishtiroki;
- narxlarning haddan ortiq tartibga solinishi;
- imtiyoz va preferensiyalarning samarasiz tizimi;
- biznes subyektlariga yuqori tartibga solish yuki va tarmoq tartibga soluvchi organlarning raqobatni rivojlantirishdan manfaatdor emasligi;
- tabiiy monopoliya holatini suiiste'mol qilish;
- raqobatga qarshi holatlarga qarshi kurashish huquqiy mexanizmlarning takomillashmaganligi.

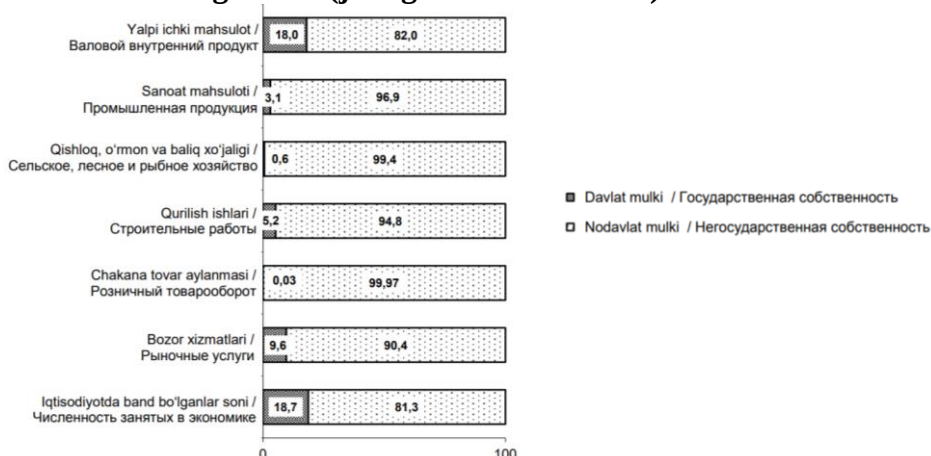
1-rasm. O'zbekiston va Yevropa va Markaziy Osiyoning ayrim mamlakatlarida ishlab chiqarish sektori bozorining tarkibi, 2019 yil.

2019-yilda Jahon banki tomonidan o'tkazilgan so'rovnomalar ko'rsatishicha O'zbekistonda ishlab chiqarish sektorida monopol, duopol va oligopoly bozor tuzilmalarining keng tarqalganligi aniqlandi.

Tahlillar ko'rsatishicha xususiy sektorning mamlakat YaIMidagi ulushi 82.0%ni tashkil etgan holda chakana tovar aylanmasi 99.97%ni, qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligida 99.4%ni tashkil etdi. Shu bilan birgalikda iqtisodiyotda band bo'lganlarning 81.3%i xususiy sektorda faoliyat yuritmoqda.

2-rasm. 2021- yilda iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha davlat va nodavlat sektorining ulushi (jamiga nisbatan foizda)

O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan rasmiy xususiy sektor uchun quyidagi belgilar xos:

- yangi korxonalarining rasmiy sektorga kirishi boshqa mamlakatlarga nisbatan past hisoblanadi;
- bozorga kirayotgan korxonalarda mehnat unumdorligi past va ularning o'sish suratlari sustligicha qolmoqda;
- rasmiy xususiy sektordagi bandlik darajasi boshqa tarmoqlardagi kichik korxonalarga nisbatan jadal suratlarda o'sib bormoqda;
- foydalanilayotga resurslar intensivligining pastligi va innovatsion faoliyat natijalarining kam qo'llanilishi, xususiy korxonalarining innovatsion faolligining pastligi korxonalar qobiliyatlarining yetarlicha emasligi bilan belgilanadi, jumladan, O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan xususiy rasmiy korxonalarining 8.2%i xalqaro e'tirof etilgan sifat sertifikatlariga ega.

Tahlillar ko'rsatishicha O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi to'siqlar mavjud:

- soliq stavkalari (23%);
- norasmiy sektor faoliyati (15%);
- elektrenergiya uzilishi (12%);
- moliyalashtirish imkoniyatlari (10%);
- yuk tashish (9%);
- yetarli ma'lumot darajasiga ega kadrlarning yetishmasligi (8%);
- yerdan foydalanish huquqiga ega bo'lish (7%);
- korrupsiya (5%);
- soliq ma'murchligi (3%);
- biznesni yuritish uchun litsenziya va ruxsatnomalar (3%)

“O'zbekiston – 2030” strategiyasiga muvofiq 2030 yilga borib iqtisodiyotda nodavlat sektor ulushini 85%ga yetkazish, davlat ulushi mavjud 2300ta korxonalar sonini 6 baravarga kamaytirish ko'zda tutilgan.

Respublikada 17 turdagi davlat monopoliyasini bekor qilish, ushbu sohalarga xusuiy sektorni keng jalb qilish, davlat tasarrufida faqat magistral energiya va transport tarmoqlari, davlat boshqaruvi va xavfsizligi bilan bog'liq sohalarni saqlab qolish rejalashtirilgan.

Temir yo'lda tashish avtomobil yo'llarini qurish va boshqarish, gaz va elektr yetkazib berish xizmatlarini xususiy sektorga olib berish maqsad qilingan.

Irrigatsiya, chiqindilarni qayta ishlash, ijtimoiy obyektlarda energetika va issiqlik ta'minoti kabi davlat monopol sohalarida xususiy sheriklik mexanizmlarini keng joriy qilish rejalashtirilgan.

Mahalliy tadbirkorlik subyektlariga strategik foydali qazilma konlarni berish amaliyotini kengaytirish, oltin, kumush, rangli metallar, volfram, ko'mir, noruda konlarga berilgan ruxsatnomalar sonini 4 baravar oshirish belgilangan.

Soliq tizimining barqarorligini ta'minlash maqsadida biznes uchun qo'shilgan qiymat va foyda solig'i stavkalari 3 yil davomida oshirilmassligini kafolatlash ko'zda tutilgan.

Soliq tizimini to'liq raqamlashtirish, soddalashtirish va barcha tadbirkorlar uchun teng imkoniyatlar yaratish, rasmiy sektor – nolegal faoliyatdan afzal va manfaatli bo'lishi uchun barcha zarur sharoitlarni ta'minlash maqsad qilingan.

Kichik va o'rta biznesning xalqaro bozorlarga chiqishiga imkoniyatlarni kengaytirish, mikromoliyalashtirishni rivijlantirish, innovatsiyalar va startaplarni qo'llab-quvvatlash hamda yirik biznes bilan kooperatsiyani rivojlantirishning yangi instrumentlarini amaliyotga joriy etish mo'ljallangan.

Oilaviy tadbirkorlik asosida bandlikni ta'minlashda "oddiy qo'l" mehnatidan sanoatlashgan ishlab chiqarish bosqichiga o'tish, uskuna imtiyozli kredit miqdorini 100 mln. so'mgacha oshirish rejalashtirilgan.

Tadbirkorlik subyektlariga barcha xizmatlarni "yagona darcha" tamoyili asosida onlayn portal orqali ko'rsatish va xizmat ko'rsatis vaqtini o'rtacha 3 baravargacha qisqartirish ko'zda tutilgan.

2.2. Davlat mulkini xususiylashtirish va xususiy sektorning rivojlanish yo'nalishlari.

Davlat mulkini xususiylashtirish bozor munosabatlarin shakllantirishni ustuvor yo'nalishlaridan bir hisobalandi. Davlat mulkini xususiylashtirish ko'p ukkladli iqtisodiyotni shakllantirish imkonini beradi va u yangi mulk munosabatlarini vujudga kelishga olib keladi.

Davlat mulkini xususiylashtirish jahonning ko'pgina mamlakatlarida jumladan bozor munosabatlari rivojlangan mamlakatlarda amalga oshiriladi va ular vazifalari, miqyosi, shakllariga ko'ra farqlanadi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan xususiylashtirishning maqsadi bozor xo'jalik munosabatlarini shakllanishi uchun sharoitlar yaratish, xususiy mulk institutini vujudga keltirish, bozor iqtisodiyotni iqtisodiy va huquqiy asoslar va instutlarini yaratishdan iborat. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan xususiylashtirishdan ikki xil maqsad ko'zlangan. Birichidan, respublikadagi mulk o'zini real egasini topishi kerak. Mulkini haqiqiy egalariga berish, ularni tadbirkorlik faoliyati uchun keng imkoniyatlarni yaratish ko'zlangan iqtisodiy islohatlarning asosiy mazmunini tashkil etadi. Xususiylashtirishi natijasida mulk egasi undan samarali va haqiqiy mulkdor sifatida foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Xususiylashtirishdan ko'zlangan ikkinchi maqsad bu ko'p ukkladli iqtisodiyotni va raqobat muhitini shakllanishini rag'batlantirishdir. Pirovard natijada bozor va ishlab chiqarish natijasi uchun iqtisodiy kurash uchun imkoniyat yaratiladi. Xususiylashtirish vazifalarini hal etish milliy iqtisodiyotni va ayrim korxonalarni xususiy tadbirkorlik tashabbusi va raqobat yordamida iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashdan iborat. Xususiylashtirish natijasida quyidagi samaralarga erishiladi:

- eski siyosiy va xo'jalik tizimini qaytadan tiklash imkoniyatini yo'qolishi, demokratik institutlarni shakllanishini ta'minlash;
- mulkiy egalik huquqlarini qayta taqsimlash va ushbu huquqlarni himoya qilishni barqaror tizimini yaratish;
- ideologik – fuqarolar tomonidan xususiy mulkchilik instituti va bozor iqtisodiyoti ideologiyasini qabul qilish;
- ijtimoiy – siyosiy barqarorlikni, aholi real daromadlarining oshishining asos bo'lib xizmat qiladigan o'rta sinfni shakllanishi;
- psixologik – fuqarolar tomonidan yangi motivatsiya va xulqiy steriotiplarni anglash;
- institutsional – turli xil xo'jalik turlaridan iborat ko'p ukkladli iqtisodiyotni, korporativ boshqaruv tizimini shakllantirish va bozor infratuzilmasini yaratish.

Xususiylashtirishni quyidagi huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi:

1991 yilda mulchilik to'g'risida qonun, Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risidagi qonun, 1996 yilda "Fuqarolik kodeksi" qabul qilindi, 1991-2022 yillarda 300 dan ortiq davlat tasarrufidan chiqarish, xususiylashtirish, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga oid quyidagi qonunlar qabul qilindi:

"Aksionerlik jamiyatlari va aksionerlarni huquqini himoya qilish to'g'risida"gi, "Mas'uliyati cheklangan va qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar to'g'risida"gi qonun, "Xususiy korxona to'g'risida"gi qonun, "Xususiy tadbirkorlik faoliyatini erkinliklarini kafolatlash to'g'risida" gi qonun va boshqalar.

O'zbekistonda bozor munosabatlarini shakllantirishni modeli xususiylashtirishni hisobga olgan holda davlat mulkini xususiylashtirishning o'ziga xos tamoyillari va yondashuvlari ishlab chiqildi:

- mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish shakli mehnat kollektivi a'zolari manfaatlaridan kelib chiqqan holda aniqlanadi;
- antimonopol qonunchilik talablariga rioya etiladi;
- davlat mulkini xususiylashtirishni haq to'lanadigan va to'lanmaydigan shakllarini uyg'unlashtirish;
- hamma fuqarolarni mulkdan o'z ulushini olishda, haq to'lanadigan va haq to'lanmaydigan xususiylashtirishda teng huquqli;
- hamma fuqarolarni ijtimoiy jihatdan himoya qilinganligini ta'minlash;
- mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayonini oshkora, davlat va jamoatchilik nazoratida amalga oshirish.

O'zbekistonda mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish quyidagi shakllarda amalga oshirildi:

- davlat korxonalarini xo'jalik jamiyatlari yoki sheriklik jamiyatiga aylantirish;
- davlat mulkini nodavlat yuridik va jismoniy shaxslarga konkurs va auksionlar orqali sotish;

O'zbekistondagi xususiylashtirish quyidagi xususiylashtirishga ega bo'ldi:

- tekin xususiylashtirishdan voz kechish;
- xususiylashtirishning manzilliligi;
- xususiylashtirish yiriklashtirish va mavjud ishlab chiqarish va boshqarish tarkibini demonopollashtirish muammolarini hal etish bilan kompleks tarzda o'tkazildi;
- davlat tasarrufidan chiqarishdan olingan mablag'larni jiddiy qismi xususiylashtirishdan keyingi tadbirkorlikni qo'llab-qo'vvatlash va rivojlantirishga sarflandi;
- Xususiylashtirishga dasturiy ko'rinishda yondashish va bosqichma bosqich amalga oshirish.

Mustaqillik yillarida davlat mulkini xususiylashtirish quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

1-bosqich. 1991-1994 yillar – davlatchilik asoslarini shakllantirish, iqtisodiyotda kichik xususiylashtirishni amalga oshirish, yangi ishlab chiqarish munosabatlarini yo'lga qo'yish.

2-bosqich. 1995-200 yillar – o'rta xususiylashtirish, davlat va xo'jalik boshqaruvini yangi shakllari vujudga kelib, xolding, uyushma, konsern, kompaniya kabi tushilmalarni tashkil topishi va qayta tuzilishi.

3-bosqich. 2005-2016 yillar – yirik korxonalar, bank, surg'urta kabi tuzilmalarda davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayoni amalga oshirildi, xususiy sektor rivojlandi.

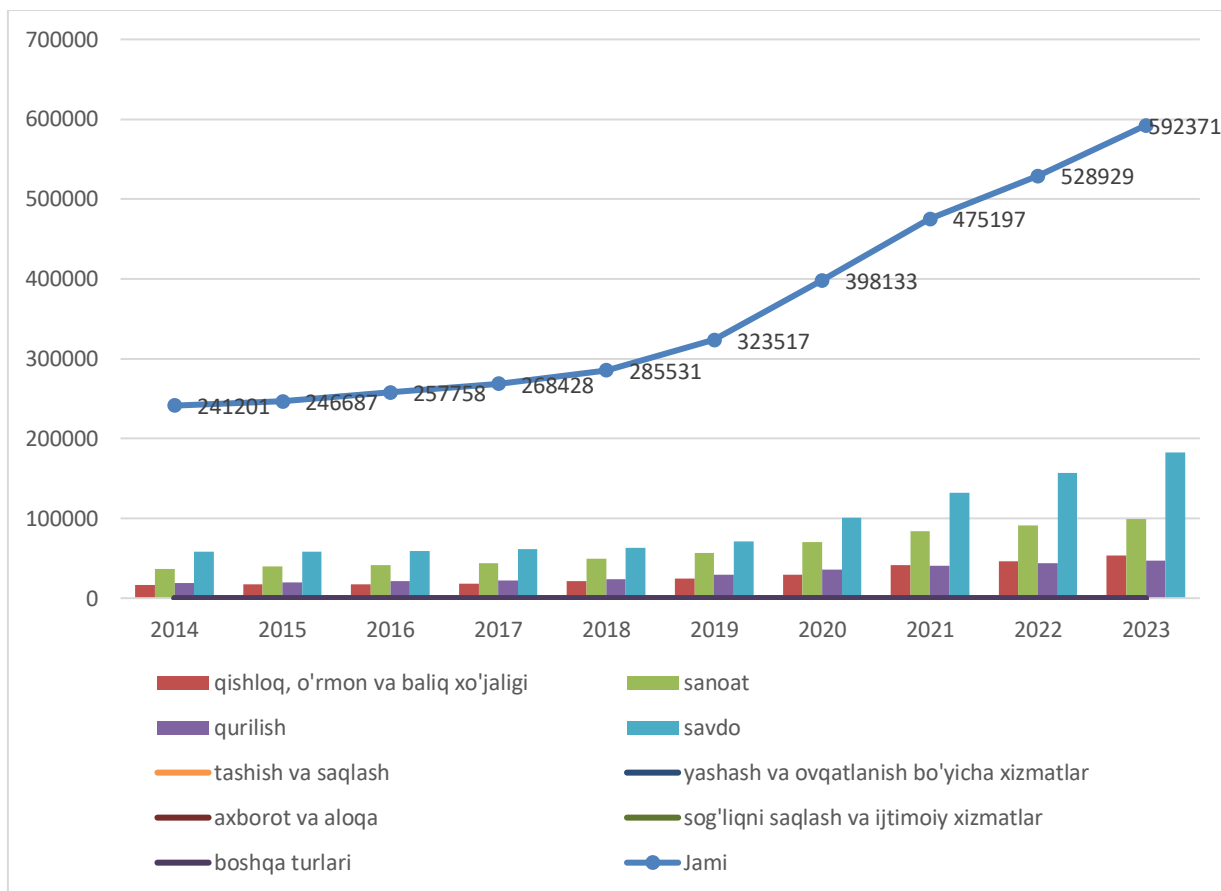
4-bosqich. 2017 yildan boshlanib, nisbatan yirik, muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar xususiylashtirila boshlandi, davlat o'z aksiyalarini sotuvga chiqara boshladi, ayrim tijorat banklaridagi davlat ulushlari auksionga qo'yildi.

O'zbekistonda davlat mulkini xususiylashtirish, rivojlantirish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash natijasida tegishli iqtisodiy ukladlarga mos keladigan quyidagi xo'jalik turlari vujudga keldi:

- individual tadbirkorlar (shu jumladan dehqon xo'jaliklari);
- xususiy korxonalar;
- fermer xo'jaliklari;
- sheriklik xo'jaliklari;

- xo‘jalik jamiyatlari (AJ, MChJ);
- kooperativlar (shu jumladan qishloq xo‘jaligi);
- davlat unitar korxonalari.

Iqtisodiyot tarmoqlari kesimida faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlar soni

O'zbekistonda 2017-2021 yillarda xususiy sektorni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirildi:

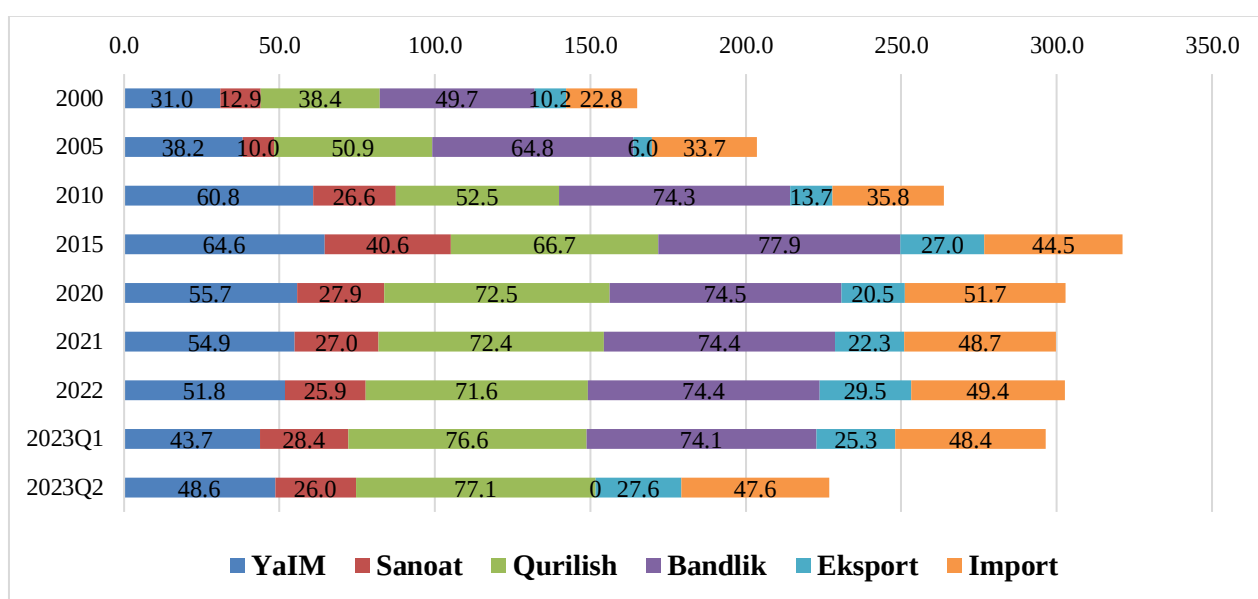
- tadbirkorlik faoliyati uchun zarur bo'lgan 114 turdagi litsensiya va ruxsatnomalar bekor qilindi, jumladan 33 tasi xabardor qilinish ko'rinishga o'tkazildi;
- tadbirkorlik sub'ektlarini faoliyatini rasmiylashtirish va ruxsat berish jarayoni bosqichlari ikki marta qisqartirildi;
- rejadan tashqari tekshirishlar bekor qilindi;
- soliq turlari soni 13 tadan 9 taga qisqartirildi hamda qo'shilgan qiymat solig'i, ijtimoiy soliqlar stavkasi pasaytirildi;
- qayta registratsiya qilingan individual va oilaviy tadbirkorlar uchun yuridik shaxs sifatida rasmiylashtirilmasdan mikrocreditlar berish mexanizmi joriy qilindi;
- davlat maxsus moliyaviy yordam fondi tuzildi;
- O'zbekiston Respublikasi Prezident Administratsiyasi huzurida tadbirkorlik sub'ektlarini qonuniy-huquqiy jihatdan himoya qiluvchi mustaqil institut yaratildi.

Hududlar kesimida faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlar soni

Hududlar	2001	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
O'zbekiston Respublikasi	118749	136539	200951	246687	398133	475197	528929	592371
Qoraqalpog'iston Respublikasi	4841	6894	9835	12234	18404	21968	23721	26692
Andijon	13237	14854	18070	24835	30740	36726	40474	44658

Buxoro	6560	8499	12360	12082	23459	28233	31160	33686
Jizzax	3927	4068	7243	9722	17190	20993	22714	25847
Qashqadaryo	9318	11792	15627	19570	25259	30180	36168	41612
Navoiy	3823	4331	7024	8127	17067	20133	22711	25179
Namangan	8494	7754	13207	16698	25909	30882	33422	36914
Samarqand	11153	13995	15161	17610	31354	38946	46667	54163
Surxondaryo	7117	9183	12367	12259	19220	25367	28291	31427
Sirdaryo	3406	4720	6496	8195	13169	15425	15920	17259
Toshkent	9332	11307	16981	23954	38523	46173	50296	55472
Farg`ona	11138	11039	16879	21795	35379	42241	46622	52746
Xorazm	6488	5481	10527	13003	18614	21979	25160	28904
Toshkent sh.	19915	22622	39174	46603	83846	95951	105603	117812

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi

2.3. Xususiy sektorning rivojlanishi va barqaror iqtisodiy o'shishni ta'minlash.

XXI asr boshlarida iqtisodiyotni samarali faoliyat yuritishining asosi mulk shakllarini plyuralizmi hisoblanadi. Mulq shakllarini mavjudligi bozorda sog'lom raqobatni shakllanishiga va korxona samaradorligini oshirishga ta'sir ko'rsatadi. Milliy iqtisodiyotda davlat sektori past samaradorlikka ega bo'lganligi uchun qisqarish tendensiyasiga ega. Shu bilan bir qatorda xususiy sektor iqtisodiy krizislar sharoitida vujudga keladigan muammolarni hal etish uchun yetarli kuchga ega emas. Shuning uchun vujudga keladigan muammolarni xususiy sektor mustaqil hal qila olmasa unga davlat sektori yordamga kelishi kerak. Jahon amaliyoti ko'rsatishicha, xususiy korxonalaradan farqli o'laroq davlat korxonalari samarasiz ishlaydi va past rentabelli hisoblanadi. Xususiy sektor nisbatan mobil bo'lib texnologik o'zgarishlar tez moslashadi va innovatsiyani joriy etadi. Davlat samarali faoliyat yurita ololmaydigan iqtisodiyot tarmoqlarida xususiy sektor tomonidan tartibga solinishi kerak. Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi nisbat davlat tomonidan amalga oshiradigan davlat mulkini xususiylashtirish va milliylashtirish tadbirlari bilan belgilanadi.

3-MAVZU. MONOPOLIYAGA QARSHI SIYOSAT VA RAQOBAT MUHITINING RIVOJLANISHI

Reja:

1. Raqobatning mohiyati, shakllari va usullari
2. Monopoliyalarning iqtisodiy asoslari va ularning turlari
3. O'zbekistonda raqobatchilik muhitining vujudga kelishi va monopoliyaga qarshi qonunchilik

✎ **Tayanch iboralar:** raqobat, sof raqobatlashgan bozor, monopol raqobatlashgan bozor, monopoliya, oligopoliya, monopsoniya, duopoliya, tabiiy monopoliya, monopoliyaga qarshi qonunlar

3.1. Raqobatning mohiyati, shakllari va usullari

Raqobat bozor iqtisodiyotining va umuman tovar xo'jaligining eng muhim belgisi, uni rivojlantirish vositasi hisoblanadi. Raqobatning iqtisodiy mazmunini tushunib olish unga turli tomondan yondashishini talab qiladi. **Mustaqil tovar ishlab chiqaruvchilar (korxonalar) o'rtasidagi raqobat** tovarlarni qulay sharoitda ishlab chiqarish va yaxshi foyda keltiradigan narxda sotish, umuman iqtisodiyotda o'z mavqeini mustahkamlash uchun kurashdan iborat. Bunda ular kerakli ishlab chiqarish vositalari, xomashyo va materiallar sotib olish, ishchi kuchini yollash uchun ham kurashadi. Ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi raqobat pirovardida iste'molchilarni o'ziga jalb etish uchun kurashni ham anglatadi.

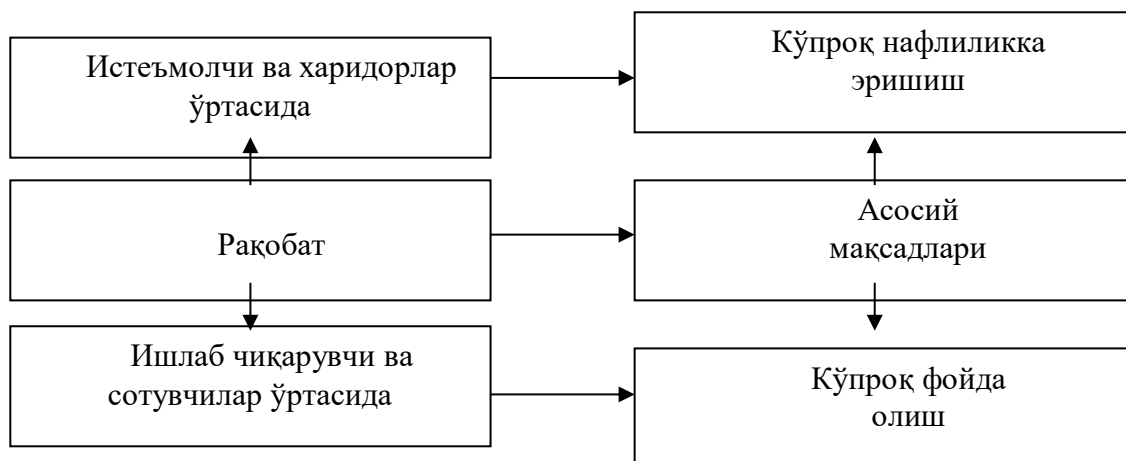
Resurslarni yetkazib beruvchilar o'zlarining iqtisodiy resurslarini (kapital, tabiiy resurslar, ishchi kuchi) yuqori narxlarda sotish uchun raqobatlashadilar. Ishlab chiqaruvchilar va resurslarni yetkazib beruvchilar o'rtasidagi raqobat bozor munosabatlari rivojlangan, iqtisodiyot to'liq erkinlashgan sharoitda yorqin namoyon bo'ladi.

Raqobat **iste'molchilar o'rtasida** ham yuz beradi: ular tovarlarni qulay va arzon narxlarda sotib olishga harakat qiladilar, ya'ni xaridorlar har bir sarflangan pul birligi evaziga ko'proq nafilikka ega bo'lishga harakat qiladilar. Arzon va sifatli tovarni sotib olish uchun kurashadilar. Shunday qilib, raqobat ko'p qirrali iqtisodiy hodisa bo'lib, u bozorning barcha sub'ektlari o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ifodalaydi. **Raqobat – bozor sub'ektlari iqtisodiy manfaatlarining to'qnashuvidan iborat bo'lib, ular o'rtasidagi yuqori foyda va ko'proq nafilikka ega bo'lish uchun kurashni anglatadi.**

Bu munosabatlarni qiymatning mehnat va nafililik nazariyalarini sintez qilish usulini davom ettirgan holda quyidagi ko'rinishda ifodalash mumkin (1-chizma).

1-chizma

Raqobat ishtirokchilarining asosiy maqsadlari

Chizmadan ko‘rinadiki, ishlab chiqaruvchilar sarflangan xarajatlarning har bir birligi evaziga ko‘proq foyda olish maqsadida raqobatlashadilar. Mana shu foyda orqasidan quvish natijasida ular orasida tovarlarni sotish doiralarini kengaytirish, qulay bozorlar, arzon xomashyo, energiya va arzon ishchi kuchi manbalariga erishish uchun kurash boradi. O‘z navbatida xaridorlar, ya‘ni iste‘molchilar sarflagan har bir so‘m xarajati evaziga ko‘proq nafilikka ega bo‘lish uchun kurashadilar, ularning har biri arzon, sifatli tovar va xizmatlarga ega bo‘lishga harakat qiladi.

Ishlab chiqaruvchilarning faoliyat ko‘rsatuvchi tadbirkor va mulk egasi sifatida erkin va mustaqil bo‘lishi raqobatning iqtisodiy asosini tashkil etadi. Chunki har bir mulk egasining o‘z manfaati bo‘lib, ular shu manfaatga erishish uchun intiladi. Mulk egasining tovar ishlab chiqarish va barcha boshqa sohalaridagi faoliyati shu manfaatga bo‘ysundirilgan bo‘ladi. Bu jihatdan qaraganda raqobat erkin iqtisodiy faoliyat qiluvchi sub‘ektlar manfaatlarining to‘qnashuvidan iborat bo‘lishini aniq tavsiflaydi. Raqobat mavjud bo‘lishining boshqa sharti tovar-pul munosabatlarining ma‘lum darajada rivojlangan bozor tizimida amal qilishidir.

Raqobatning mazmuni uning vazifalarini ko‘rib chiqish orqali yanada kengroq namoyon bo‘ladi. Hozirgi bozor iqtisodiyotida raqobatning quyidagi asosiy vazifalarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

- 1) tartibga solish vazifasi;
- 2) resurslarni joylashtirish vazifasi;
- 3) innovatsion vazifa;
- 4) moslashtirish vazifasi;
- 5) taqsimlash vazifasi;
- 6) nazorat qilish vazifasi.

Raqobatning **tartibga solish vazifasi** ishlab chiqarishni talab (iste‘mol)ga muvofiqlashtirish maqsadida taklifga ta‘sir o‘tkazishdan iborat. Aynan shu vazifa yordamida iqtisodiyotda taklifning talab orqali, ishlab chiqarish tarkibi va hajmining yakka tartibdagi va ijtimoiy ehtiyojlar orqali belgilanishiga erishiladi, ya‘ni iqtisodiyot bozor qonunlari asosida tartibga solinadi.

Raqobatning **resurslarni joylashtirish vazifasi** ishlab chiqarish omillarini ular eng ko‘p samara beradigan korxona, hudud va mintaqalarga oqilona joylashtirish imkonini beradi.

Raqobatning **innovatsion vazifasi** fan-texnika taraqqiyoti yutuqlariga asoslanuvchi hamda bozor iqtisodiyoti sub‘ektlarining rivojlanishini taqozo etuvchi turli ko‘rinishdagi yangiliklarning joriy etilishini anglatadi.

Raqobatning **moslashtirish vazifasi** korxona (firma)larning ichki va tashqi muhit sharoitlariga ratsional tarzda moslashishiga yo‘naltirilgan bo‘lib, ularning shunchaki o‘zini-o‘zi saqlab, iqtisodiy jihatdan yashab qolishidan xo‘jalik faoliyati sohalarining ekspansiyasi (kengayishi)ga o‘tishini bildiradi.

Raqobatning **taqsimlash vazifasi** ishlab chiqarilgan ne‘matlar yalpi hajmi (yalpi ichki mahsulot)ning iste‘molchilar o‘rtasida taqsimlanishiga bevosita va bilvosita ta‘sir o‘tkazadi.

Nihoyat, raqobatning **nazorat qilish vazifasi** bozordagi ba‘zi ishtirokchilarning boshqa bir ishtirokchilar ustidan monopolistik hukmronlik o‘rnatishiga yo‘l qo‘ymaslikka yo‘naltiriladi.

Raqobat kurashining mazmuni to‘g‘risida to‘laroq tushunchaga ega bo‘lish uchun uning asosiy shakllari va belgilarini ko‘rib chiqish zarur. **O‘z miqyosiga ko‘ra** raqobat ikki turga – tarmoq ichidagi va tarmoqlararo raqobatga bo‘linadi.

Tarmoq ichidagi raqobat tovar ishlab chiqarish va sotishning qulayroq sharoitiga ega bo‘lish, qo‘shimcha foyda olish uchun bir tarmoq korxonalari o‘rtasida boradi. Har bir tarmoqdagi mavjud korxonalarining texnika bilan ta‘minlanish va mehnat unumdorligi darajalari turlicha bo‘lganligi sababli, ushbu korxonalarda ishlab chiqarilgan tovarlarning individual (alohida) qiymati bir xil bo‘lmaydi.

Tarmoq ichidagi raqobat tovarlarning ijtimoiy qiymatini, boshqacha aytganda, bozor qiymatini aniqlaydi va belgilaydi. Bu qiymat, odatda, o‘rtacha sharoitda ishlab chiqarilgan va muayyan tarmoq tovarlarining ahamiyatli qismini tashkil etadigan tovarlarning qiymatiga mos keladi.

Tarmoq ichidagi raqobat natijasida texnika darajasi va mehnat unumdorligi yuqori bo‘lgan

korxonalar qo‘shimcha foyda oladilar va aksincha, texnika jihatdan nochor korxonalar esa ishlab chiqarilgan tovar qiymatining bir qismini yo‘qotadilar va zarar ko‘radilar.

Tarmoqlararo raqobat turli tarmoqlar korxonalari o‘rtasida eng yuqori foyda normasi olish uchun olib boriladigan kurashdan iborat. Bunday raqobat kapitallarning foyda normasi kam bo‘lgan tarmoqlardan foyda normasi yuqori tarmoqlarga oqib o‘tishiga sabab bo‘ladi. Yangi kapitallar ko‘proq foyda keltiruvchi sohalarga intilib, ishlab chiqarishning kengayishiga, taklif ko‘payishiga olib keladi. Shu asosda, narxlar pasaya boshlaydi. Shuningdek, foyda normasi ham pasayadi. Kam foyda keltiruvchi tarmoqlardan kapitalning chiqib ketishi teskari natijaga olib keladi: bu yerda ishlab chiqarish hajmi o‘zgaradi, tovarlarga bo‘lgan talab ular taklif qilishidan oshib ketadi, buning oqibatida narxlar ko‘tariladi, shu bilan birga foyda normasi oshadi. Natijada tarmoqlararo raqobat ob‘ektiv ravishda qandaydir dinamik muvozanatni keltirib chiqaradi. Bu muvozanat kapital qaerga sarflanganligidan qat’iy nazar, teng kapital uchun teng foyda olinishiga intilishni ta’minlaydi. Demak, tarmoqlararo raqobat kapital qaysi tarmoqqa kiritilmasin, xuddi shu tarmoq foyda normalarini o‘rtacha foyda normasiga «baravrlashtiradi».

Iqtisodiy adabiyotlarda **bir tarmoq ichidagi raqobatning** to‘rtta shakli alohida ajratib ko‘rsatiladi. Bular sof raqobat, sof monopoliya, monopolistik raqobat va oligopoliyadir.

Sof raqobat sharoitida bir xil mahsulot ishlab chiqaruvchi tarmoqda juda ko‘p sonli korxonalar mavjud bo‘ladi. Yuqori darajada tashkil qilingan bozorda ko‘plab sotuvchilar o‘zlarining mahsulotlarini taklif qiladilar. Ayni paytda, ushbu mahsulot xaridor va iste’molchilarining soni ham juda ko‘p bo‘ladi. Sof raqobatli bozorda alohida korxonalar mahsulot narxi ustidan nazorat o‘rnata olmaydi yoki nazorat sezilarli darajada bo‘ladi. Chunki har bir korxonada umumiy ishlab chiqarish hajmi uncha katta bo‘lmaydi. Shu sababli alohida korxonada ishlab chiqarishning ko‘payishi yoki kamayishi umumiy taklifga, demak mahsulot narxiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmaydi. Sof raqobat sharoitida yangi korxonalar tarmoqqa erkin kirishi, tarmoqda mavjud bo‘lgan korxonalar esa uni erkin tashlab chiqishi mumkin. Xususan, yangi korxonalarning paydo bo‘lishi va ularning raqobatli bozorda mahsulotlarini sotishga huquqiy, texnologik, moliyaviy va boshqa jiddiy iqtisodiy to‘siqlar bo‘lmaydi.

Sof monopoliyada tarmoq bitta firmadan iborat bo‘lganligi sababli, u mavjud mahsulot (xizmat)ning yagona ishlab chiqaruvchisi hisoblanadi va yakkahukmronlik shakllanadi. Monopoliya sharoitida firma narx ustidan sezilarli nazoratni amalga oshiradi. Buning sababi oddiy bo‘lib, u mahsulot (xizmat)ning yagona ishlab chiqaruvchisi hisoblanadi va demak, taklifning umumiy hajmi ustidan nazorat qiladi.

Monopolistik raqobat o‘z ichiga ham monopoliya, ham raqobat unsurlarini oladi. Bunda tarmoqdagi bir turdagi mahsulotning o‘nlab ishlab chiqaruvchilari bir-birlari bilan qulay narx hamda ishlab chiqarish hajmiga erishish borasida raqobatlashadilar. Biroq, ayni paytda, har bir ishlab chiqaruvchi o‘z mahsulotini tabaqalashtirish, ya’ni shu turdagi boshqa mahsulotlardan qaysi bir jihati (sifat darajasi, shakli, qadoqlanishi, sotish sharoitlari va h.k.) bo‘yicha farqlantirish orqali uning monopol ishlab chiqaruvchisiga aylanadi.

Oligopoliya – tarmoqda u qadar ko‘p bo‘lmagan korxonalarning mavjud bo‘lishi va hukmronlik qilishidir. Bu oligopoliyaning eng muhim belgisi bo‘lib, qaysi tovarlar va xizmatlar bozorida nisbatan kam sonli ishlab chiqaruvchilar hukmronlik qilsa, shu tarmoq oligopolistik tarmoq hisoblanadi.

Oligopolistik tarmoq bir xil yoki tabaqalashgan mahsulot ishlab chiqarishi mumkin. Ko‘pchilik sanoat mahsulotlari – po‘lat, mis, alyuminiy, qo‘rg‘oshin, temir va shu kabilar fizik ma’noda bir turdagi mahsulotlar hisoblanadi va oligopoliya sharoitida ishlab chiqariladi. Iste’mol tovarlari – avtomobillar, kir yuvish vositalari, sigaretlar, maishiy elektr buyumlari va shu kabilarni ishlab chiqaruvchi tarmoqlar tabaqalashgan oligopoliya hisoblanadi.

Oligopoliya sharoitida korxonalar o‘rtasidagi raqobat o‘zaro bog‘liq bo‘ladi. Oligopolistik tarmoqda hech qaysi firma o‘zining narx siyosatini mustaqil o‘zgartirishga botina olmaydi.

Biz qarab chiqqan raqobatning to‘rtta shaklining har biri milliy iqtisodiyotda alohida-alohida, ya’ni sof holda uchramaydi. Iqtisodiyot sohaslarini batafsil o‘rganish, cheksiz ko‘p har xil raqobatli vaziyatlar mavjudligi sharoitida, ikkita bir xil tarmoqni topish qiyinligini ko‘rsatadi. Hozirda turli

darajadagi monopolistik tuzilmalar rivojlanib borishi bilan ular o'rtasidagi raqobatning shakllari ham turli ko'rinishlarda namoyon bo'lib bormoqda. Jumladan, **turli monopollashuv darajasidagi tuzilmalar o'rtasida mavjud bo'lishiga ko'ra** quyidagi raqobat turlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) monopollashmagan korxonalar o'rtasidagi raqobat;
- 2) monopoliyalar hamda monopolistik birlashmalarga kirmagan ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi raqobat;
- 3) turli monopoliyalar o'rtasidagi raqobat;
- 4) monopolistik birlashmalar ichidagi raqobat.

Shuningdek, iqtisodiy adabiyotlarda **g'irrom va halol raqobatlashuv** usullari ham ajratib ko'rsatiladi. **Raqobatlashuvning noan'anaviy, jamiyat tomonidan e'tirof etilmagan, ijtimoiy ahloq qoidalari doirasidan chetga chiquvchi, noiqtisodiy (ya'ni, jismoniy kuch ishlatish, majburlash, raqiblarning obro'siga putur yetkazish va h.k.) usullaridan foydalanish g'irrom raqobat deb yuritiladi.** G'irrom raqobat orqali firmalar o'z raqiblarining tarmoqqa kirib kelishini tajovuzkorona va shafqatsiz bartaraf qilishi mumkin. Banklarni, moddiy resurs ta'minotchilarini kredit va materiallar yetkazib berishdan voz kechishga majburlash, yetakchi mutaxassislarni og'dirib olish, narxni keskin pasaytirish g'irrom raqobatning oddiy usullaridir.

Halol raqobat – raqobat kurashida jamiyat tomonidan tan olingan iqtisodiy usullarni qo'llash, o'zining maqsad va manfaatlariga erishishda umumjamiyat manfaatlariga zid keluvchi holatlarni qo'llamaslik kabi qoidalarga asoslanadi. Shu o'rinda halol raqobatning quyidagi belgilarini ham ko'rsatib o'tish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- qalbaki bellashuv, majburiy safarbarlikni tan olmaydi;
- boqimandalik, befarqlik, yuzakichilik, ko'zbo'yamachilik kabi salbiy holatlarga barham beradi;
- qarindosh-urug'chilikni, oshna-og'aynigarchilikni, tanish-bilishlikni, ma'muriy-buyruqbozlikni tan olmaydi³.

Raqobat kurashining ikki usuli farqlanadi: narx vositasidagi raqobat va narxsiz raqobat.

Narx vositasida raqobatlashuvda kurashning asosiy usuli bo'lib ishlab chiqaruvchilarning o'z tovarlari narxini boshqa ishlab chiqaruvchilarning shunday mahsulotlari narxiga nisbatan pasaytirishi hisoblanadi. Uning asosiy va eng ko'p qo'llaniladigan ko'rinishi – «narxlar jangi» deb ataladiki, bunda yirik ishlab chiqaruvchilar raqiblarini tarmoqdan siqib chiqarish uchun narxni vaqti-vaqti bilan yoki uzoq muddat pasaytirib turadi. Bu usulni qo'llash uchun ishlab chiqaruvchi boshqa raqiblariga qaraganda unumliroq texnologiyani kiritishi, malakaliroq ishchilarni yollashi va ishlab chiqarishni yaxshiroq tashkil qilishi kerak bo'ladi. Faqat shundagina uning tovarining individual qiymati bozor qiymatidan past bo'lib, mazkur tovar narxini pasaytirish imkonini beradi.

Narx vositasida raqobatlashish usullaridan biri – **demping narxlarni qo'llashdir.** Bunda milliy ishlab chiqaruvchilar o'zlarining tovarlarini boshqa mamlakatlarga ichki bozordagi narxlardan, ayrim hollarda tannarxidan ham past bo'lgan narxlarda sotadi. Shu orqali ular ichki bozorda narxlarning barqarorligiga erishish mamlakatdagi ortiqcha mahsulotni yo'qotish, yangi bozorlarga kirib olish va unda o'zlarining iqtisodiy mavqeini mustahkamlashga harakat qiladi.

Ayrim hollarda narx yordamida raqobatlashishning belgilangan narxlardan chegirma qilish, asosiy xarid qilingan tovarlarga boshqa tovarlarini qo'shib berish, muayyan hollarda imtiyozli narxlarni belgilash kabi usullaridan ham foydalaniladi.

Hozirgi davrda bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda narx yordamida raqobat qilish o'z o'rniga ega emas, chunki ishlab chiqaruvchilardan birining o'z mahsuloti narxini pasaytirishi uning raqobatchilarining ham shunday harakat qilishiga olib keladi. Natijada firmalarning bozordagi mavqei o'zgarmay, faqat tarmoq bo'yicha foyda hajmini kamaytiradi.

Narxsiz raqobat shu bilan tavsiflanadiki, bunda raqobat kurashining asosiy omili tovarlarning narxi emas, balki uning sifati, servis xizmat ko'rsatish, ishlab chiqaruvchi firmaning obro'-e'tibori hisoblanadi.

Narxsiz raqobat bilan bir vaqtda **yashirin narx yordamidagi raqobat** ham bo'lishi mumkin.

³ Абдуллаев Ё. Бозор иқтисодиёти асослари: 100 савол ва жавоб. – Т.: «Меҳнат», 1997, 58-59-б.

Bunday holatda yangi tovarlar sifatining oshishi va iste'mol xususiyatlarining yaxshilanishi ular narxlarining oshishiga qaraganda tez ro'y beradi. Hozirgi davrda bir turdagi mahsulotlarning ko'payishi ularni sotishni rag'batlantiruvchi reklama, tovar belgilari va fabrika muhrlaridan foydalanishni keltirib chiqarmoqda. Iste'mol bozorlarida qo'shimcha xizmat ko'rsatish orqali xaridorlarni o'ziga jalb qilish keng tarqalmoqda.

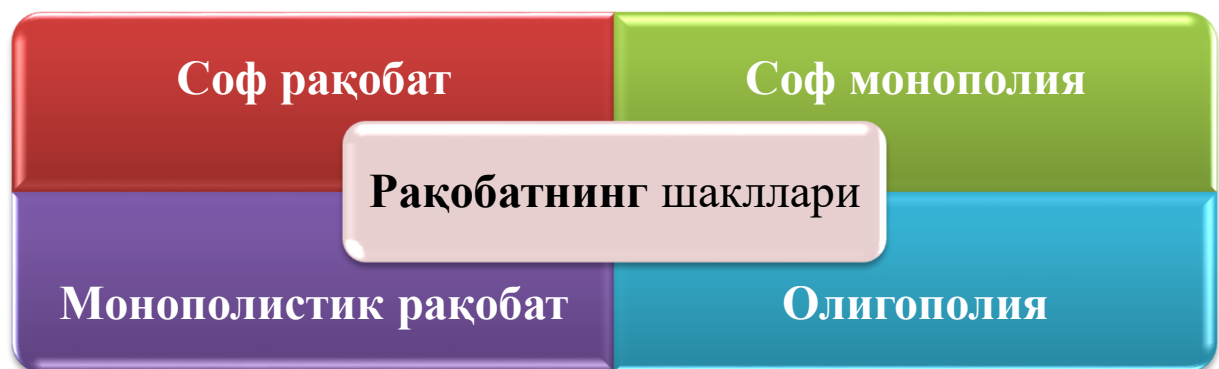
Narxsiz raqobatning tovar sifatini tabaqalashtirish kabi usuli ham mavjudki, bunda tovarlar bir xildagi ehtiyojni qondirishi va bir turga mansub bo'lishi, lekin turli-tuman iste'mol xossalriga ega bo'lishi mumkin.

Tovarlar talabga nisbatan ortiqcha bo'lgan sharoitda ishlab chiqaruvchilar tovarlarini kreditga sotish usulidan foydalanib raqiblaridan ustun kelishlari mumkin. Bunda dastlab, tovar narxining faqat bir qismi to'lanadi, uning qolgan qismi esa shartnomada kelishilgan aniq muddatlarda to'lanadi.

Fan-texnika taraqqiyoti avj olgan hozirgi sharoitda, **texnika va texnologiyaning eng yangi yutuqlari ustidan nazorat qilish** uchun kurash raqobatning asosiy usullaridan biriga aylanib bormoqda. Bundan tashqari, ishlab chiqaruvchi korxonalar xaridorlarni jalb qilish maqsadida uzoq muddat foydalaniladigan iste'mol tovarlariga kafolatli va kafolatdan keyingi xizmat ko'rsatishni amalga oshirmoqdalar. Masalan, kompyuter ishlab chiqaruvchi firma o'z mahsulotini shunchaki sotish bilan cheklanmasdan, balki uni o'rnatib berish, korxona xodimlarini kompyuterdan foydalanishga o'rgatish, kafolatlangan muddatda va undan keyingi davrda ta'mir ishlarini bajarish, texnikaviy xizmat ko'rsatish kabilarni ham amalga oshiradi; mahsulot xossa va o'lchamlarini buyurtmachi ehtiyojlariga yaqinlashtiradi.

Narxsiz raqobat usullari ichida **marketing** muhim ahamiyatga ega bo'lib, u mahsulot ishlab chiqarish va sotish jarayonini talabga moslashtiruvchi tadbirlar tizimidan iborat. Bozor iqtisodiyoti sharoitida talabni yaxshi o'rgangan va iste'molchilar ehtiyojlarini to'laroq qondira oladigan korxonalar har doim raqobat kurashida yutib chiqadi.

Yirik ishlab chiqaruvchilar bozordagi vaziyatni o'zgartirish uchun o'zlarining ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishni kamaytirib tovar taklifini qisqartiradilar. Shu sababli iqtisodiy beqarorlik davrlarida ham narx barqarorligicha qolaveradi. Shunday qilib, monopoliyalar hukmron bo'lgan sharoitda narxsiz raqobat muhim o'rin tutadi. Buning sababi shundaki, birinchidan, monopoliyalar tovar sifatini oshirish, iste'molchilarga xizmat ko'rsatishni yaxshilash yo'li bilan sotiladigan tovar hajmini ko'paytirishi mumkin. Ikkinchidan, ular moliyaviy jihatdan kuchli bo'lganligi sababli mahsulotini yangilash, ishlab chiqarishni qayta jihozlash va reklamaga zarur bo'lgan mablag'ni sarflay oladilar.

Mukammal raqobatlashgan bozor xususiyatlari:

- sotuvchilar va xaridorlar soni juda ko'p;
- bir firmaning bozordagi ulushi juda kam
- firmalar va xaridorlar mahsulot narxiga ta'sir qila olmaydilar, uni boricha qabul qilishadi;
- raqobatlashgan bozordagi talabning narx bo'yicha elastikligi cheksizdir, yani absolyut elastik

- bozorga yangi sotuvchilarning kirishi va sotuvchilarning bozordan chiqishi cheklanmagan;
- sotuvchilar birgalikda harakat qilish strategiyasini ishlab chiqmaydi;
- to'liq axborot olish imkoniyati mavjud.
- raqobatlashgan bozor amaliyotda kamdan kam uchraydi va ayrim bozorlarga (masalan, **birlamchi qishloq xo'jaligi mahsulotlari, qimmatli qog'ozlar, valyuta bozorlari**) unga yaqinlashadi.
- mukammal raqobat **real iqtisodiy jarayonlar samardorligini taqqoslash va baholashda** boshlang'ich va etalon **model** vazifasini bajaradi, shu sababdan ham u **nazariy jihatdan** o'rganiladi.

Mukammal raqobatlashgan bozor afzalliklari:

- Uzoq muddatli oraliqda firma va tarmoq muvozanati **$MC=MR=AC=P$** bo'lganda kuzatiladi.
- Mukammal raqobat cheklangan resurslarni samarli taqsimlashga yordam beradi, ya'ni ehtiyojlar maksimal darajada qondiriladi. Bu **$MC=P$** bo'lgan sharoitda ta'minlanadi.
- Mukammal raqobat firmalarni **minimal o'rtacha xarajatlar** bilan mahsulot ishlab chiqarishga va unga teng bo'lgan narxda sotishga majbur qiladi.
- Mukammal raqobatlashgan bozor kamchiliklari:
 - sof raqobat ehtiyojlarning to'lovga qobiliyatligi va daromadlarning taqsimlanishiga bog'liq.
 - sof raqobat har bir ist'molchiga alohida sotib bo'lmaydigan, jamiyat tomonidan bir vaqtning o'zida birgalikda iste'mol qilinadigan ijtimoiy ne'matlar (yong'in havfsizligi, milliy mudofaa) ishlab chiqarishni hisobga olmaydi.
 - raqobatlashgan bozorda barcha firmalar ham ilmiy-texnik jarayonlarni tezlashtiruvchi resurslarga (ITTKI) e'tibor qarata olishmaydi.
 - Sof raqobat mahsulotlarni standartlashtiradi, iste'molchi didini hisobga olmaydi.

2. Monopoliyalarning iqtisodiy asoslari va ularning turlari

Iqtisodiyotda bozor mexanizmining samarali amal qilishi va raqobat muhitining ta'minlanishi monopoliyalar, ularning kelib chiqish sabablari va amal qilish xususiyatlarini ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Monopoliya tushunchasiga turli o'quv adabiyotlarida turlicha ta'rif beriladi. Jumladan, ba'zi o'rinlarda uni «davlat, korxonalar, tashkilotlar, sotuvchilarning qandaydir xo'jalik faoliyatini amalga oshirishdagi mutlaq huquqi»⁴ sifatida qaralsa, boshqa holatlarda «faoliyatning u yoki bu sohasida shaxs yoki kishilar guruhining har qanday (ba'zi adabiyotlarda – yakka) hukmronlik holati»⁵ deb ta'riflanadi. Bu ta'riflardagi monopoliyaning «mutlaq huquq» yoki «har qanday yoki yakka hukmronlik holati» kabi tavsiflari uning mohiyatini aniq yoritib berolmasligi sababli, uni quyidagicha ta'riflash o'rinli deb hisoblaymiz: **monopoliya – monopol yuqori narxlarni o'rnatish hamda monopol yuqori foyda olish maqsadida tarmoqlar, bozorlar va yaxlit makroiqtisodiyot ustidan hukmronlikni amalga oshiruvchi yirik korxonalar (firma, korporatsiyalar)ning birlashmalari**⁶.

⁴ Экономическая теория: Учебник. - Изд., испр. и доп. / Под общ. ред. акад. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина, Г.П.Журавлевой, Л.С.Тарасевича. – М.: ИНФРА-М, 2005, 121-б.

⁵ Куликов Л.М. Экономическая теория: учеб. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005, 191-б.; Тожибоева Д. Иктисодиёт назарияси: Олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув кўлланма. Т.: «Ўқитувчи», 2002, 246-б.

⁶ Бу мазмундаги таърифлар куйидаги манбаларда ҳам берилган: Шишкин А.Ф. Экономическая теория: Учебное пособие для вузов. 2-е изд. Кн.1. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996, 597-б.; Борисов Е.Ф. Экономическая теория: учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005, 208-б.; Основы

«Monopoliya» atamasining kelib chiqishi bozorga oid tushunchalardan (ya'ni, grekcha «monoc» - yagona, bitta va «poleo» - cotaman) tarkib topsada, biroq uning iqtisodiy asoslari aslida ishlab chiqarishga borib taqaladi.

Monopoliyalar vujudga kelishining moddiy asosi ishlab chiqarishning to'planishi hisoblanadi. **Ishlab chiqarishning to'planishi ishlab chiqarish vositalari, ishchi kuchi hamda mahsulot ishlab chiqarish hajmining yirik korxonalarda to'planishini namoyon etadi.** Ishlab chiqarish to'planishining asosiy sababi bo'lib olinayotgan foyda hajmining ko'payishi hisoblanadi. Foydani muntazam ravishda ko'paytirib borish maqsadida tadbirkor olingan qo'shimcha mahsulot (foyda)ning bir qismini kapitallashtiradi, ya'ni unga qo'shimcha ishlab chiqarish vositalari va ishchi kuchi sotib oladi. Bu esa ba'zi bir korxonalarning o'sishi hamda ishlab chiqarish miqyoslarining kengayishiga olib keladi. Shu bilan birga raqobat amaldagi kapitallarning ixtiyoriy yoki majburiy birlashtirish, markazlashtirish tendensiyasini keltirib chiqaradi. Shunday qilib, ishlab chiqarish to'planishining moddiy asosi bo'lib kapitalning to'planishi va markazlashuvi hisoblanadi.

Kapitalning to'planishi – bu qo'shimcha qiymatning bir qismini jamg'arish (kapitallashtirish) natijasida kapital hajmining oshishidir. Bu jarayon quyidagi ko'rsatkichlar orqali tavsiflanadi: korxonadagi ishlovchilar soni, korxonaning ishlab chiqarish quvvati, qayta ishlanayotgan xomashyo miqdori, tovar aylanmasi hajmi, foyda hajmi. Kapitalning to'planishi kapitalning markazlashuvi jarayoni bilan yanada to'ldiriladi. **Kapitalning markazlashuvi – bu bir kapital tomonidan boshqa birining qo'shib olinishi yoki bir qancha mustaqil kapitallarning aksiyadorlik jamiyati shaklida ixtiyoriy birlashishi orqali kapital hajmining o'sishidir.**

Ishlab chiqarishning gorizontal va vertikal to'planishi farqlanadi.

Ishlab chiqarishning gorizontal to'planishi – bu milliy iqtisodiyotning ma'lum tarmog'i doirasidagi korxona va firmalarning yiriklashuvidir. U erkin raqobat davri, shuningdek, XX asrning boshlarida ishlab chiqarish to'planishining asosiy shakli sifatida maydonga tushgan edi.

Ishlab chiqarishning vertikal to'planishi – bu milliy iqtisodiyotdagi bir necha o'zaro bog'liq tarmoqlarda mahsulot ishlab chiqarishning to'planishidir. U ilmiy-texnika inqilobi sharoitlarida keng rivojlandi.

Ishlab chiqarishning to'planishi o'z rivojining ma'lum darajasida monopoliyalarning paydo bo'lishiga olib keladi. Ishlab chiqarishning to'planishi hamda monopoliyalarning paydo bo'lishi o'rtasidagi ichki aloqalar quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1) tarmoqlarda bir necha yirik korxonalarning hukmron mavqega ega bo'lishi ularning bir-biri bilan kelishuviga hamda monopolistik birlashmalar tuzishiga imkon yaratadi;

2) yirik korxonalar o'rtasidagi raqobat juda qaltis bo'lib, ular uchun katta miqyosdagi yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Shunga ko'ra, raqobatni cheklash, tovarlarga yuqori narxlar belgilash va yuqori foyda olish uchun yirik ishlab chiqaruvchilarning monopolistik ittifoqlarga birlashishi lozim bo'ladi.

Monopoliyalarning vujudga kelishida ishlab chiqarishning to'planishidan tashqari yana bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi:

1) davlatning proteksionistik bo'xona siyosati. U chet eldagi raqobatchilarning ichki bozorga kirish imkoniyatini yo'qotib, monopoliyalarning paydo bo'lishiga sharoit yaratadi;

2) banklarning faoliyati va moliyaviy siyosati. Banklar sanoat monopoliyalarining jadal o'sishiga imkon beradi.

Monopoliyalarning mohiyatini ochib berishda uning turlarini ko'rib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Monopoliyalarning turlarini bir necha mezonlarga ko'ra ajratish mumkin.

1. Bozorni qamrab olish darajasiga ko'ra: sof monopoliya, oligopoliya va monopsoniya.

Sof monopoliya – tarmoqdagi yagona ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchining narx va ishlab chiqarish hajmini belgilashdagi yakkahukmronlik holati hisoblanadi. O'zbekistonda sof monopoliyalar sifatida «O'zbekiston havo yo'llari» DAK, «O'zbekiston temir yo'llari» DAK,

Toshkent aviatsiya ishlab chiqarish birlashmasini misol keltirish mumkin. Darhaqiqat, ular o'z tarmoqlaridagi tegishli faoliyatlarning yagona ishlab chiqaruvchisi hisoblanadilar. Shuningdek, ba'zi hollarda tarmoqdagi monopolist ishlab chiqaruvchilar sonining ko'payib borishi monopolistik raqobat holatining vujudga kelishiga sabab bo'ladi. **Monopolistik raqobat – tarmoqdagi ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchilar soni ko'p hamda ular o'rtasida ma'lum darajada raqobat mavjud bo'lgan, biroq har bir ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchi o'z tovar yoki xizmatining alohida, maxsus xususiyatlari mavjudligi sababli ularning narxi va ishlab chiqarish hajmini belgilashdagi ma'lum darajada hukmronlik holati hisoblanadi.** Bunga misol tariqasida ko'plab mebel, kiyim-kechak turlari, kir yuvish vositalari va boshqa mahsulotlar ishlab chiqaruvchilarini keltirish mumkin.

Oligopoliya – tarmoqdagi bir necha yirik ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchining narx va ishlab chiqarish hajmini belgilashdagi hukmronlik holati hisoblanadi. Oligopolist ishlab chiqaruvchilarga O'zbekistonda sement (asosan Bekobod, Quvasoy, Ohangaron, Navoiy shaharlarida joylashgan), ko'mir (Angren shahri, Surxondaryo viloyatining Sariosiyo (Sharg'un) va Boysun (To'da) tumanlarida joylashgan) ishlab chiqarishni misol keltirish mumkin.

Monopsoniya – tarmoqdagi ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchilar soni juda ko'p bo'lib, ular tovar yoki xizmatlarining yagona iste'molchisi yoki xaridori mavjud bo'lgan sharoitdagi yakkahukmronlik holati hisoblanadi. Bunga «O'zDEUavto» korxonasi yaqqol misol bo'la oladi. Mazkur yirik korxona mamlakatimizda yengil avtomobillar ishlab chiqarishda zarur bo'lgan ko'plab ehtiyot va butlovchi qismlarni ularning nisbatan mayda ishlab chiqaruvchilaridan sotib olishda yakkahukmronlik mavqeiga ega bo'ladi.

2. Monopoliyaning vujudga kelishi sababi va tavsifiga ko'ra: tabiiy monopoliya, legal monopoliya, sun'iy monopoliya farqlanadi.

Tabiiy monopoliya tarkibiga kamyob va ishlab chiqarishning erkin tarzda takror hosil qilib bo'lmaydigan unsurlari (masalan, nodir metallar, foydali qazilmalar va h.k.)ga ega bo'lgan mulkdorlar va xo'jalik tashkilotlari kiradi. Shuningdek, mazkur monopoliya tarkibiga o'ziga xos texnologiyaning qo'llanishi sababli raqobatni rivojlantirib bo'lmaydigan ba'zi bir tarmoqlar va ishlab chiqarish turlari ham kiritiladi.

Tabiiy monopoliya – korxonaning texnologik xususiyatlari sababli mahsulotga bo'lgan talabni qondirish raqobat mavjud bo'lmagan sharoitda samaraliroq amalga oshiriluvchi tovar bozorining holati. Bunday samaradorlik ishlab chiqarish hajmining ko'payib borishi bilan tovar birligiga to'g'ri keluvchi xo'jalik xarajatlarining ahamiyatli darajada pasayib borishida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, tabiiy monopoliya sub'ektlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar iste'molini boshqa turdagi mahsulotlar bilan almashtirib bo'lmaydi.

Legal (qonuniy) monopoliya – bu qonuniy tarzda tashkil etiluvchi monopolistik holat. Ular tarkibiga raqobatdan himoya qiluvchi quyidagi monopoliya shakllarini kiritish mumkin:

1) patent tizimi – bu ixtirochi va mualliflar tomonidan yaratilgan ixtirolar, foydali modellar, sanoat namunalarini tasdiqlovchi hamda ularga mutlaq huquqni taqdim etish tizimi. Bu jarayon maxsus guvohnomalar – patentlar orqali amalga oshiriladi;

2) mualliflik huquqi – ilmiy, badiiy va san'at asarlari, ijro san'ati fonogrammalari, ko'rsatuvlar, efir to'liqini yoki kabel orqali tasvir uzatish kabilarni yaratish va ulardan foydalanish munosabatlarini qonuniy tarzda tartibga solish shakli. Mualliflik huquqi faqat mualliflar tomonidan o'z mahsulotlarini ma'lum vaqtga yoki butunlay sotish, ulardan nusxa olish va ko'paytirishga ruxsat berish imkonini ta'minlaydi;

3) tovar belgilari – bu savdo belgilari, nishonlari, maxsus ramzlari, nomi va boshqalarni ro'yxatga olish, huquqiy jihatdan himoya qilish va ulardan foydalanish bo'yicha paydo bo'lgan munosabatlarni qonuniy tarzda tartibga solish shakli.

Sun'iy monopoliya – monopol foyda olish maqsadida tashkil etiluvchi birlashmalarning shartli (tabiiy monopoliyalardan ajratib turish uchun) nomi.

Sun'iy monopoliya o'z manfaatlari yo'lida bozor muhiti tuzilishini ataylab o'zgartiradi, ya'ni:

- bozorga yangi raqiblarning kirib kelishiga yo'l qo'ymaslik uchun turli to'siqlar hosil qiladi (xomashyo va energiya manbalarini egallab oladi; banklarning yangi korxonalarga kredit berishini

taqiqlashga harakat qiladi va boshqalar);

- ishlab chiqarishning eng yuksak darajadagi texnologiyasiga erishib, qolgan raqiblarining bu darajaga chiqishiga imkon bermaydi;

- ishlab chiqarish miqyosi samarasidan unumliroq foydalanish imkonini beruvchi nisbatan yirik hajmdagi kapitalni qo'llaydi;

- o'z faoliyatini yuqori darajada reklama qilish orqali boshqa raqobatchilarni bozordan siqib chiqarishga harakat qiladi.

Cun'iy monopoliyalar kartel, sindikat, trest, konsorsium, konsern kabi aniq shakllarda namoyon bo'ladi.

Kartel – bitta sanoat tarmog'idagi bir necha korxonalarning uyushmasi bo'lib, uning ishtirokchilari ishlab chiqarish vositalari va mahsulotlariga o'z mulkiy egaligini saqlab qoladi, yaratilgan mahsulotlarni sotish esa kvota, ya'ni mahsulot ishlab chiqarish umumiy hajmidagi har bir ishtirokchining ulushi, sotish narxlari, bozorlarning bo'lib olinishi va h.k. bo'yicha kelishuv asosida amalga oshiriladi.

Sindikat – bir turdagi mahsulot ishlab chiqaruvchi bir necha korxonalarning birlashmasi. Bunda ishlab chiqarish vositalariga mulkchilik birlashma ishtirokchilarining o'zida saqlanib qolgani holda, ular tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotni sotish maxsus tashkil etilgan yagona savdo tashkiloti orqali amalga oshiriladi.

Trest – ishlab chiqarish vositalari va tayyor mahsulotga birgalikdagi mulkiy egalikni ta'minlovchi ishlab chiqaruvchilarning yuridik shaxs ko'rinishidagi birlashmasi.

Konsorsium – tadbirkorlarning yirik moliyaviy operatsiyalarini birgalikda amalga oshirish maqsadida birlashuvi (masalan, yirik miqyosli loyihalarga juda katta miqdorda va uzoq muddatli kredit berish yoki investitsiyalar qo'yish).

Konsern – rasmiy jihatdan mustaqil bo'lgan, ko'p tarmoqli korxonalar (sanoat, savdo, transport va bank kabi turli soha korxonalari) ning majmuini o'z ichiga oluvchi birlashma. Odatda bunday birlashma ma'lum ishlab chiqarish faoliyatini bosqichma-bosqich ravishda amalga oshirish uchun zarur bo'lgan turli soha korxona va tashkilotlaridan tuziladi. Bunda bosh tashkilot qolgan ishtirokchilar faoliyati ustidan moliyaviy nazorat olib boradi. Hozirda sun'iy monopoliyalarning sanab o'tilgan shakllari orasida konsernlar keng tarqalgan.

Monopoliyaning iqtisodiy taraqqiyotga ta'sir qiluvchi ijobiy va salbiy tomoni mavjud. Uning **ijobiy tomoni** asosan quyidagi ikkita jihat orqali namoyon bo'ladi. Birinchidan, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, u ma'lum tarmoqlarda nisbatan samarali amal qiladi va xarajatlarning tejalishiga olib keladi. Ikkinchidan, monopolist bo'lmagan, mayda, raqobatlashuvchi soha korxonalari nisbatan monopolistik korxonalarda ishlab chiqarishga ilmiy-texnika taraqqiyoti yutuqlarini joriy etish uchun ko'proq rag'bat va imkoniyat mavjud bo'ladi. Chunki, uncha yirik bo'lmagan raqobatlashuvchi korxonalarning odatda moliyaviy jihatdan imkoniyatlari cheklangan bo'lib, ular ishlab chiqarishga yangiliklarni tatbiq etish orqali kelgusidagi daromadlarni oshirishdan ko'ra, ko'proq joriy daromadga e'tibor qaratadilar. Bundan tashqari, yangi g'oyalar raqiblar tomonidan juda tez o'zlashtirib olinadi va, buning oqibatida, bu g'oyalarni amalga oshirish xarajatlarini bir tomon qilgani holda, uning samarasidan barcha foydalanadi. Yirik monopolistik firmalarda moliyaviy imkoniyatlar keng bo'lib, innovatsiyadan olingan foyda ularning mualliflariga tegishi aniq kafolatlanadi. Monopoliyaning **salbiy tomoni** sifatida quyidagi jixatlarni ko'rsatish mumkin:

1) resurslarning oqilona taqsimlanmasligi. Bu holat monopoliyalarning yuqori foyda ketidan quvib, sun'iy ravishda ishlab chiqarishni cheklash vositasida narxlarni ko'tarishi, mahsulotlarning u qadar yaxshi bo'lmagan turlarini, past texnikaviy darajasini, past sifati hamda sotishning yomon sharoitlarini vujudga keltirishi orqali namoyon bo'ladi. Natijada, raqobat sharoitida amal qiluvchi iqtisodiyot samaradorligini bozor vositasida tartibga solish mexanizmi ishdan chiqadi.

Monopoliyalar bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy faoliyatlar erkin hamda oqilona tanlov imkoniyatidan mahrum bo'ladi, monopoliyalarning iqtisodiy jihatdan asoslanmagan shart-sharoit va narxlari tazyiqiga chiday olmaydi, ish faolligini pasaytirib, ba'zi hollarda xonavayron bo'ladilar. Oqibatda ishlab chiqarish qisqarib, ishsizlik va inflyasiya o'sadi, xo'jalikning izdan chiqishi kuchayadi. Jamiyat boyligi resurslarning oqilona raqobatli-bozor taqsimoti sharoitida qo'lga

kiritilishi mumkin bo'lgan miqdoriga qaraganda kamayib ketadi;

2) daromadlardagi tengsizlikning kuchayishi. Bu holat ham narxlarning monopol tarzda oshirilishi (pasaytirilishi) hamda yuqori foyda olinishi bilan bog'liq bo'lib, bu aholi qolgan qismi daromadlarining nisbatan kamayishiga olib keladi;

3) iqtisodiy turg'unlik va fan-texnika taraqqiyotining sekinlashuvi. Bunday holatning vujudga kelishi monopolistlarning raqobatchilar bosimini sezmasliklari hamda aksariyat hollarda yuqori foydani qo'shimcha urinishlarsiz o'zlarining bozordagi hukmronliklari hisobiga olishlari mumkin. Bu esa ularni ishlab chiqarishni ratsionallashtirish, uning samaradorligini oshirish imkoniyatlarini qidirish, mahsulot sifatini oshirish, uning assortimentini kengaytirish, FTTni rivojlantirish va xaridorlar manfaatlarini to'g'risida qayg'urish kabi xatti-harakatlardan qaytaradi;

4) iqtisodiyotda demokratik harakatlarning to'sib qo'yilishi. Monopolistlar iqtisodiyotdagi erkin va halol raqobatga to'sqinlik qilib, nisbatan kuchsiz bo'lgan korxonalarni o'zlariga bo'ysundirishlari, jamiyatga o'z ishchilarining mehnatiga pasaytirilgan miqdorda haq to'lash, past sifatli tovarlarni ishlab chiqarish, o'ta darajada oshirib yuborilgan sotish narxlari (yoki pasaytirilgan xarid narxlari), o'z mahsulotini iste'mol qilishga bilvosita usul orqali majburlash kabi o'zlarining kamsituvchi shartlarini ko'ndalang qo'yishlari mumkin. Bundan ko'rinadiki, monopolistik faoliyat iqtisodiy rivojlanishiga ancha jiddiy ta'sir ko'rsatishi, taraqqiyot yo'liga g'ov bo'lishi ham mumkin. Shunga ko'ra, bugungi kunda deyarli barcha mamlakatlar iqtisodiyotida monopoliyalarni davlat tomonidan tartibga solish chora-tadbirlari qo'llanilib, bu **monopoliyaga qarshi siyosat** deb ataladi. Davlatning monopoliyaga qarshi siyosati asosini **monopoliyaga qarshi qonunchilik** tashkil etib, u turli mamlakatlarda turli darajada rivojlangan bo'ladi.

Odatda AQShdagi monopoliyaga qarshi qonunchilik nisbatan ilgariroq va mukammalroq ishlab chiqilgan, deb hisoblanadi. U quyidagi uchta qonunchilik hujjatlariga asoslanadi:

1. Sherman qonuni (1890 yilda qabul qilingan). Bu qonun savdoni yashirin monopollashtirish, u yoki bu tarmoqdagi yakka nazoratni qo'lga olish, narxlar bo'yicha kelishuvlarni taqiqlaydi.

2. Kleyton qonuni (1914 yilda qabul qilingan). Bu qonun mahsulot sotish sohasidagi cheklovchi faoliyatlarni, narx bo'yicha kamsitish, ma'lum ko'rinishdagi birlashib ketishlar, o'zaro bog'lanib ketuvchi direktoratlar va boshqalarni taqiqlaydi.

3. Robinson-Petmen qonuni (1936 yilda qabul qilingan). Bu qonun savdo sohasidagi cheklovchi faoliyatlar, «narxlar qaychisi», narx bo'yicha kamsitishlar va boshqalarni taqiqlaydi.

1950 yilda Kleyton qonuniga **Seller-Kefover tuzatishi** kiritildi. Unda noqonuniy birlashib ketishlar tushunchasiga aniqlik kiritilib, aktivlarni sotib olish orqali birlashib ketish taqiqlandi. Agar Kleyton qonuni yirik firmalarning gorizontal ravishdagi birlashib ketishlariga to'siq qo'ygan bo'lsa, Seller-Kefover tuzatishi vertikal ravishdagi birlashib ketishlarga cheklov kiritdi.

Monopol hokimiyat. Firma monopol hokimiyatga ega bo'ladi, qachonki u o'zining sotadigan tovari narxiga ta'sir qilaolsa, ya'ni o'zgartiraolsa.

Monopolist mahsulotiga talab. Raqobatlashgan bozorda firma maksimal foyda oladi, agar u chekli daromad chekli xarajatga teng holatni ta'minlaydigan hajmda mahsulot ishlab chiqarsa,

$$MR = MC.$$

Bunday mahsulot hajmi optimal bo'ladi.

Monopol hokimiyat ko'rsatkichi. Raqobatlashgan bozorda narx chekli xarajatga teng bo'lishi, maksimal foyda olishning zaruriy sharti edi. Monopol bozorda narx chekli xarajadan yuqori belgilanadi ($P > MC$). Ana shu farq ($MC - P$), ya'ni foydani maksimallashtiradigan narx bilan chekli xarajat o'rtasidagi farq monopol hokimiyatni o'lchash usuli bo'lishi mumkin. Monopol hokimiyatni xuddi ushbu usulda aniqlashni 1934 yilda iqtisodchi olim Abba Lerner tomonidan taklif qilinganligi uchun, bu ko'rsatgich Lernerning monopol ko'rsatkichi degan nomni olgan

$$L = \frac{P_m - MC}{P_m} = - \frac{1}{E_p},$$

bu yerda:

L - monopol hokimiyatning Lerner indeksi;

P_m - monopol narx;

MC - chekli xarajat;

E_p^D - talabning narxga ko'ra elastikligi.

Masalan, benzinga talabning narx bo'yicha elastikligi -5 bo'lsa,

$$-\frac{1}{E_p^D} = -\frac{1}{-5} = 0,2.$$

Benzin sotuvchi firmaning monopol hokimiyati 0,2 ga teng.

Monopol hokimiyatni xarakterlash uchun bozorni markazlashuv darajasi ko'rsatkichidan ham foydalaniladi. Bu ko'rsatkich birinchi bo'lib Xerfindal-Xirshman tomonidan tavsiya etilgani uchun, u Xerfindal-Xirshman indeksi deb yuritiladi.

Firmalar bozordagi ulushiga ko'ra tartiblashtiriladi.

$$I = S_1^2 + S_2^2 + S_3^2 + \dots + S_n^2,$$

bu yerda: I - Xerfindal-Xirshman indeksi;

S_1^2 - bozorda eng katta ulushga ega bo'lgan firma;

S_2^2 - undan keyingi kattalikdagi ulushga ega firma va hokazo;

S_n^2 -eng kichik ulushga ega bo'lgan firma.

Agar tarmoqda yagona firma bo'lib, uning mahsuloti tarmoq mahsulotini tashkil qilsa, $S_1^2 = 100\%$ bo'ladi va bunday hol sof monopoliya bo'ladi, ya'ni Xerfindal-Xirshman indeksi $I = 10000$ ga tengdir.

3. O'zbekistonda raqobatchilik muhitining vujudga kelishi va monopoliyaga qarshi qonunchilik

Raqobatning amal qilishi ma'lum shart-sharoitlar mavjud bo'lishini taqozo qiladi. Bu shart-sharoitlar faqat bozor munosabatlari qaror topgan muhitda bo'lishi mumkin. Shunday ekan, bozor iqtisodiyotini yuzaga keltirish ayni vaqtda raqobatchilik muhitining shakllanishini bildiradi. Bozor munosabatlari rivojlangan mamlakatlarda raqobatchilik muhiti uzoq davr davomida, o'z-o'zidan, evolyusion yo'l bilan vujudga kelgan. Bu asta-sekin erkin raqobat muhitini keltirib chiqargan.

Iqtisodiyotda monopollashuv prinsiplari kuchayib borishi bilan raqobat cheklanadi, shu sababli raqobatchilik muhitini vujudga keltirishda davlat ham qatnashadi. Bu esa, yuqorida ta'kidlanganidek, davlatning monopoliyalarga qarshi siyosatida o'z aksini topadi. Har bir mamlakatdagi aniq vaziyat, ya'ni iqtisodiyotning monopollashuv darajasi uning miqyosi va tavsifiga qarab, bu siyosat erkin raqobat muhitini yangidan yaratish, uni saqlab qolish, zarur bo'lganda qaytadan tiklash, raqobat usullarini qaror toptirish kabilarga qaratiladi.

Bugungi kunda O'zbekistonda ham uyushmalar, konsernlar, korporatsiyalar, kompaniyalar shaklidagi monopoliyalar saqlanib qolgan bo'lib, ular ko'pincha tarmoq vazirliklari mavqe va vazifalariga ega bo'ladilar. Mahsulot va xomashyolarning alohida turlarini limit va fond ko'rinishida taqsimlashning eskicha tizimi, shuningdek, biznesni amalga oshirish uchun ruxsat, litsenziya, sertifikatlar berish, kelishish kabi mavjud ma'muriy to'siqlar monopolistik tendensiyalarga ko'proq imkon yaratadi. O'zbekistonda samarali raqobat muhitini yaratish uchun quyidagilar bo'yicha chora-tadbirlarning amalga oshirilishi taqozo etiladi:

a) iqtisodiyotda davlat monopolizmining har qanday namoyon bo'lishini maksimal darajada bartaraf etish. Buning uchun tadbirkorlikni rivojlantirish va iqtisodiyotni davlat

tomonidan boshqarish tizimini takomillashtirish uchun nisbatan qulay shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan chuqur institutsional islohotlar zarur;

b) bozor sharoitida vujudga kelayotgan monopoliyalarning bozordagi o'z ustunlik mavqelarini suiiste'mol qilish imkoniyatlarining oldini olish. Davlat muassasalari raqobatning rivojlanishini ta'minlashlari lozim. Busiz samarali innovatsiyalar, past xarajatlar va narxlar, mahsulotning yuqori sifatiga erishish, boshqacha aytganda, butun iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish mumkin emas.

O'zbekistonda davlatning raqobatchilik muhitini shakllantirishga qaratilgan siyosatida xususiylashtirish, davlat mulki hisobidan mulkchilikning boshqa shakllarini vujudga keltirish asosiy o'rin tutadi. Xususiylashtirish natijasida, birinchidan, mulk o'z egalari qo'liga topshirilsa, ikkinchidan, ko'p ukladli iqtisodiyot va raqobatchilik muhitini vujudga keltiradi. Shunday qilib, O'zbekistonda raqobatchilik muhitini vujudga keltirishning asosiy yo'li, bu raqobatni inkor qiluvchi davlat monopoliyasidan nodavlat, turli xo'jalik shakllarining mavjudligiga asoslangan va iloji boricha erkin raqobatni taqozo etuvchi bozor tizimiga o'tishdir. Bu yerda raqobatchilik munosabatlarini shakllantirish, avvalo, mustaqil erkin tovar ishlab chiqaruvchilarning paydo bo'lishini taqozo qiladi, chunki raqobatning asosiy sharti alohidalashgan, mulkiy mas'uliyat asosida o'z manfaatiga ega bo'lgan va tadbirkorlik tahlikasini zimmasiga oluvchi erkin xo'jalik sub'ektlarining mavjudligi, ularning bozor orqali aloqa qilishidir. Shu maqsadda O'zbekistonda «Monopol faoliyatni cheklash to'g'risida»gi qonun (1992 yil, avgust) kuchga kiritildi hamda uning asosida raqobatchilikni rivojlantirishga qaratilgan bir turkum me'yoriy hujjatlar ishlab chiqildi. Mazkur qonunga ko'ra, bozorda ataylab taqchillik hosil qilish, narxlarni monopollashtirish, raqobatchilarning bozorga kirib borishiga to'sqinlik qilish, raqobatning g'irrom usullarini qo'llash man etiladi. Qonunni buzuvchilar raqibiga yetkazgan zararni qoplashlari, jarima to'lashlari, g'irromlik bilan olgan foydadan mahrum etilishlari shart.

O'zbekiston Respublikasida raqobatni rivojlantirishga yo'naltirilgan asosiy islohotlar:

1-bosqich (1991-1999 yy.) Raqobat muhitini shakllantirish uchun bozor mexanizmlarini yaratish:

- **1992 yil 2 iyulda** – “Monopolistik faoliyatni cheklash to'g'risida”gi qonun qabul qilindi va O'zbekistonda raqobat siyosatini shakllantirish va amalga oshirish boshlandi;
- **1992 yil**– O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tarkibida Monopoliyaga qarshi va narx siyosati Bosh boshqarmasi tashkil etildi;
- **1996 yil 27 dekabrda** - «Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to'g'risida»gi qonun qonun qabul qilindi;
- **1996 yil**– O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzurida Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish qo'mitasi tashkil etildi.
- **1997 yil 24 aprel** – “**TABIIY MONOPOLIYA LAR TO'G'RISIDA**”gi qonun qabul qilindi.

2-bosqich (2000-2010 yy). Monopolist korxonalarni monopoliyadan chiqarish, bo'lib yuborish va qayta tashkil etish:

- **2000 yil**– O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoniga muvofiq monopoliyaga qarshi organ Moliya vazirli tarkibidan chiqarildi, unga davlat qo'mitasi maqomi berilib, respublikada monopoliyaga qarshi siyosatni amalga oshirish vakolati berildi.
- **2005 yil**– raqobat, kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va qo'llab quvvatlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoniga muvofiq monopoliyaga qarshi organ qayta tashkil etildi va unga yangi vakolatlar berildi.
- **Qo'mitaga yangi nom berildi** – O'zbekiston Respublikasi monopoliyadan chiqarish, raqobat va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat qo'mitasi.

3-bosqich (2010 yildan boshlab) Moliya bozorlarida monopoliyaga qarshi kurashni tartibga solishni joriy etish.

- **2010 yil** — monopoliyaga qarshi kurashni tartibga solishni yanada kuchaytirish va sog'lom raqobat muhitini yaratish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoniga

muvofiq monopoliyaga qarshi organ qayta tashkil etildi va uning tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash funksiyasi bekor qilindi.

- **2012 yil** – ikkita davlat qo'mitasini qo'shib ketishi orqali yana qisman o'zgarish bo'ldi. Shu yilda "Raqobat to'g'risida"gi qonun qabul qilindi.
- **2013 yil 20 avgustda** - Vazirlar Mahkamasining 230-son qarori bilan «Xizmatlarning moliya bozorida monopol yuqori va monopol past narxlarni aniqlash tartibi to'g'risida nizom» tasdiqlandi.
- **2019 yil 14 yanvarda** - O'zbekiston Respublikasi Prezidentining №PF-5630-sonli "Davlat aktivlarini boshqarish, monopoliyaga qarshi kurashishni tartibga solish tizimini va kapital bozorini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi.
- **2019 yil 24 yanvarda** - O'zbekiston Respublikasi Prezidentining № PQ-4126-sonli "O'zbekiston Respublikasi Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qaroriga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi tuzildi.

O'zbekiston Respublikasi Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasining vazifa, funksiya va vakolatlari:

- monopoliyaga qarshi kurashni tartibga solish,
- raqobat muhitini rivojlantirish,
- tabiiy monopoliya sub'ektlari faoliyati ustidan nazorat olib borish,
- iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish,
- reklama bozorini tartibga solish;
- tovar-homashyo birjalarini litsenziyalash kabi berildi.

Quyidagi hatti-harakatlar 2012 yilda qabul qilingan «Raqobat to'g'risida»gi O'RQ-319-son qonunga ko'ra raqobatga qarshi harakatlar hisoblanadi:

- xo'jalik yurituvchi sub'ekt tomonidan bozordagi ustunlik holatining suiste'mol qilinishi (10-modda);
- xo'jalik sub'ektlarining raqobatni cheklashga qaratilgan bitimlari (o'zaro kelishilgan xatti-harakatlari) (11-modda);
- davlat boshqaruvi organlari va mahalliy hokimiyat organlarining raqobatni cheklashga yo'naltirilgan xatti-harakatlari (12-modda);
- insofsiz raqobat (13-modda).

Respublikada raqobatchilik muhitini vujudga keltirishda amalga oshirilayotgan barcha ishlar bozor iqtisodiyotini tarkib toptirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan monopoliyaga qarshi siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri – bu monopolist korxonalarining tovar bozoridagi egallab turgan ustunlik mavqeini suiste'mol qilishning oldini olish va unga yo'l qo'ymaslik bo'yicha nazorat olib borishdan iboratdir. Aynan shu maqsadda monopolist korxonalar Davlat reestri yuritilib, unga muayyan tarmoqda ustun mavqega ega bo'lgan korxonalar kiritiladi.

O'zbekiston Respublikasining «Vazirlar Mahkamasining 2013 yil 20 avgustdagi 230-son qarori»ga asosan O'zbekistonda monopol mavqeni hisoblash amalga oshiriladi. Firmaning bozordagi ulushi u ishlab chiqargan tovarni realizatsiya qilish hajmining tovar bozori hajmiga nisbati sifatida aniqlanadi:

$$BU = V_o \times 100 / V_p,$$

bu yerda:

BU — firmaning bozordagi ulushi;

V_o — tovar bozorida firmaning tovarni realizatsiya qilish hajmi,

V_p — tovar bozorining miqdori:

$$V_p = V_{o1} + V_{o2} + \dots + V_{on} + V_i,$$

bu yerda:

V_{o1} — **V_{on}** — tovar bozoridagi barcha firmalar tomonidan tovarlarni realizatsiya qilish hajmi;

V_i — tovar bozori hududida import tovarini realizatsiya qilish hajmi.

O'zbekistonda monopol mavqeni aniqlash ko'rsatkichlari va shartlari:

a) 50 foiz va undan ortiqni tashkil etsa;

b) 35 foizdan 50 foizgacha hajmda bo'lib, bunda quyidagi shartlar:

- firmalarning tovar bozoridagi ulushi kamida bir yil mobaynida 35 — 50 foiz doirasida bo'lgan ulushi bir yil va undan ortiq muddat mobaynida barqaror bo'lib turishi;
- tovar bozorida 20 foizdan ortiq ulushga teng raqobatchilarning yo'qligi;
- ushbu bozorga yangi raqobatchilarning kirishiga imkoniyat bo'lishi.

O'zbekistonda 2023 yilning 8 avgust holatiga Tabiiy monopoliya sub'ektlarining Davlat reestrda 11 turdagi tovarlar (ishlar, xizmatlar) guruhi bo'yicha **134 ta** xo'jalik yurituvchi sub'ekt ro'yxatga olingan. Jumladan:

- Respublika darajasida 16 ta;
- Viloyatlar darajasida 118 ta⁷.

O'zbekistonda 15.05.2023 yil holatiga Tovar yoki moliya bozorida ustun mavqeni egallab turgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning davlat reestrda 11 turdagi tovarlar (ishlar, xizmatlar) guruhi bo'yicha **85 ta** xo'jalik yurituvchi sub'ekt ro'yxatga olingan⁸.

Reestrda olingan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'z mahsulotlarining narx (tarif)lari yoki rentabellik darajalarini Moliya vazirligida yoki joylardagi moliya organlarida deklaratsiyadan o'tkazishlari shart.

**Tabiiy monopoliya sub'ektlarining Davlat reestrda korxonalar
RO'YXATI**

T/p		Xo'jalik yurituvchi sub'ekt nomi	Tabiiy monopoliya sohasida ko'rsatayotgan xizmat turi
1	2	3	
Reestrning respublika bo'limi			
1	1	«O'ztransgaz» AJ	Tabiiy gazni quvur orqali transportirovka qilish xizmatlari
2	2	«Hududgazta'minot» AJ va uning tizimidagi 14 ta hududiy gaz ta'minoti korxonalari	Tabiiy gazni quvur orqali transportirovka qilish xizmatlari
3	3	«Issiqlik elektr stansiyalari» AJ va uning tizimidagi 7 ta issiqlik elektr stansiyalari	Elektr va issiqlik energiyasi ishlab chiqarish
4	4	«O'zbekiston milliy elektr tarmoqlari» AJ	Elektr energiyasini transportirovka qilish xizmati
5	5	«Hududiy elektr tarmoqlari» AJ va uning tizimidagi 14 ta hududiy elektr tarmoqlari korxonalari	Elektr energiyasini transportirovka qilish xizmati
6	6	«Uzbekistan Airports» AJ va jamiyat tarkibidagi 11 ta xalqaro aeroportlar	Aeroport xizmatlari
7	7	«Urgenchtransgaz» UK	Tabiiy gazni quvur orqali transportirovka qilish xizmatlari
			Elektr energiyasini transportirovka qilish xizmati
			Texnologik suvni transportirovka qilish
8	8	«O'zbekgidroenergo» AJ va uning tizimidagi 13 ta gidroelektrostansiyalar	Elektr energiyasini ishlab chiqarish
9	9	«Maxsusenergo» AJ	Issiqlik energiyasini ishlab chiqarish hamda transportirovka qilish xizmatlari
10	10	«O'zbekiston temir yo'llari» AJ	Temir yo'llar infratuzilmasidan foydalanish xizmatlari
11	11	«O'zbekiston pochta» AJ	Umumiy erkin foydalaniladigan pochta aloqasi xizmatlari

⁷ <https://raqobat.gov.uz/uzb/xizmatlar/ochiq-malumotlar/tabiiy-monopoliya-subektlarining-davlat-reestri/>

⁸ <https://raqobat.gov.uz/uzb/xizmatlar/ochiq-malumotlar/tovar-yoki-moliya-bozorida-ustun-mavqeni-jegallab-turgan-ho-jalik-jurituvchi-subektlarning-davlat-reestri/>

12	12	«Damxo'ja suv ta'minoti» MChJ	Suv ta'minoti xizmatlari
13	13	«O'z aeronavigatsiya» DUK	Aeronavigatsiya xizmatlari
14	14	«O'zbekneftgaz» AJ	Neft, neft mahsulotlari va gazni (gaz kondensati) quvur orqali transportirovka qilish xizmatlari
15	15	«Angren IES» AJ va «Yangi Angren IES» AJ (shaxslar guruhi sifatida)	Elektr va issiqlik energiyasi ishlab chiqarish
16	16	«UzGasTrade» AJ	Gazni quvur orqali transportirovka qilish xizmati

Respublikada monopoliyalar ro'yxatiga kirgan korxona (tarmoq) larning bozordagi mavqeini tartibga solishda davlat bir qator usullardan foydalanadi. Bu usullardan ikkitasini ajratib ko'rsatish lozim:

1. Monopol mavqedagi korxonalar mahsulotlariga narxlarning eng yuqori darajasini yoki rentabellikning chegarasini belgilab qo'yish.

2. O'z monopol mavqeini suiiste'mol qilgan monopolistik birlashmalarni bo'lib tashlash yoki maydalashtirish. Bu usul Vazirlar Mahkamasining (1994 yil 18 iyuldagi 366-sonli) qarori bilan tasdiqlangan «Ob'ektlarning xo'jalik yurituvchi jamiyatlar va shirkatlar tarkibidan chiqish tartibi to'g'risidagi Nizom» asosida amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining «Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida» (1996 yil, aprel) qonuni asosida g'irrom raqobatga, shu jumladan Respublika bozorlariga belgilangan talablarga javob bermaydigan tovarlarni chiqarishga yo'l qo'ymaydigan mexanizmni yaratishga ham alohida e'tibor beriladi. Tabiiy monopoliyalarni davlat yo'li bilan tartibga solish ular mahsulot (xizmat)lariga narxlar va tariflar darajasini, shuningdek, taklif etiladigan tovarlar va xizmatlar turiga doir asosiy ko'rsatkichlarni belgilashni o'z ichiga oladi.

4-MAVZU. MILLIY IQTISODIYOTNING BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA FISKAL SIYOSATNING O'RNI.

Reja:

1. Fiskal siyosatning maqsadi va transformatsiyalashuvi muammolari.
2. Fiskal siyosat yo'nalishlari.
3. Soliq yuki va Laffer egri chizig'i

✎ Tayanch iboralar:

Fiskal siyosat, fiskal siyosat yo'nalishlari, Soliq yuki va Laffer egri chizig'i, Nodiskret fiskal siyosat, diskret fiskal siyosat

4.1. Fiskal siyosatning maqsadi va transformatsiyalashuvi muammolari.

Davlatning muhim vazifalaridan biri iqtisodiyotni barqarorlashtirish hisoblanadi. Bunday barqarorlashtirishga budjet-soliq siyosat va pul-kredit siyosat vositalari orqali erishiladi.

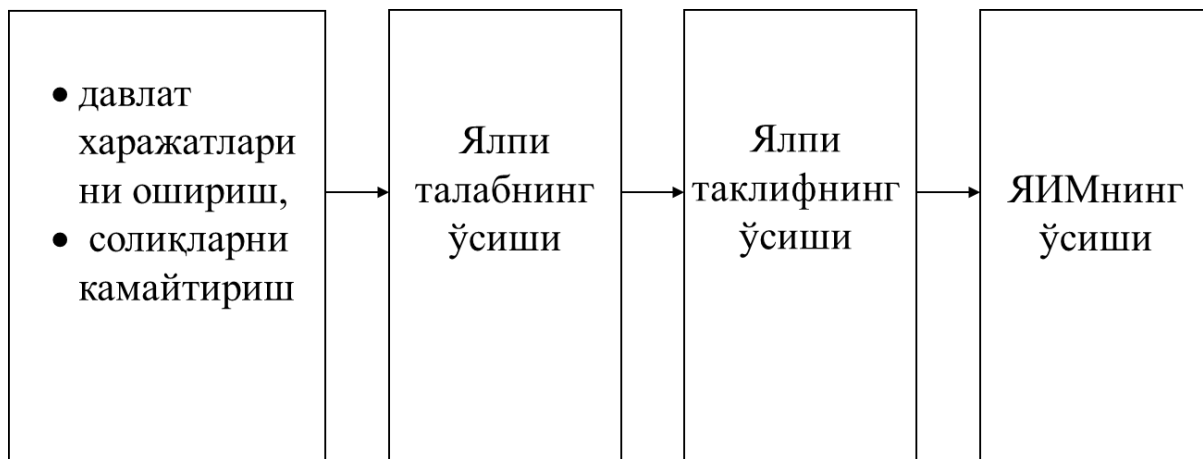
G'arb ilmiy adabiyotida **budjet-soliq siyosati** jumladan **fiskal siyosat** deb nomlanadi.

Fiskal siyosati deganda noinflyatsion YaIM ishlab chiqarish sharoitida iqtisodiyotda to'liq bandlikni, to'lov balansining muvozanatini va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan davlat xarajatlari va soliqlarini o'zgartirishni o'z ichiga olgan chora- tadbirlar tushuniladi.

Fiskal siyosatning ikki turi farqlanadi:

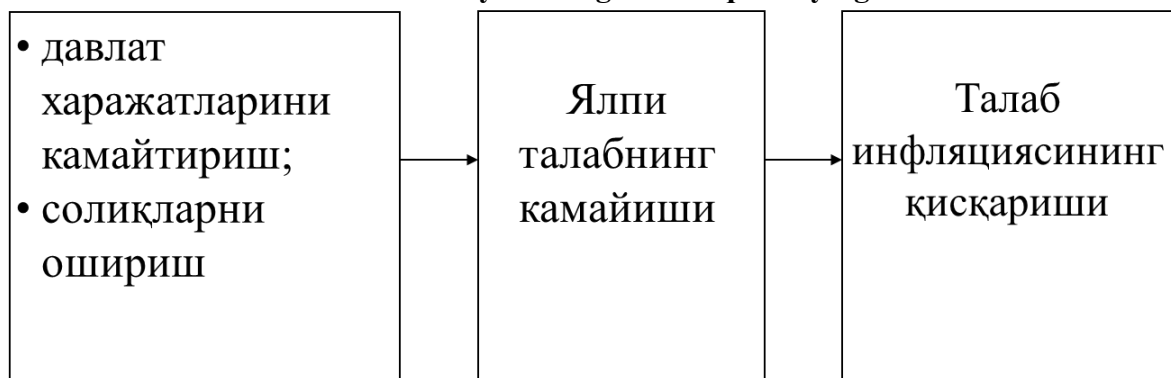
- **rag'batlantuvchi fiskal siyosat** (fiskal ekspansiya) - iqtisodiy turg'unlik yoki pasayish davrida qo'llaniladi;
- **cheklovchi fiskal siyosat** (fiskal restriksiya) - iqtisodiyotda to'liq bandlik va ortiqcha talab natijasida inflyatsiya kelib chiqishi mumkin bo'lgan vaziyatlarda qo'llaniladi

Rag'batlantuvchi fiskal siyosatning makroiqtisodiyotga ta'siri

Uzoq muddatda davlat xarajatlarining yuqori bo'lishi, soliqlarni kamaytirish ishlab chiqarish omillarining o'sishiga va iqtisodiy salohiyatning ko'tarilishiga olib kelishi mumkin. Ushbu holatga Markaziy bank tomonidan olib boriladigan pul-kredit siyosatidan samarali foydalanish va davlat xarajatlari tarkibini maqbul holatga olib kelish orqaligina erishish mumkin.

Cheklovchi fiskal siyosatning makroiqtisodiyotga ta'siri

Qisqa muddatli davrlarda ushbu tadbirlar talab inflyatsiyasini kamaytiradi. Uzoq muddatli davrlarda esa yuqori soliqlar iqtisodiyotda stagnatsiyaga olib kelishi mumkin. Bu esa mamlakatning iqtisodiy salohiyatini izdan chiqaradi. Bunga davlat xarajatlaridan samarasiz foydalanish qo'shimcha turtki bo'lishi mumkin.

4.2. Fiskal siyosat yo'nalishlari.

Hukumatning bandlik darajasi, ishlab chiqarish hajmi, inflyatsiya sur'atlari va to'lov balansi holatini o'zgartirishga yo'naltirilgan maxsus qarorlarni qabul qilishi natijasida davlat xarajatlari, soliqlar va davlat budjeti qoldig'ini maqsadli o'zgartirilishi **diskret fiskal siyosat** deyiladi. Diskret fiskal siyosat yuritilganda iqtisodiy pasayish davrida jami talabni rag'batlantirish uchun davlat xarajatlarini oshirilishi va soliqlarni kamaytirilishi natijasida davlat budjeti kamomadi yuzaga keltiriladi. O'z navbatida davriy ko'tarilish paytida budjet profitsiti yuzaga keltiriladi.

Diskret fiskal siyosat iqtisodiy tebranishlarni yumshatishda muhim rol o'ynasada, uning ayrim kamchiliklari mavjud. Bu, avvalam bor, vaqt oraliqlari bilan bog'liq. Ya'ni iqtisodiyotda pasayish yoki inflyatsion zo'riqishning paydo bo'lishi, bu holatlarni aniqlash yuzaga kelgan muammolarni hal etish uchun davlat xarajatlari va soliq tushumlarini o'zgartirish borasida qaror qabul qilish, bu qaror bajarilishini ta'minlash jarayonlarining har biri o'rtasida ma'lum vaqt o'tadi.

Bu vaqt davomida iqtisodiy vaziyat o'zgaradi va ko'rilgan chora-tadbirlar ko'tilgan natijani bermasligi mumkin. Shu tufayli davriy tebranishlarni avtomatik tarzda yumshatib turish mexanizmini yaratish zarurati yuzaga keladi.

Nodiskret fiskal siyosat – davlat xarajatlari, soliqlar va davlat budjeti qoldig'ini avtomatik o'zgartirishni ko'zda tutadi. Nodiskret fiskal siyosat o'rnatilgan barqarorlashtirgichlarga asoslanadi.

Rivojlangan davlatlarda o'rnatilgan barqarorlashtirgichlari rolini progressiv soliq tizimi, davlat transfertlari tizimi va foydada ishtirok etish tizimi o'ynaydi. Nodiskret fiskal siyosat davriy tebranishlarni yumshatish uchun hukumatning bevosita aralashuvini talab etmaydi. Davriy pasayish sharoitida daromadlar pasayishi tufayli soliq stavkalari pasayadi. Bu esa jami talabning oshishiga, ishlab chiqarishni kengaytirishga rag'batni yuzaga kelishiga olib keladi. Shuningdek pasayish davrida davlat transfertlari, jumladan ishsizlik nafaqasi to'lovlari miqdori oshadi. Bu holat ham jami talabni oshirib, jami taklif hajmini oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Iqtisodiy yuksalish davrida ortiqcha talab iqtisodiyotga inflyatsion ta'sir ko'rsatayotgan sharoitda daromadlar darajasi oshishi bilan soliqlar stavkalari pasayadi va bu jami talabga cheklovchi ta'sir ko'rsatadi. Ayni paytda davlat xarajatlari (ishsizlarga nafaqalar, davlat transfertlarining bir qancha turlar) ham pasayadi. Ammo nodiskret fiskal siyosat vositalari iqtisodiy tebranishlarni to'liq yumshatish imkonini bermaydi va u diskret fiskal siyosat yuritishni inkor etmaydi.

Iqtisodiyotning o'rnatilgan barqarorligi darajasi davriy budjet taqchilligi va profitsiti miqdorlariga bog'liq. Davriy taqchillik (ortiqchalik) iqtisodiy faollik pasayishi (oshishi) sharoitida soliq tushumlarining avtomatik kamayishi (oshishi) va davlat xarajatlarining avtomatik oshishi (kamayishi) natijasida yuzaga keladigan davlat budjeti taqchilligi (profitsiti)dir.

Davriy pasayish bosqichida soliqlarning avtomatik pasayishi, davlat transfertlarining oshishi natijasida budjet taqchilligi kelib chiqadi.

Davriy yuksalish bosqichida soliqlar avtomatik ko'payishi va davlat xarajatlarining kamayishi natijasida budjet profitsiti paydo bo'ladi.

To'liq bandlikni ta'minlagan diskret fiskal siyosat yuritilishi natijasida davlat budjetining tarkibiy taqchilligi (profitsiti), ya'ni to'liq bandlik sharoitida budjet xarajatlari (daromadlari) va daromadlari (xarajatlari) o'rtasidagi farq yuzaga keladi.

Davriy taqchillik ko'pincha davlat budjetining haqiqiy taqchilligi va tarkibiy taqchillik farqi sifatida baholanadi.

Davlat byudjeti kamomadini moliyalashtirish usullari:

1. Pul-kredit emissiyasi;
2. Davlat zayomlarini chiqarish;
3. Davlat budjetiga soliq tushumlarini ko'paytirish.

Iqtisodiyotda soliq yukining pasaytirilishi korxonalarning moliyaviy resurslarining ko'payishiga olib keldi. Bu o'z navbatida investitsiyalarnig ko'payishi, korxonalarning aylanma mablag'larini to'ldirish, ishchi va xizmatchilarning ish haqi va daromadlarini oshirish uchun qo'shimcha manba bo'lib xizmat qiladi.

4.3. Soliq yuki va Laffer egri chizig'i

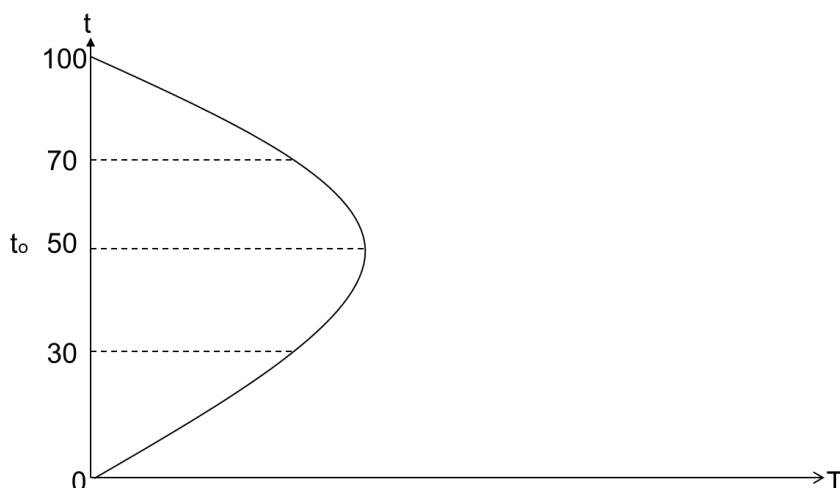
Soliq siyosatini amalga oshirishda soliq stavkasining optimal darajasini qo'llashga harakat qilinadi.

Soliq stavkasining optimal darajasi soliq tushumlarining maksimal darajasini ta'minlaydigan soliq me'yoridir.

Soliq stavkasi va soliq tushumlari o'rtasidagi bog'liqliq amerikalik iqtisodchi Artur Laffer tomonidan tadqiq etilgan.

A.Laffer konsepsiyasiga binoan davlat budjet daromadlarini ko'paytirish maqsadida hukumat tomonidan soliq stavkalarini ko'paytirilishi yashirin iqtisodiyotni rivojlanishiga va soliq tushumlarini kamayishiga olib kelishi mumkin.

Soliq yuki va Laffer egri chizig'i

Bu yerda: t – soliq stavkasi
 T – soliq tushumi
 t_0 – optimal soliq stavka

Nazorat savollari:

1. Davlat budjeti tanqisligi va uni kamaytirish yo‘nalishlari.
2. Soliq siyosati islohotlarining mohiyati va ustuvor yo‘nalishlari.
3. Jahondagi global “qo‘shilgan qiymat zanjir”ining uzilishi va pandemiyadan keyingi jahon iqtisodiyotining rivojlanish muammolari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Maxsus adabiyotlar

1. Tay Vaughan., Multimedia: Making it Work. USA, 2016, English.
2. Martin Weale, Andrew Blake, Nicos Christodoulakis, James E Made, David Vines., Macroeconomic Policy. UK, 2015, English.
3. Keith S. Taber., Modelling Learners and Learning in Science Education: Developing Representations of Concepts, Conceptual Structure and Conceptual Change to Inform Teaching and Research. Springer., UK, 2013, English.
4. Andrew P. Sage, William B. Rouse., Economic Systems Analysis and Assessment: Intensive Systems, Organizations, and Enterprises. USA, 2011, English.
5. Dimitrios Asteriou, Stephen G. Hall., Applied econometrics (second edition). USA, 2011, English.
6. Adam Szirmai , Wim Naude , Micheline Goedhuys., Entrepreneurship, Innovation, and Economic Development. UK, 2011, English.

Internet resurslari

1. <http://www.mineconomi.uz>.
2. www.uzreport.com
3. www.reuter.com
4. www.ebrd.com
5. www.forexite.com
6. <http://www.wordbank.org>.
7. <http://www.ebrd.org>.
8. <http://www.imf.org>
9. www.undp.org

5-MAVZU. Pul-kredit siyosati va inflyatsiyani jilovlash muammolari

Reja:

1. **Pul-kredit siyosatining strategik maqsadi va amalga oshirish dastaklari.**
2. **Inflyatsiya darajasi va uni mo'tadillashtirish muammolari.**
3. **O'zbekiston Respublikasida pul-kredit siyosatining qisqa va uzoq davrdagi xususiyatlari.**

Tayanch iboralar:

Pul-kredit siyosati, inflyatsiya darajasi, pul-kredit siyosatining dastaklari

5.1. Pul-kredit siyosatining strategik maqsadi va amalga oshirish dastaklari.

Pul-kredit siyosatining konseptual asoslari:

- Monetarizm konsepsiyasi
- Keynschilik konsepsiyasi

Monetarizmning nazariy qoidalari:

* pul aylanish tezligining pul miqdoriga ko'paytmasi nominal daromadga teng bo'lishi kerak

*nominal YaIM mutlaq ravishda pul massasining tebranishlari orqali aniqlanadi. Pul massasin oshsa, shunga mos holda $R \times Y$ -nominal YaIMning qiymati ham oshishi kerak

*ish haqi va baholar mutlaqo o'zgaruvchan, shu sababli yalpi ishlab chiqarish Y to'liq bandlik darajasi va iqtisodiyotning sog'lom rivojlanishi sharoitida o'zgarmasdan qoladi

*muomaladagi pul massasining qat'iy belgilangan o'sish sur'atlarini joriy etish va uni Markaziy bank tomonidan oraliq nishon sifatida nazorat qilish pul-kredit siyosatining samaradorligini oshiradi

*pul massasining tebranishi kon'yunkturaviy o'zgarishlarga bog'liq emas

*Markaziy bank tomonidan chiqarilgan pullar (yuksak quvvatli pullar)ning o'zgarishi Markaziy bank siyosatining natijasidir, "yuksak quvvat"li pullarning o'zgarishi esa, Markaziy bank tomonidan ochiq bozor siyosati orqali tartibga solib turiladi

*pul massasi yuqori likvidli pullarning o'zgarishiga mos ravishda o'zgaradi, yuqori likvidli pullarning o'zgarishini esa Markaziy bank o'zining ochiq bozor siyosati orqali nazorat qiladi.

Monetar pul-kredit siyosatini amalga oshirish mexanizmi:

- Pul-kredit siyosatining o'zgarishi
- Pul taklifining o'zgarishi
- Tijorat banklari zahiralarining o'zgarishi
- Yalpi talabning o'zgarishi
- Nominal YaIMning o'zgarishi

Keynschilik konsepsiyasining nazariy qoidalari:

umumiy talab ishlab chiqarishni belgilaydi, ishlab chiqarishning darajasi esa to'liq bandlikka erishish uchun yetarli bo'lmasligi mumkindir. Bunda pullar strategik rol o'ynaydi va umumiy talabni aniqlashga imkon beradi: pul miqdorining yetishmasligi yoki ortiqchaligi muvofiq tarzda ishsizlikni yoki inflyatsiyani yuzaga keltirishi mumkin.

* foiz stavkalarining dinamikasi psixologik hodisadir, foiz stavkalariga muomaladagi pul miqdori kuchli tarzda ta'sir ko'rsatadi va uning o'zgarishi foiz stavkalarining «mo'tadil» darajasi to'g'risidagi turli xildagi tasavvurlarga bog'liq.

* pullarga bo'lgan talab va foiz stavkasi o'rtasidagi o'zaro munosabat nobarqaror ko'rsatkich hisoblanadi, ushbu nobarqarorlik tufayli moliya organlari foiz stavkalarining maqbul darajasiga erishish maqsadida pul massasini zarur darajada o'zgartirish uchun zarur bo'lgan oraliq nishonlarni tanlab ololmaydilar. Agar bunga foiz stavkasi va umumiy talab o'rtasidagi o'zaro munosabatlardagi noaniqlik qo'shilsa, unda budjet instrumentlariga asosiy e'tiborni qaratishning asosligi namoyon bo'ladi

* ma'lum sharoitlarda foiz stavkasi yetarli darajada elastik bo'lmay qolishi mumkin. Moliya

organlari foiz stavkalarini pasaytirishga harakat qilganlarida ma'lum qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, ushbu qiyinchiliklar muomaladagi pul massasining sezilarli darajada o'sishi foiz stavkalariga nisbatan zaif tarzda ta'sir qilganda yuzaga keladi

* pulning qiymati ularga nima sotib olish mumkinligi bilan aniqlanadi, odamlar ma'lum miqdorda real pul qoldiqlariga ega bo'lishga harakat qiladilar va bu miqdor real daromad (Y) va foiz stavkasiga (i) bog'liq.

Keyschilik pul-kredit siyosati amalga oshirish mexanizmi:

- Pul-kredit siyosatining o'zgarishi
- Tijorat banklari zahiralarining o'zgarishi
- Pul taklifining o'zgarishi
- Foiz stavkasining o'zgarishi
- Investitsiyalarning o'zgarishi
- Bandlikning o'zgarishi
- Nominal YaIMning o'zgarishi

Pul-kredit siyosatining strategik maqsadi - milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash va mamlakatda baholar barqarorligiga erishishdir.

Pul-kredit siyosatining taktik maqsadlari - strategik maqsadga erishish uchun qo'llaniladigan joriy taktik usullarning majmuidir.

Pul-kredit siyosatining an'anaviy instrumentlari:

1. Markaziy bankning qayta moliyalash siyosati.
2. Markaziy bankning majburiy zahira siyosati.
3. Ochiq bozor siyosati.
4. Valyuta siyosati.
5. Markaziy bankning depozit siyosati.

Pul-kredit siyosati iqtisodiyotni muvozanatlashtiruvchi dastaklardan biri hisoblanadi.

Iqtisodiy jarayonlar doimo bir xil ko'rinishdagi tendensiyalar bilan rivojlanmaydi. Talab va taklif omillarining o'zgarishi, birinchi navbatda, ishlab chiqarish tebranishlarini ifoda etadi.

Amaldagi (joriy) ishlab chiqarish hajmi o'zining potensialidan chetlashgan holatlarda pul-kredit siyosati dastaklari iqtisodiyotni muvozanatlashtiruvchi rolni bajaradi.

Iqtisodiyot o'z potensialidan yuqori darajada foydalangan sharoitda musbat ishlab chiqarish tafovuti yuzaga keladi va inflyatsiyaga oshiruvchi bosim beradi.

Bunday holatda Markaziy bank asosiy stavkani oshiradi va pul-kredit sharoitlarini qat'iylashtirish orqali yalpi ichki talab hajmiga ta'sir ko'rsatib ishlab chiqarish hajmining potensial darajaga qaytishini ta'minlaydi.

Ayni paytda, ishlab chiqarish hajmi o'z potensialidan past darajada foydalanganda asosiy stavkani pasaytirish orqali iqtisodiyotni rag'batlantirish va ishlab chiqarish hajmini potensial darajasigacha oshirish lozim bo'ladi.

Markaziy bank mavjud pul-kredit siyosati instrumentlari orqali uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlay olmaydi, faqatgina iqtisodiy o'sishning qisqa muddatli tebranishlarini muvozanatlashtirish imkoniyatiga ega.

Uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash va potensial ishlab chiqarish hajmlarini oshirish maqsadlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan davomiy tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini texnik-texnologik qayta yangilash, mehnat unumdorligini oshirish va bozor tamoyillarini keng joriy etishni taqozo etadi.

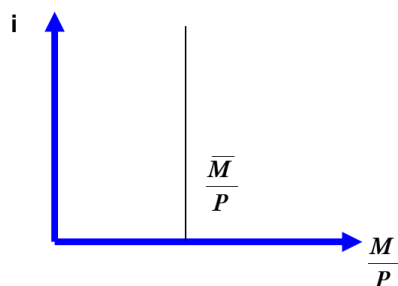
Pul-kredit siyosatining pirovard maqsadi - mamlakatda barqaror past darajadagi inflyatsiyani ta'minlash bo'lsa, umumiy makroiqtisodiy vazifa esa aholi turmush darajasining yaxshilanishi va farovonligining oshishiga xizmat qilishdir.

Pul-kredit siyosatining qisqa muddatli va uzoq muddatli oqibatlarini farqlash kerak:

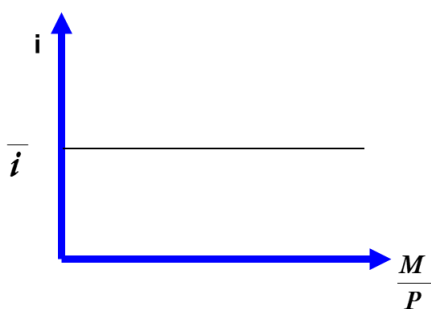
- qisqa muddatli davrda pul taklifining oshirilishi real YaIM o'sishini rag'batlantiradi;
- uzoq muddatli davrda pul taklifining oshirilishi real YaIMga ta'sir ko'rsatmasdan narxlarinig oshishiga olib keladi.

Monetar siyosat turlari:

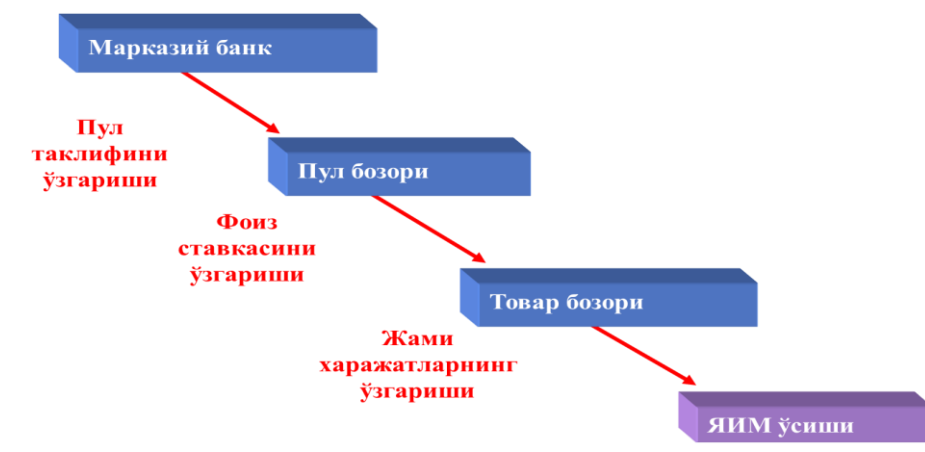
Kat'iy monetar siyosat – pul massasini ma'lum darajada ushlab turish

Egiluvchan monetar siyosat – foiz stavkasini ma'lum darajada ushlab turish

Pul-kredit siyosatining uzatma mexanizmi

5.2. Inflyatsiya darajasi va uni mo'tadillashtirish muammolari.

Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash borasidagi chora tadbirlarning muhim qismi aksilinflyatsiya siyosatidir.

Aksilinflyatsiya siyosati-baholar umumiy darajasini barqarorlashtirish, inflyatsion keskinlikni yumshatishga yo'naltirilgan makroiqtisodiy siyosat.

Aksilinflyatsiya siyosati inflyatsiyani yuzaga keltirgan sabablarni tugatishga qaratilgan faol va inflyatsiya sharoitlariga moslashishga qaratilgan passiv ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Aksilinflyatsiya siyosati o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- yalpi talabni tartibga solish;
- yalpi taklifni tartibga solish.

Keynschi iqtisodchilar birinchi yo'nalish tarafdorlari bo'lib, ular davlat buyurtmasi va arzon kredit hisobiga samarali talabni shakllantirish asosida yalpi taklif darajasini ko'tarish mumkin deb hisoblashadi. Hukumatnin bu tadbirlar iqtisodiy pasayishni qisqartiradi va ishsizlikni kamaytiradi.

Ammo bunday aksilinflyatsiya siyosati davlat byudjeti taqchilligini yuzaga keltiradi va qo'shimcha pul emissiyasiga ehtiyoj tug'diradi. Keyns davlat byudjeti taqchilligini davlat tomonidan olinadigan uzoq muddatli qarzlar hisobiga qoplashni taklif etgan.

“Aksilinflyatsiya siyosatining monetaristik yo‘nalishi tarafdorlari keyinchalik, keynschilarning inflyatsiyaga qarshi kurash bo‘yicha takliflari doimo samara beravermagach va kamchiliklari yuzaga chiqib qolgach yuzaga keldi. Jumladan, bir qator mamlakatlarda davlat qarzi haddan oshib ketdi. Bunday sharoitda monetaristlar radikal asilinflyatsiya usullarini taklif etishdi. Ular yalpi talabni konfiskatsiya tipidagi pul islohoti o‘tkazish hisobiga cheklash va byudjet taqchilligini ijtimoiy dasturlarni qisqartirish kamaytirishni taklif etishdi”*.

Monetaristlar inflyatsiya aynan pul bilan bog‘liq hodisa bo‘lganligi sababli shok terapiyasi pul massasining o‘sish sur‘atlarini keskin qisqartiradi va inflyatsiya sur‘atlarini tushiradi deb hisoblashadi. Ammo bunda ishlab chiqarish keskin pasayishi va bandlilik qisqarishi mumkin.

Konfiskatsiya tipidagi shok terapiyasi ko‘rinishlaridan biri bo‘lib daromadlarning va baholarning nominal darajalarini o‘zgartirmagan holda eski pullarni belgilangan nisbatda yangisiga alishtirish hisoblanadi.

Bunday tadbirlar aholi tomonidan ohir qabul qilinishi sababli, u qisqa muddatda samara berishi zarur.

Monetaristlar tomonidan taklif qilinayotgan aksilinflyatsiya siyosatining yana bir ko‘rinishi - inflyatsiya sur‘atlarini asta sekinlik bilan pasaytirib borish (graduallash) usulidir. Bu usulda inflyatsiya sur‘atlari pul massasini ko‘p marotalaba, lekin oz ozdan kamaytirish orqali pul massasining o‘sish sur‘atini pasaytirishni ko‘zda tutadi. Graduallash usuli inflyatsiyani asta sekinlik bilan pasaytira borib iqtisodiyotda chuqur pasayishni oldini olish imkonini beradi.

Graduallash usulini qo‘llash pul massasi va baholar darajasining yillik o‘sish sur‘ati 20-30 foizdan oshmaganda muvaffaqiyatli bo‘ladi, deb hisoblanadi.

Aksilinflyatsiya siyosatining monetar usullarga muqobil bo‘lgan variantlaridan biri baholar va daromadlarni tartibga solish siyosatidir. Bu usul daromadlarning o‘sishi va baholarning o‘sishi ni muvofiqlashtirishni (adaptiv siyosat) ko‘zda tutadi.

Daromadlar va baholarni tartibga solish siyosatini amalga oshirish hukumat tomonidan baholar (narxlar) va daromadlar darajalarini muzlatib qo‘yish, pul ko‘rinishidagi ish haqining o‘sishini o‘rtacha mehnat unumdorligining o‘sishiga bog‘lab qo‘yish orqali amalga oshiriladi.

“Soliqlar tarkibini o‘zgartirish, yalpi soliq tushumlaridagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri soliqlarning ulushini kamaytirish, bilvosita soliqlar ulushini ko‘paytirish, soliq stavkalarini pasaytirish, ularning rag‘batlantirish funksiyalarini kuchaytirish, davlat byudjeti xarajatlarini pasaytirish kabilar ham inflyatsiyaga qarshi kurash tadbirlari hisoblanadi”*.

Aksilinflyatsiya siyosatining u yoki bu turini tanlash inflyatsiya jarayonlarining xususiyatiga bog‘liq.

Inflyatsiyaning yuqori sur‘atlarini oldini olish uchun hukumat quyidagilarni ta‘minlashi kerak:

- samarali soliq tizimini va davlat xarajatlari ning baaqarorligini;
- pul massasi va milliy daromadning bir maromdagi o‘sish sur‘atlarini;
- “inflyatsiyani import qilish” ga yo‘l qo‘ymaslik.

Har qanday inflyatsiyaning negizida asosiy iqtisodiy muvozanatlarning buzilishi yotadi. Shu sababli inflyatsiyaga qarshi kurash — uni shunchaki bostirish emas, balki iqtisodiyotda vujudga kelgan nomutanosiblikni bartaraf etishga qaratilgan baquvvat tarkibiy siyosati-ni amalga oshirishdir. Bir qator chet mamlakatlarining inflyatsiyaga qarshi kurash tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ular inflyatsiya bilan iqtisodiyot tarkibiy tuzilishining buzilishi bir-biriga chambarchas bog‘liq ekanligini anglagan holda, muomala sohasini qat‘iy boshqarish va to‘lovga qobiliyatli ortiqcha umumiy talabni bartaraf etish bilangina cheklanmadilar. Muayyan maqsadlarga qaratilgan yirik investitsiya dasturlarini ishlab chiqdilar va amalga oshirdilar. Bu dasturlar ana shu nomutanosiblikni tugatish va, binobarin, inflyatsiyani keltirib chiqaruvchi sabablarni bartaraf etish imkonini berdi.

5.3. O‘zbekiston Respublikasida pul-kredit siyosatining qisqa va uzoq davrdagi xususiyatlari.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki pul-kredit siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida”gi Qonunga muvofiq **narxlar barqarorligini hamda bank va to‘lov tizimlari barqaror faoliyat yuritishini ta‘minlash**

maqsadidan kelib chiqadi

2020 yilda jahon iqtisodiyoti va mamlakatimizda pandemiya hamda unga qarshi ko'rilayotgan choralar iqtisodiyotga turli darajadagi tebranish va ta'sirlar ko'rsatdi. Pandemiyaning davom etayotganligi va virusning tarqalishi fonida tashqi va ichki iqtisodiy sharoitlarda noaniqliklar darajasi yanada ortmoqda.

Ushbu noaniqliklarning yuqoriligi va ta'sir kanallarining turlichaligini inobatga olib, makroiqtisodiy rivojlanish prognozlarini 3 xil – asosiy, tezkor iqtisodiy tiklanishga (optimistik) va tashqi iqtisodiy xatarlar kuchayishiga (xatarli) asoslangan muqobil ssenariylarda ishlab chiqildi

Markaziy bankning 2021-2023 yillar uchun makroiqtisodiy prognozlari bo'yicha ssenariylari:

Asosiy ssenariy

Makroiqtisodiy rivojlanish ssenariylari xususiyatlari va kutilayotgan o'zgarishlar
Pandemiya bilan bog'liq vaziyat bosqichma-bosqich yaxshilanadi, virusga qarshi vaksina va dorilar 2022 yildan boshlab joriy qilinadi, aholi va biznes vakillari o'z faoliyatlarini pandemiya va undan keyingi sharoitlarga moslashgan holda davom ettiradilar.
Asosiy savdo hamkorlar iqtisodiyotining bir maromda tiklanishi hisobiga tashqi talab 2022 yil II yarim yilligidan boshlab inqirozdan oldingi darajasiga yetadi.
Oltin narxi nisbatan barqaror, sekin sur'atlarda pasayib boradi.
Iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari 2021 yil oxirida inqirozdan oldingi darajaga yaqinlashadi, 2023 yilning I yarim yilligiga kelib iqtisodiyot o'zining potentsial trendiga darajasigacha chiqadi.
Budjet daromadlari tiklanib borib, 2023 yilda yig'ma budjet defitsiti (O'TTJ hisobga olinmaganda) 2 foizgacha pasayadi.
Tartibga solinadigan narxlar erkinlashtirilishi jarayoni 2022-2023 yillarda amalga oshiriladi.

Markaziy bank tomonidan ishlab chiqilgan jadal iqtisodiy tiklanishga asoslangan muqobil ssenariy (optimistik ssenariy)

Makroiqtisodiy rivojlanish ssenariylari xususiyatlari va kutilayotgan o'zgarishlar
Pandemiya bilan bog'liq vaziyat tez sur'atlarda yaxshilanadi, karantin choralari joriy etilmaydi hamda virusga qarshi vaksina va dorilar 2021 yilning II yarmidan keng joriy qilinadi.
Asosiy savdo hamkorlar iqtisodiyotining bir maromda tiklanishi hisobiga tashqi talab 2021 yil II yarim yilligida inqirozdan oldingi darajasiga yetadi.
Jahon iqtisodiyoti tiklanib borgan sari oltin narxi pasayib boradi.
Iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari 2021 yil o'rtasida inqirozdan oldingi darajaga yaqinlashadi, iqtisodiyot o'zining potentsial trendigacha 2022 yilning oxirida tiklanadi. Transport, xizmatlar va turizm sohalarda o'sish sur'atlari jonlanadi.
Budjet daromadlari xarajatlariga nisbatan tezkor sur'atlarda o'sib boradi va yig'ma budjet defitsiti 2022 yilda 2 foizgacha qisqaradi.
Tartibga solinadigan narxlar erkinlashtirilishi jarayoni 2022-2023 yillarda mantiqiy yakuniga yetkaziladi va ushbu sohalarga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb qilinishiga sharoit yaratiladi.

Tashqi iqtisodiy xatarlar kuchayishiga asoslangan muqobil ssenariy (xatarli ssenariy)

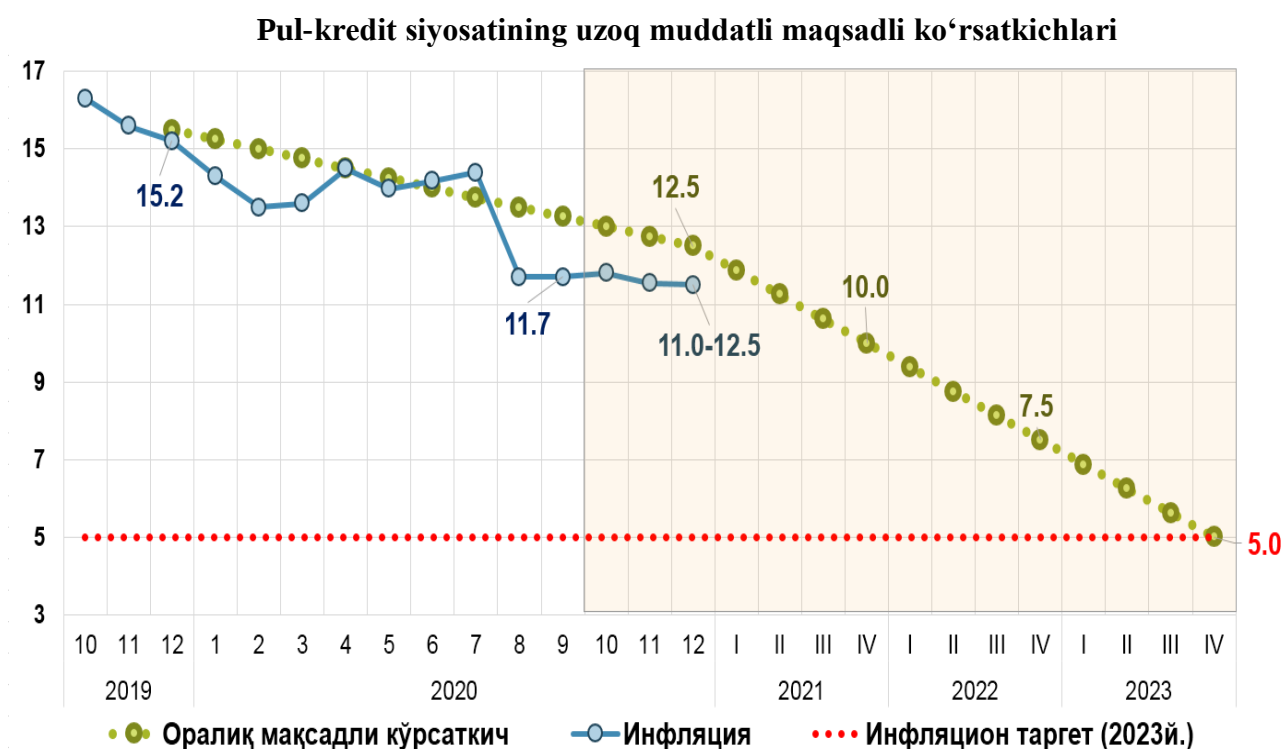
Makroiqtisodiy rivojlanish ssenariylari xususiyatlari va kutilayotgan o'zgarishlar
Jahonda pandemiya bilan bog'liq vaziyat keskinlashib boradi va global yopilish 2021-2022 yilda ham davom etadi.
Asosiy savdo hamkorlar iqtisodiyoti tiklanishi sekinlashadi, tashqi talab 2023 yil II choragiga kelib inqirozdan oldingi darajasiga yetadi.

Xavfsiz aktiv sifatida oltin narxining o'suvchi dinamikasi saqlanib qoladi
Iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari 2022 yil oxirida inqirozdan oldingi darajaga yaqinlashadi, iqtisodiyot o'zining potensial trendi darajasiga 2023 yil oxirida borib yetadi.
Budjet xarajatlari yuqoriligicha saqlanib qoladi va 2021-2022 yillarda yig'ma budjet defitsiti 6-7 foiz atrofida shakllanadi.
Tartibga solinadigan narxlar erkinlashtirilishi jarayoni 2023 yildan keyingi muddatlarga qoldirilish ehtimoli oshadi.

Asosiy ssenariyga ko'ra, pul-kredit siyosatining amaldagi "nisbatan qat'iy" sharoitlari 2021 yil so'ngigacha saqlanib qoladi. 2022-2023 yillarda esa tartibga solinadigan narxlar erkinlashtirilishi, inflyatsiya darajasi va prognozi o'zgarish trayektoriyasidan kelib chiqib pul-kredit sharoitlari o'zgartirib boriladi.

Iqtisodiy tendensiyalar ssenariyda keltirilgandek shakllanadigan vaziyatda asosiy stavka bo'yicha ijobiy real foiz stavkasini 3-4 foizlik darajada saqlab turish uchun sharoitlar yuzaga keladi va pul bozorida foiz stavkalar ham shu atrofda shakllanishiga zamin yaratib boriladi.

1-chizma

Pul-kredit siyosatining uzoq muddatli maqsadli ko'rsatkichlari

- Markaziy bank 2020 yildan boshlab pul-kredit siyosatini **inflyatsion targetlash rejimida** amalga oshirib bormoqda va o'rta muddatli istiqbolda pul-kredit siyosati mexanizmlarini mazkur rejim standartlariga **muvofiglashtirish** ishlarini izchil davom ettiradi. Inflyatsion targetlash rejimiga o'tish doirasida pul-kredit siyosatining maqsadli ko'rsatkichlari sifatida **inflyatsiya darajasini** 2021 yilda **10 foizgacha** pasaytirish va 2023 yilgacha **5 foizlik** doimiy darajasiga erishish belgilangan.
- 2023 yildan keyingi davrda pul-kredit siyosati inflyatsiyaning 5 foizlik doimiy maqsadli ko'rsatkichi atrofida shakllanishi uchun zaruriy sharoitlarni ta'minlab borishga qaratiladi.
- Shu bilan birgalikda, Markaziy bank tomonidan har yili kelgusi yil uchun inflyatsiya darajasining **prognoz ko'rsatkichlari** ishlab chiqiladi. Inflyatsiyaning yillik prognoz ko'rsatkichlari shakllangan ichki va tashqi sharoitlar, mamlakatning umumiy makroiqtisodiy

holati va inflyatsion omillarning shakllanishidan kelib chiqib yil davomida o'zgartirilishi mumkin.

- Jumladan, 2019 yilning oxirida amalga oshirilgan prognozda 2020 yil yakuni bo'yicha inflyatsiya darajasi 12-13,5 foiz atrofida bo'lishi kutilgan edi. Biroq, yuzaga kelgan ichki va tashqi sharoitlar, xususan, pandemiyaning yalpi talabga ta'siri, inflyatsion omillarning pasayishi ko'rsatgan ta'sirlarini inobatga olgan holda 2020 yil aprel oyiga kelib yil yakuni bo'yicha inflyatsiya prognozi 11-12,5 foizgacha pasaytirildi.
- Markaziy bank inflyatsion targetlash rejimi doirasida **pul massasi, kredit qo'yilmalari yoki pul bazasi o'sish ko'rsatkichlari bo'yicha maqsadli ko'rsatkich o'rnatmaydi**. Faqatgina, ularning inflyatsiyaga bosim yaratmaydigan darajada shakllanishi uchun zarur bo'lgan pul-kredit sharoitlarini ta'minlab boradi.
- Markaziy bankning **operatsion targeti** sifatida banklararo pul bozoridagi muddati ikki haftagacha bo'lgan depozitlar bo'yicha foiz stavkalarini asosiy stavkaga yaqinlashtirish vazifasi qabul qilingan.
- Inflyatsion targetlash rejimida pul-kredit siyosatini yuritishning yana bir muhim sharti, bozor tamoyillari (talab va taklif) asosida **erkin shakllanuvchi valyuta kursi** hisoblanadi. Sababi, boshqariladigan valyuta kursi ma'lum darajada Markaziy bank pul-kredit siyosati mustaqilligini cheklab qo'yadi.
- Markaziy bankning **joriy valyuta siyosati** valyuta kursining ichki valyuta bozoridagi talab va taklif asosida shakllanishiga asoslangan bo'lib, valyuta bozoriga intervensiyalar **"oltin-valyuta zaxiralari neytralligi"** tamoyili asosida amalga oshirib kelinmoqda.

Nazorat savollari:

1. Pul-kredit siyosatining indikatorlari va milliy valyutaning xarid qobiliyatini ta'minlash muammolari.
2. Tijorat banklarining barqaror rivojlanish holati, tendensiyalari va xizmatlari sifatini oshirish muammolari.
3. Xorijiy mamlakatlarniung inflyatsiyaga qarshi milliy dasturlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Maxsus adabiyotlar

7. Tay Vaughan., Multimedia: Making it Work. USA, 2016, English.
8. Martin Weale, Andrew Blake, Nicos Christodoulakis, James E Made, David Vines., Macroeconomic Policy. UK, 2015, English.
9. Keith S. Taber., Modelling Learners and Learning in Science Education: Developing Representations of Concepts, Conceptual Structure and Conceptual Change to Inform Teaching and Research. Springer., UK, 2013, English.
10. Andrew P. Sage, William B. Rouse., Economic Systems Analysis and Assessment: Intensive Systems, Organizations, and Enterprises. USA, 2011, English.
11. Dimitrios Asteriou, Stephen G. Hall., Applied econometrics (second edition). USA, 2011, English.
12. Adam Szirmai, Wim Naude, Micheline Goedhuys., Entrepreneurship, Innovation, and Economic Development. UK, 2011, English.

Internet resurslari

11. <http://www.mineconomi.uz>.
12. www.uzreport.com
13. www.reuter.com
14. www.ebrd.com
15. www.forexite.com

16. <http://www.worldbank.org>.
17. <http://www.ebrd.org>.
18. <http://www.imf.org>
19. www.undp.org
20. www.ecb.int

IV. AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

1-MODUL BO'YICHA AMALIY MASHG'ULOTLAR UCHUN MA'LUMOTLAR

1. Иқтисодий ўсишнинг мазмуни, турлари ва кўрсаткичлари

Иқтисодий ўсиш

- бевосита ялпи ички маҳсулот ҳажмининг мутлақ ва аҳоли жон бошига ҳамда иқтисодий ресурс харажатлари ҳар бир бирлиги ҳисобига ўсиши, сифатининг яхшиланиши ва таркибининг такомиллашувида ифодаланади.

Иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари

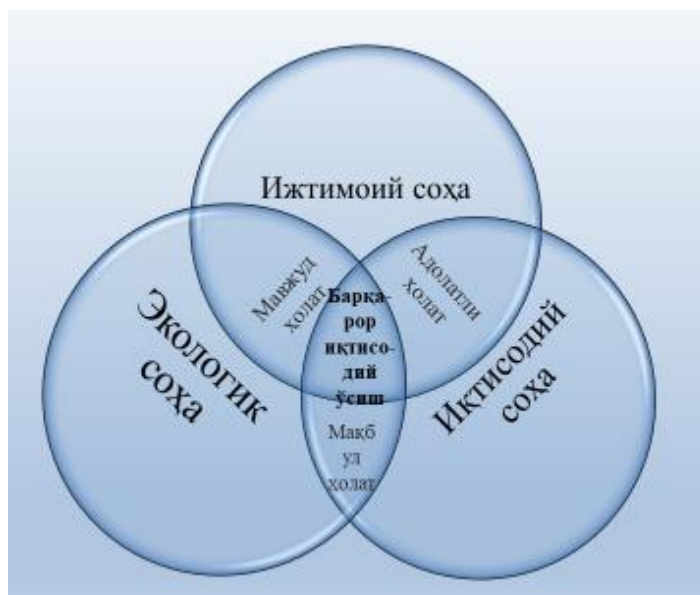
реал ЯИМ

реал ЯИМнинг аҳоли жон бошига ўсиши

2. Иқтисодий ўсишнинг омиллари

Иқтисодий ўсишнинг таклиф омиллари

1. табиий ресурсларнинг миқдори ва сифати;
2. ишчи кучи ресурслари миқдори ва сифати;
3. асосий капитал (асосий фондлар) нинг ҳажми;
4. технология ва фан-техника тараққиёти.

Мамлакатимизда иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини таъминланиш мақсадида қуйидаги жараёнларнинг амалга оширилишига катта эътибор қаратилди:

1. кенг қўламдаги тизимли бозор ислохотларини изчил амалга ошириш;
2. хорижий инвестицияларни жалб қилиш чора-тадбирларини кучайтириш;
3. иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш;
4. ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва янгилаш;
5. экспортга иқтисослашган янги тармоқ ва корхоналарни барпо этиш;
6. кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантиришга қаратилган, ҳар томонлама пухта ўйланган сиёсатни амалга ошириш.

Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлари, 2021 й.

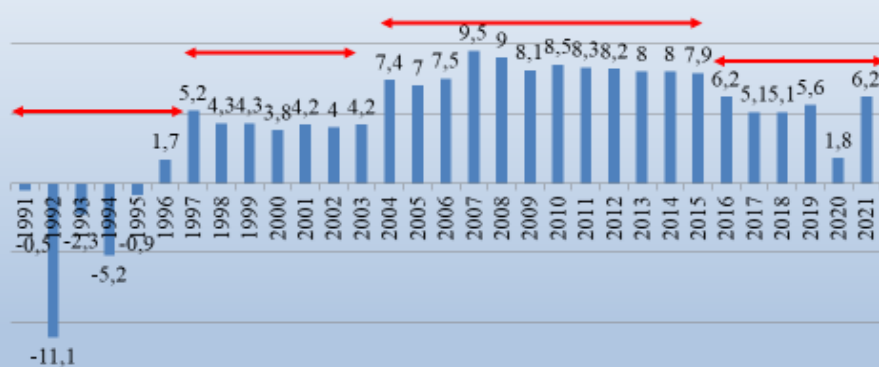

Аҳолиси, млн. киши	35,3
Майдони	448,978 km ²
ЯИМ, жорий нарх, млрд. долл.	60,49 (60-ўрин)
ЯИМ, ВХҚП, млрд. долл.	303,3 (86-ўрин)
Жон бошига ЯИМ, жорий нарх, долл.	2459
Жон бошига ЯИМ, ВХҚП, долл.	9595
Камбағаллик даражаси, 1,9 долл.	...
Камбағаллик даражаси, 3,2 долл.	...
Камбағаллик даражаси, 5,5 долл.	...
Қутилаётган умр давомийлиги, йил	71,7
Жини индекси	0,280
Инсон тараққиёти индекси	0,720 (106-ўрин)

Асосий макроектисодий кўрсаткичлар

Кўрсаткичлар	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши	8,5	8,0	7,8	5,2	5,1	5,6	1,6	7,4
Саноат маҳсулотнинг ўсиши	8,3	8,0	6,0	8,0	10,6	5,0	0,7	8,7
Хизмат кўрсатиш ҳажми	13,4	10,8	12,5	10,7	6,3	13,2	0,1	19,2
Қишлоқ хўжалиги	6,8	7,0	6,6	2,0	0,3	3,1	3,0	4,0
Савдо соҳаси	14,7	15,0	14,4	1,9	4,4	7,9	0,1	12,0
Экспорт умумий ҳажмининг ўсиши	10,8	-10,4	0,5	6,6	13,6	24,8	-13,4	10,0
Давлат бюджетининг бажарилиши	+0,3	+0,1	+0,1	+0,2	+0,02	-1,1	-4,4	
Инфляция даражаси	7,3	5,6	5,7	14,4	14,3	15,2	11,1	9,98
Аҳоли жон бошига реал даромадларнинг ўсиши	23,5	4,3	6,9	8,4	7,1	3,8	2,6	9,9

**Ўзбекистонда реал ЯИМ суръатлари, ўтган йилларга нисбатан фоз
хисобида**

Ўзбекистонда аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсиши

Йиллар	Кўрсаткичлар		
	Номинал ЯИМ, млрд.сўм	Реал ЯИМнинг ўсиш суръати, %	ЯИМнинг аҳоли жон бошига ўсиши, %
2000	3255,6	4,0	2,4
2005	15923,4	7,0	5,7
2010	61100	8,5	6,7
2011	77750,6	8,3	5,5
2012	96589,8	8,2	5,8
2013	118986,9	8,0	5,9
2014	144900,0	8,1	5,4
2015	171400,0	8,0	5,6
2016	199300,0	7,8	4,3
2017	302 536,8	5,2	2,7
2018	407 514,5	5,1	3,3
2019	511 838,1	5,6	3,6
2020	580 203,2	0,8	-0,3
2021	734 587,7	7,4	5,3

24

2-MODUL BO'YICHA AMALIY MASHG'ULOTLAR UCHUN MA'LUMOTLAR

Ўзбекистонда хусусий секторни ривожлантиришни рағбатлантириш ва бизнес юритиш муҳитини яхшилашга қаратилган қуйидаги комплекс чора тадбирлар амалга оширилди:

Товарлар бозоридага рақобатни ривожланишини давом эттириш.

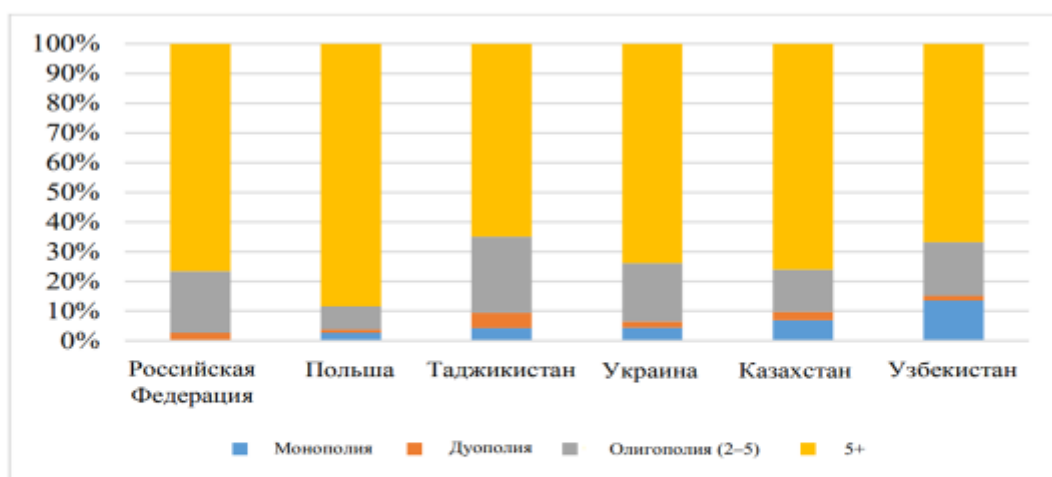
Солиқ режими корхоналарнинг ривожланиши учун қулай шароитлар яратиши лозим.

Норасмий секторда фаолият юритувчи бизнесга қарши кураш ва ресурслар ундан унумли фойдаланувчи корхоналар ўртасида тақсимланишини кафолатлаш.

Банк секторда рақобатни ривожлантиришга ва корхоналарни банкдан молиялаштириш имкониятларини оптималлаштиришга қаратилган рақобатни ислохотларни давом эттириш.

Рақобатни ривожлантиришга қаратилган электрэнергетика секторидagi ислохотларни чуқурлаштириш, эскирган энергетика инфратузилмасини янгилаш ва қўрсатилаётган хизматлар сифатини яхшилаш.

Корхона ҳажмини ортишини қўллаб-қувватлашга қаратилган актив чора тадбирлар сиёсатини амалга ошириш.

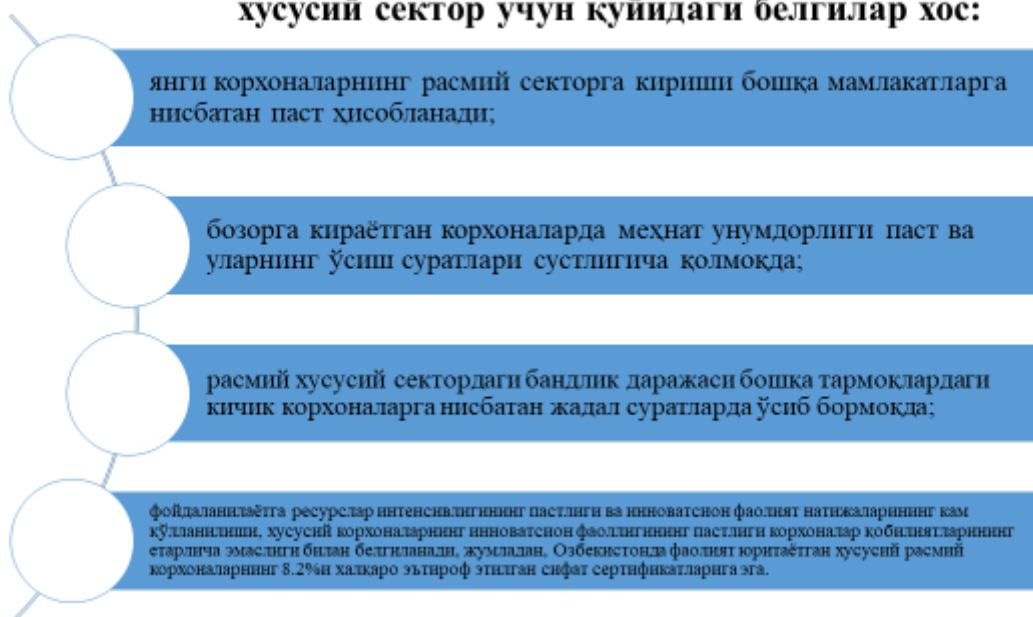
Ўзбекистон ва Европа ва Марказий Осиёнинг айрим мамлакатларида ишлаб чиқариш сектори бозорининг таркиби, 2019 йил.

2-расм. 2021- йилда иқтисодий фаолият турлари бўйича давлат ва нодавлат секторининг улуши (жамига нисбатан фонзда)

Таҳлиллар кўрсатишича хусусий секторнинг мамлакат ЯИМдаги улуши 82.0%ни ташкил этган ҳолда чакана товар айланмаси 99.97%ни, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида 99.4%ни ташкил этди. Шу билан биргаликда иқтисодиётда банд бўлганларнинг 81.3%и хусусий секторда фаолият юритмоқда.

Ўзбекистонда фаолият юритаётган расмий хусусий сектор учун қуйидаги белгилар хос:

**Таҳлиллар кўрсатишича Ўзбекистонда тадбиркорлик
фаолиятининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатувчи
қуйидаги тўсиқлар мавжуд:**

- ☐ солиқ ставкалари (23%);
- ☐ норасмий сектор фаолияти (15%);
- ☐ электрэнергия узилиши (12%);
- ☐ молиялаштириш имкониятлари (10%)\$
- ☐ юк ташиш (9%);
- ☐ етарли маълумот даражасига эга кадрларнинг етишмаслиги (8%);
- ☐ ердан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлиш (7%);
- ☐ коррупция (5%);
- ☐ солиқ маъмурчилиги (3%);
- ☐ бизнесни юритиш учун литсензия ва рухсатномалар (3%)

Хусусийлаштириш натижасида қуйидаги самараларга эришилади:

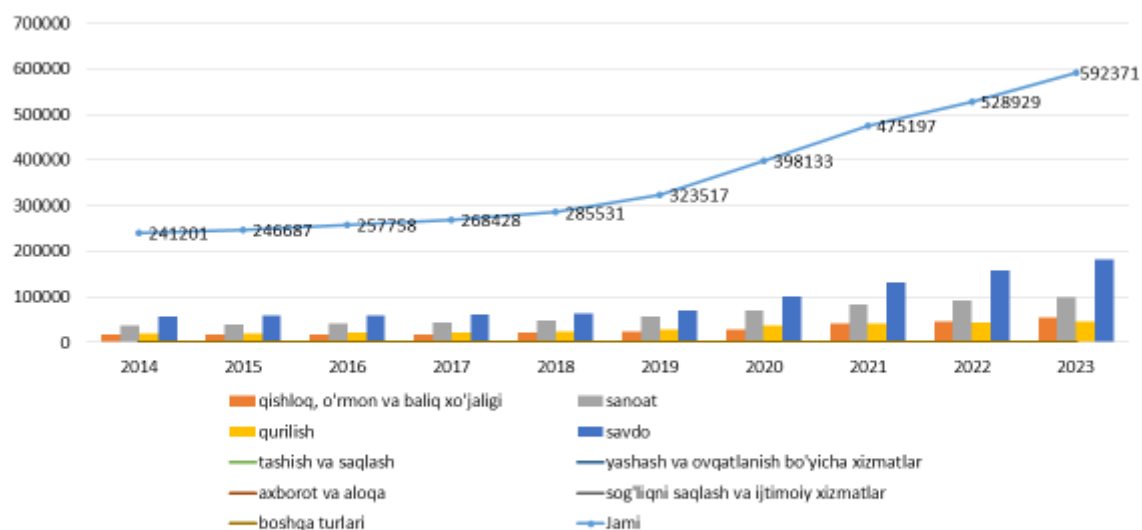
- эски сиёсий ва ҳўжалик тизимини қайтадан тиклаш имкониятини йўқолиши, демократик институтларни шаклланишини таъминлаш;
- мулкый эгалик ҳуқуқларини қайта тақсимлаш ва ушбу ҳуқуқларни ҳимоя қилишни барқарор тизимини яратиш;
- идеологик – фуқаролар томонидан хусусий мулкчилик институти ва бозор иқтисодиёти идеологиясини қабул қилиш;
- ижтимоий – сиёсий барқарорликни, аҳоли реал даромадларининг ошишининг асос бўлиб хизмат қиладиган ўрта синфни шаклланиши;
- психологик – фуқаролар томонидан янги мотиватсия ва ҳулқий стереотипларни англаш;
- институционал – турли хил ҳўжалик турларидан иборат кўп укладли иқтисодиётни, корпоратив бошқарув тизимини шакллантириш ва бозор инфратузилмасини яратиш.

Ўзбекистонда
хусусийлаштириш
қўйидаги хусусиятларга
эга бўлди:

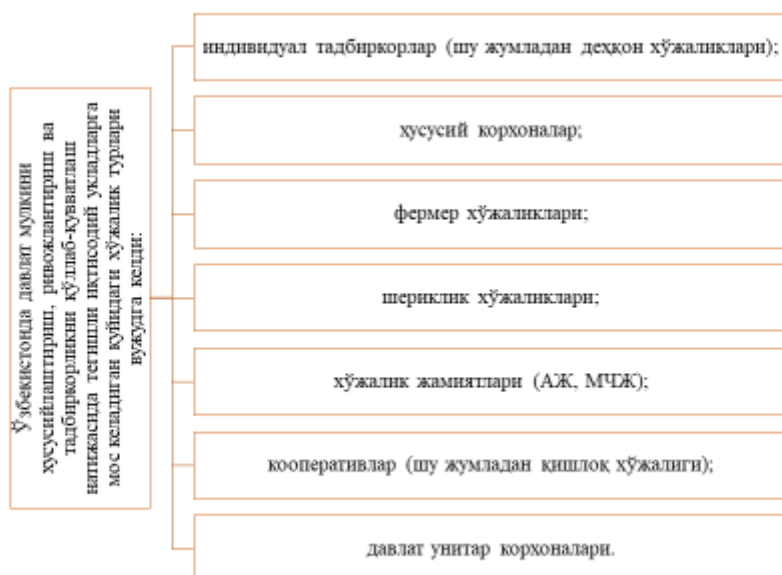
- текин хусусийлаштиришдан воз кечиш;
- хусусийлаштиришнинг манзиллилиги;
- хусусийлаштириш йириклаштириш ва мавжуд ишлаб чиқариш ва бошқариш таркибини демонополлаштириш муаммоларини ҳал этиш билан комплекс тарзда ўтказилди;
- давлат тасарруфидан чиқаришдан олинган маблағларни жиддий қисми хусусийлаштиришдан кейинги тадбиркорликни қўллаб-қўвватлаш ва ривожлантиришга сарфланди;
- Хусусийлаштиришга дастурий қўринишда ёндашиш ва босқичма босқич амалга ошириш.

Мустақиллик йилларида давлат мулкни хусусийлаштириш қўйидаги босқичларда амалга оширилди:

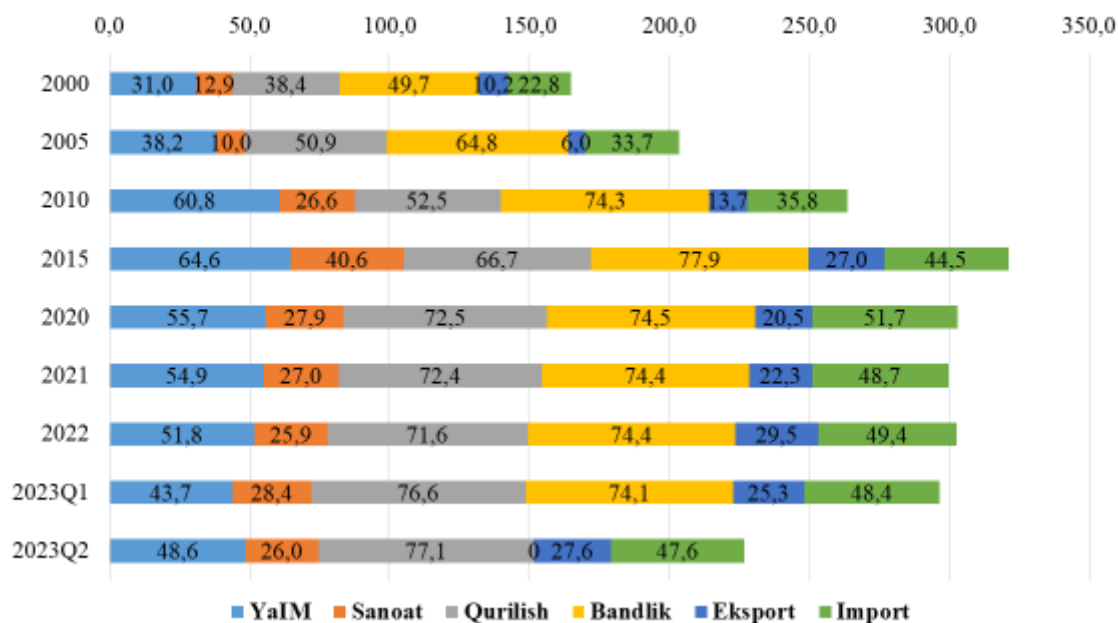
- 1-босқич. 1991-1994 йиллар – давлатчилик асосларини шакллантириш, иқтисодиётда кичик хусусийлаштиришни амалга ошириш, янги ишлаб чиқариш муносабатларини йўлга қўйиш.
- 2-босқич. 1995-2000 йиллар – ўрта хусусийлаштириш, давлат ва хўжалик бошқарувини янги шакллари вужудга келиб, холдинг, уюшма, консерн, компания каби тузилмаларни ташкил топиши ва қайта тузилиши.
- 3-босқич. 2005-2016 йиллар – йирик корхоналар, банк, сурғурта каби тузилмаларда давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёни амалга оширилди, хусусий сектор ривожланди.
- 4-босқич. 2017 йилдан бошланиб, нисбатан йирик, муваффақиятли фаолият қўрсатаётган корхоналар хусусийлаштирила бошланди, давлат ўз аксияларини сотувга чиқара бошлади, айрим тижорат банкларидаги давлат улушлари аукционга қўйилди.

Иқтисодиёт тармоқлари кесимида фаолият кўрсатаётган корхона ва ташкилотлар сони

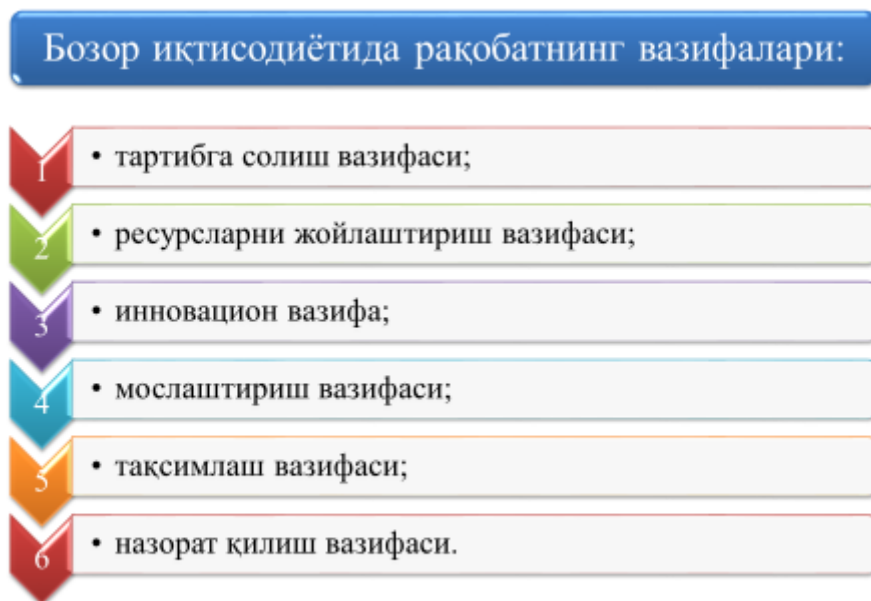
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши

Худудлар кесимида фаолият кўрсатаётган корхона ва ташкилотлар сони

Худудлар	2001	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Ўзбекистон Республикаси	118749	136539	200951	246687	398133	475197	528929	592371
Қорақалғистон Республикаси	4841	6894	9835	12234	18404	21968	23721	26692
Андижон	13237	14854	18070	24835	30740	36726	40474	44058
Бухоро	6560	8499	12360	12082	23459	28233	31160	33686
Жиззах	3927	4068	7243	9722	17190	20993	22714	25847
Қашқадарё	9318	11792	15627	19570	25259	30180	36168	41612
Навоий	3823	4831	7024	8127	17067	20133	22711	25179
Наманган	8494	7754	13207	16698	25909	30682	33422	36914
Самарқанд	11153	13995	15161	17610	31354	38946	46667	54163
Сурхондарё	7117	9183	12367	12259	19220	25367	28291	31427
Сирдарё	3406	4720	6496	8195	13169	15425	15920	17259
Тошкент	9332	11307	16981	23954	38523	46173	50296	55472
Фарғона	11138	11039	16879	21795	35379	42241	46622	52746
Хоразм	6488	5481	10527	13003	18614	21979	25160	28904
Тошкент ш.	19915	22622	39174	46603	83846	95951	105603	117812

3-MODUL BO'YICHA AMALIY MASHG'ULOTLAR UCHUN MA'LUMOTLAR

Рақобатнинг турлари

Рақобат миқёсига кўра

Тармоқ ичидаги рақобат

- Тармоқ ичидаги рақобат товар ишлаб чиқариш ва сотишнинг қулайроқ шaroитига эга бўлиш, қўшимча фойда олиш учун бир тармоқ корхоналари ўртасида боради.

Тармоқлараро рақобат

- Тармоқлараро рақобат турли тармоқлар корхоналари ўртасида энг юқори фойда нормаси олиш учун олиб бориладиган курашдан иборат.

Нарх воситасида рақобатлашувда курашнинг асосий усули бўлиб ишлаб чиқарувчиларнинг ўз товарлари нархини бошқа ишлаб чиқарувчиларнинг шундай маҳсулотлари нархига нисбатан пасайтириши ҳисобланади.

- Нарх воситасида рақобатлашиш усулларида бири – демпинг нархларни қўллашдир.

Нархсиз рақобат

- рақобат курашининг асосий омили товарларнинг нархи эмас, балки унинг сифати, сервис хизмат кўрсатиш, ишлаб чиқарувчи фирманинг обрў-эътибори ҳисобланади.

Соф рақобатлашган бозор хусусиятлари:

- ▶ сотувчилар ва харидорлар сони жуда кўп;
- ▶ бир фирманинг бозордаги улуши жуда кам
- ▶ фирмалар ва харидорлар маҳсулот нархига таъсир қила олмайдилар, уни бориचा қабул қилишади;
- ▶ рақобатлашган бозордаги талабнинг нарх бўйича эластиклиги чексиздир, яни абсолют эластик
- ▶ бозорга янги сотувчиларнинг кириши ва сотувчиларнинг бозордан чиқиши чекланмаган;
- ▶ сотувчилар биргаликда ҳаракат қилиш стратегиясини ишлаб чиқмайди;
- ▶ тўлиқ ахборот олиш имконияти мавжуд;
- ▶ соф рақобатлашган бозор амалиётда камдан кам учрайди ва айрим бозорларгина (масалан, бирламчи қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, **қимматли қоғозлар**, валюта бозорлари) унга яқинлашади.

2. Монополияларнинг иқтисодий асослари ва уларнинг турлари

Монополия тушунчасига турли ўқув адабиётларида турлича таъриф берилади.

Баъзи
ўринларда
уни

- «давлат, корхоналар, ташкилотлар, сотувчиларнинг қандайдир хўжалик фаолиятини амалга оширишдаги мутлақ ҳуқуқи» сифатида қаралса,

Бошқа
ҳолатларда

- «фаолиятнинг у ёки бу соҳасида шахс ёки кишилар гуруҳининг ҳар қандай (баъзи адабиётларда – якка) ҳукмронлик ҳолати» деб таърифланади.

МОНОПОЛИЯ

- монопол юқори нархларни ўрнатиш ҳамда монопол юқори фойда олиш мақсадида тармоқлар, бозорлар ва яхлит макроиқтисодиёт устидан ҳукмронликни амалга оширувчи йирик корхоналар (фирма, корпорациялар) нинг бирлашмалари

«Монополия» атамасининг келиб чиқиши бозорга оид тушунчалардан (яъни, грекча «monos» - ягона, битта ва «poleo» - сотаман) таркиб топсада, бироқ унинг иқтисодий асослари аслида ишлаб чиқаришга бориб тақалади.

Монополиялар вужудга келишининг моддий асоси

Капиталнинг тўпланиши

- – бу қўшимча қийматнинг бир қисмини жамғариш (капиталлаштириш) натижасида капитал ҳажмининг ошишидир.

Капиталнинг марказлашуви

- – бу бир капитал томонидан бошқа бирининг қўшиб олиниши ёки бир қанча мустақил капиталларнинг акциядорлик жамияти шаклида ихтиёрий бирлашиши орқали капитал ҳажмининг ўсишидир.

Монополияларнинг турларини бир неча мезонларга кўра ажратиш мумкин.

Бозорни қамраб олиш даражасига кўра:

Соф монополия

- тармоқдаги ягона ишлаб чиқарувчи ёки сотувчининг нарх ва ишлаб чиқариш ҳажминини белгилашдаги яккаҳуқмронлик ҳолати ҳисобланади.

Олигополия

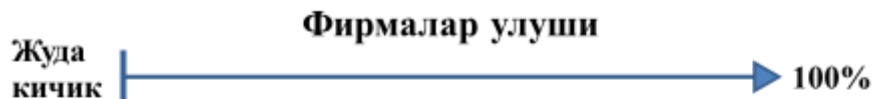
- тармоқдаги бир неча йирик ишлаб чиқарувчи ёки сотувчининг нарх ва ишлаб чиқариш ҳажминини белгилашдаги ҳуқмронлик ҳолати ҳисобланади.

Монопсония

- тармоқдаги ишлаб чиқарувчи ёки сотувчилар сони жуда кўп бўлиб, улар товар ёки хизматларининг ягона истеъмолчиси ёки харидори мавжуд бўлган шароитдаги яккаҳуқмронлик ҳолати ҳисобланади.

Талаб ва таклиф шакллари бўйича бозор турлари

Талаб шакли \ Таклиф шакли	Рақобатлашган (полиполия)	Олигополия	Монополия
Рақобатлашган (полипсония)	Мукаммал рақобатлашган	Олигополия	Монополия
Олигопсония	Олигопсония	Олигополия, чекланган олигопсония	Монополия, чекланган олигопсония
Монопсония	Монопсония	Монопсония, чекланган олигопсония	Икки томонлама монополия

Бозор турлари

Соф рақобат	Монополист- тик рақобат	Олигополия	Соф монополия
-------------	----------------------------	------------	------------------

Монополиянинг вужудга келиши сабаби ва тавсифига кўра:

Табийий монополия

- — корхонанинг технологик хусусиятлари сабабли маҳсулотга бўлган талабни қондириш рақобат мавжуд бўлмаган шароитда самаралироқ амалга оширилувчи товар бозорининг ҳолати.

Легал (қонуний) монополия

- — бу қонуний тарзда ташкил этилувчи монополистик ҳолат. Улар таркибига рақобатдан ҳимоя қилувчи қуйидаги монополия шаклларини киритиш мумкин:
 - 1) патент тизими
 - 2) муаллифлик ҳуқуқи
 - 3) товар белгилари

Сунъий монополия

- — монопол фойда олиш мақсадида ташкил этилувчи бирлашмаларнинг шартли (табийий монополиялардан ажратиб туриш учун) номи. Уларга қуйидагилар киради: картель, синдикат, концерн, консорциум, трест

$$L = \frac{P_m - MC}{P_m} = - \frac{1}{E_p(D)}$$

L - монопол ҳокимиятнинг Лернер индекси;

P_m - монопол нарх;

MC - чекли харажат;

$E_p(D)$ - талабнинг нархга кўра эластиклиги.

Фирмалар бозордаги улушига кўра тартибластирилади.

$$I = S_1^2 + S_2^2 + S_3^2 + \dots + S_n^2$$

бу ерда:

I - Херфиндал-Хиршман индекси;

S_n - n -фирманинг бозордаги улуши.

$$S_1 > S_2 > \dots > S_n$$

**Ўзбекистон Республикасида рақобатни
ривожлантиришга йўналтирилган асосий
ислохотлар:**

**1-босқич (1991-1999 йй.) Рақобат муҳитини шакллантириш учун
бозор механизмларини яратиш:**

•**1992 йил 2 июлда** – “Монополистик фаолиятни чеклаш тўғрисида”ги қонун қабул қилинди ва Ўзбекистонда рақобат сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш бошланди;

•**1992 йил**– Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги таркибида Монополияга қарши ва нарх сиёсати Бош бошқармаси ташкил этилди;

•**1996 йил 27 декабрда** - «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида»ги қонун қабул қилинди;

•**1996 йил**– Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузурида Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш қўмитаси ташкил этилди.

•**1997 йил 24 апрел** – “**ТАБИЙ МОНОПОЛИЯЛАР ТЎҒРИСИДА**”ги қонун қабул қилинди.

**Ўзбекистон Республикасида рақобатни
ривожлантиришга йўналтирилган асосий
ислохотлар:**

**2-босқич (2000-2010 йй). Монополист корхоналарни монополиядан
чиқариш, бўлиб юбориш ва қайта ташкил этиш:**

•**2000 йил**– Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонига мувофиқ монополияга қарши орган Молия вазирли таркибидан чиқарилди, унга давлат қўмитаси мақоми берилиб, республикада монополияга қарши сиёсатни амалга ошириш ваколати берилди.

•**2005 йил**– рақобат, кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва қўллаб қувватлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонига мувофиқ монополияга қарши орган қайта ташкил этилди ва унга янги ваколатлар берилди.

•**Қўмитага янги ном берилди** – Ўзбекистон Республикаси монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси.

**Ўзбекистон Республикасида рақобатни
ривожлантиришга йўналтирилган асосий
ислохотлар:**

3-босқич (2010 йилдан бошлаб) Молия бозорларида монополияга қарши курашни тартибга солишни жорий этиш.

•**2010 йил** — монополияга қарши курашни тартибга солишни янада кучайтириш ва соғлом рақобат муҳитини яратиш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонида мувофиқ монополияга қарши орган қайта ташкил этилди ва унинг тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш функцияси бекор қилинди.

•**2012 йил** — иккита давлат қўмитасини қўшилиб кетиши орқали яна қисман ўзгариш бўлди. Шу йилда “Рақобат тўғрисида”ги қонун қабул қилинди.

•**2013 йил 20 августда** - Вазирлар Маҳкамасининг 230-сон қарори билан «Хизматларнинг молия бозорида монопол юқори ва монопол паст нархларни аниқлаш тартиби тўғрисида низом» тасдиқланди.

Куйидаги хатти-ҳаракатлар 2012 йилда қабул қилинган
«Рақобат тўғрисида»ги ЎРҚ-319-сон қонунга кўра
рақобатга қарши ҳаракатлар ҳисобланади:

- 1 • хўжалик юритувчи субъект томонидан бозордаги устунлик ҳолатининг суистеъмол қилиниши (10-модда);
- 2 • хўжалик субъектларининг рақобатни чеклашга қаратилган битимлари (ўзаро келишилган хатти-ҳаракатлари) (11-модда);
- 3 • давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ҳокимият органларининг рақобатни чеклашга йўналтирилган хатти-ҳаракатлари (12-модда);
- 4 • инсофсиз рақобат (13-модда).

Ўзбекистонда монопол мавқени ҳисоблаш усули

Фирманинг бозордаги улуши у ишлаб чиқарган товарни реализация қилиш ҳажмининг товар бозори ҳажмига нисбати сифатида аниқланади:

$$БУ = V_o \times 100 / V_p,$$

бу ерда:

БУ — фирманинг бозордаги улуши;

V_o — товар бозорида фирманинг товарни реализация қилиш ҳажми,

V_p — товар бозорининг миқдори:

$$V_p = V_{o1} + V_{o2} + \dots + V_{on} + V_n,$$

бу ерда:

V_{o1} — V_{on} — товар бозоридаги барча фирмалар томонидан товарларни реализация қилиш ҳажми;

V_n — товар бозори ҳудудида импорт товарини реализация қилиш ҳажми.

51

4-MODUL BO‘YICHA AMALIY MASHG‘ULOTLAR UCHUN MA’LUMOTLAR

Чекловчи фискал сиёсатнинг макроиктисодиётга таъсири

- давлат харажатларини камайтириш;
- солиқларни ошириш

Ялпи талабнинг камайиши

Талаб инфляциясининг қисқариши

Тўлиқ бандликни таъминлаган дискрет фискаль сиёсат юритилиши натижасида давлат бюджетининг таркибий тақчиллиги (профицити), яъни тўлиқ бандлик шароитида бюджет харажатлари (даромадлари) ва даромадлари (харажатлари) ўртасидаги фарқ юзага келади.

Даврий тақчиллик кўпинча давлат бюджетининг ҳақиқий тақчиллиги ва таркибий тақчиллик фарқи сифатида баҳоланади.

Давлат бюджети камомадини молиялаштириш усуллари:

1. Пул-кредит эмиссияси;

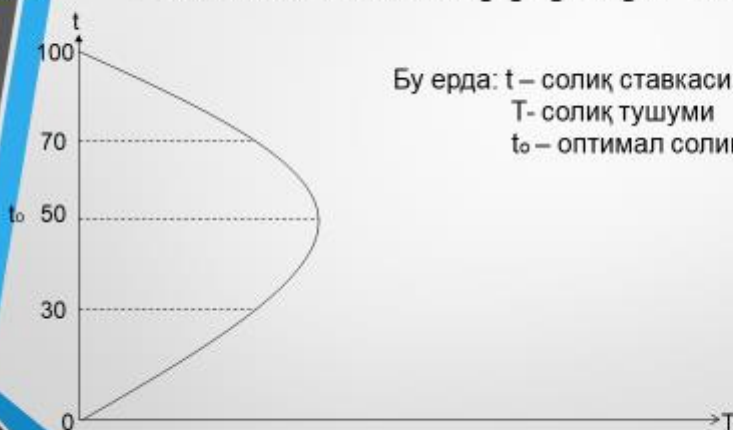
2. Давлат заёмларини чиқариш;

3. Давлат бюджетига солиқ тушумларини кўпайтириш.

52

Солиқ юки ва Лаффер эгри чизиғи

56

2022 йил учун Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг

Кўрсаткичлар	2022 йил учун прогноз	Мақсадли мўлжаллар	
		2023 йил	2024 йил
Ялпи ички маҳсулот, млрд сўм	839 989	972 701	1 126 753
Ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръати, фоизда	6,0	6,2	6,6
Истеъмол нархлари индекси, ўтган йилнинг декабрь ойига нисбатан, фоизда	9,0	5,0	5,0
Саноат маҳсулотларининг ўсиш суръати, фоизда	7,0	8,0	9,6
Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжаликларида ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати, фоизда	3,3	3,5	3,6
Чакана товар айланишининг ўсиш суръати, фоизда	9,3	9,8	10,7

2022 — 2026 йилларда марказлашган ва марказлашмаган
инвестицияларни ўзлаштиришнинг йиғма мақсадли кўрсаткичлари
(млрд сўм)

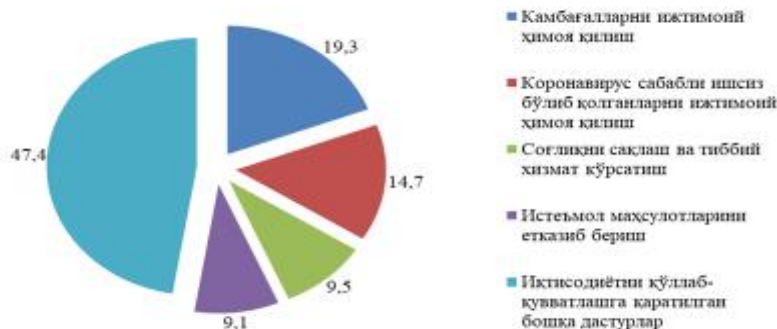
Молиялаштириш манбалари	2022 — 2026 йилларда жами	шундан:				
		2022 йил	2023 йил	2024 йил	2025 йил	2026 йил
Жами капитал қўйилмалар	2 025 200	298 772	346 848	400 318	457 659	521 603
шу жумладан:						
Марказлашган инвестициялар:	344 309	50 767	61 480	72 378	76 106	83 579
Бюджет маблағлари	136 669	23 790	25 017	28 074	29 400	30 388
Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси маблағлари (сўмда)	17 614	1 613,2	3 100	3 450	4 514	4 937
млн. АҚШ долларида	1 352	142 *	258	272	335	345
Ўзбекистон Республикаси кафолати остидаги хорижий кредитлар (сўмда)	190 027	25 363	33 364	40 854	42 192	48 255
млн. АҚШ долларида	14 738	2 240	2 780	3 212	3 129	3 376

2022 — 2026 йилларда марказлашган ва марказлашмаган
инвестицияларни ўзлаштиришнинг йиғма мақсадли кўрсаткичлари
(млрд сўм)

Молиялаштириш манбалари	2022 — 2026 йилларда жами	шундан:				
		2022 йил	2023 йил	2024 йил	2025 йил	2026 йил
Жами капитал қўйилмалар	2 025 200	298 772	346 848	400 318	457 659	521 603
шу жумладан:						
Марказлашмаган инвестициялар:	1 680 891	248 006	285 368	327 940	381 553	438 024
Корхона маблағлари, шу жумладан, корхоналарнинг ўз ихтиёрида қолдириладиган солиқлар	478 234	69 433	76 926	92 465	110 384	129 026
Тижорат банклари кредитлари ва бошқа қарз мблағлари	338 864	49 606	53 696	64 861	79 242	91 458
Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитлар (сўмда)	714 278	107 621	130 186	141 024	157 094	178 353
млн. АҚШ долларида	55 572	9 506	10 849	11 087	11 651	12 479
Аҳоли маблағлари	149 515	21 346	24 560	29 590	34 833	39 187

“Covid-19” пандемияси шaroитида дунё мамлакатларида қабул қилинган инқирозга қарши мақсадли ижтимоий-иқтисодий дастурлар таркиби

Карантин режимини бузганлик учун жавобгарлик: **ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ**

ХИТОЙ

- Карантин қоидаларини бузганлик учун:
 - 707 доллар жарима
 - 3 йилгача озодликдан маҳрум қилиш

Оғир ҳолатларда:

- 15 йилгача озодликдан маҳрум қилиш
- ўлим жазоси белгиланган

АҚШ

11 АПРЕЛДАН БОШЛАБ катта фалокат режими жорий этилди

- ВАЙОМИНГда изоляция режимини бузганлик учун 10 минг долларгача жарима ва 1 йилгача қамоқ жазоси
- ТЕХАСда эса 6 ойгача қамоқ жазоси ва 2 минг доллар жаримага тортиш белгиланган

ИТАЛИЯ

- Махсус рухсатномасиз кўчага чиқмаслик ва шаҳардан кетмасликка кўрсатма берилган
- Маъмур тартибни бузганлик учун
 - 4 ойга озодликдан маҳрум қилиш ёки
 - 200 еврогача жаримага тортиш қўзда тутилган

ФРАНЦИЯ

17 МАРТдан карантин режими эълон қилинган

- Карантин шартларини бузганлик учун – 130 евро жарима
- 15 кун ичида такроран бузганлик учун – 1500 евро жарима
- 30 кун ичида 4 марта бузганлик учун – 3700 евро жарима ёки 6 ойгача қамоқ жазоси белгиланган

КИПР

МАРТ ойи охиридан бошлаб комендантлик соати жорий қилинди

- Уйдан кунига фақат бир марта ҳукуматдан СМС-хабар олгандан кейингина чиқиш мумкин
- Ушбу талабни бузганларга 300 евро жарима белгиланган

ИСРОИЛ

- Эҳтиётсизлик оқибатида карантинни бузганлик учун 3 йилгача
- Қасддан бузганлик учун эса 7 йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган

РОССИЯ

- Карантин режимини бузганлик учун жарима миқдори – 4 минг рублни, такрорий жавобгарликка тортилганда – 5 минг рублни ташкил этади.

ҲИНДИСТОН

- Карантинни бузганлик учун 2 йиллик қамоқ жазоси белгиланган
- Айрим штатларда ўзини яқкалаш режимидаги шахсларнинг чап қўлига муҳр қўйилади
- Ушбу шахслар кўчада ва бошқа жойларида пайдо бўлса, қамоққа олинади

@huquqiyaxborot

“Covid-19” пандемиясининг Ўзбекистонга таъсири

Ўзбекистонда 2019 йилда ишсизлик даражаси 9,1 фоиз, 2020 йилнинг биринчи ярмида ишсизлик даражаси қарийб 16 фоизни ташкил этди.

Коронавирус пандемияси даврида Ўзбекистонда мамлакат чегаралари ёпилгани сабабли 550 мингга яқин меҳнат мигрантлари бошқа давлатларга ишлаш учун кета олмаганлиги ишсизлик даражаси қарийб 2 миллион кишига етишига олиб келди.

Ўзбекистон меҳнат бозорида норасмий секторда бандлик даражаси нисбатан юқори бўлиб, банд бўлган аҳоли 13,5 млн. кишининг 57,8 фоизи, ёки 7,8 млн. киши норасмий секторда, жумладан, 2,6 млн. киши меҳнат мигрантлари ҳисобланади.

Шунингдек, коронавирус инқироzi сабабли ишсиз қолган аҳоли 341,3 минг кишини, 2020 йил бошида 426,7 минг киши чет мамлакатлардан қайтиб келган аҳоли бўлса, 143,4 минг фуқаро ишлаш учун хорижга қайтиб кета олмаганлар ҳисобланади.

Ўзбекистонда “Covid-19” пандемиясига қарши кераш дасутарлари

Коронавирус глобал пандемиясининг салбий оқибатларига қарши курашиш чора-тадбирлари учун грантлар ва узоқ муддатли имтиёзли молиялаштиришни жалб қилиш бўйича **“Йўл харитаси”** тасдиқланди ва жорий йилнинг апрель ойида умумий қиймати **3 млрд. АҚШ доллари**дан **ортиқ** узоқ муддатли **имтиёзли кредитлар ва грантларни** жалб қилиш бўйича дастлабки келишувларга эришилди.

Мазкур маблағлар Иқтисодий тараққиёт банки, Осиё тараққиёт банки, Жаҳон банки, Осиё инфратузилмавий инвестициялар банки, Европа инвестиция банки, Европа тараққиёт ва тикланиш банки, ЛСА, Франция тараққиёт агентлигининг (еврода) қарз маблағлари ҳисобидан шакллантирилиши режалаштирилган.

Шунингдек Бирлашган Араб Амирликлари ҳукумати, Европа Иттифоқи, Корея Ҳукумати ва халқаро ташкилотларнинг грантлари жалб қилиниши кўзда тутилган.

Йўл харитасига жалб қилинган имтиёзли кредитлар ва грантларни ўзлаштириш йўналишлари

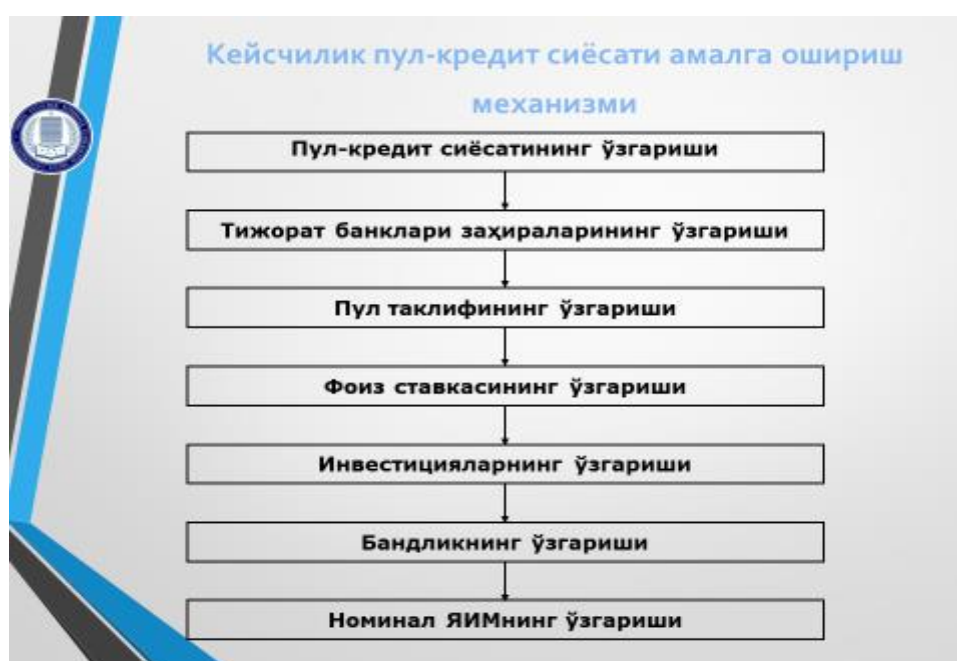
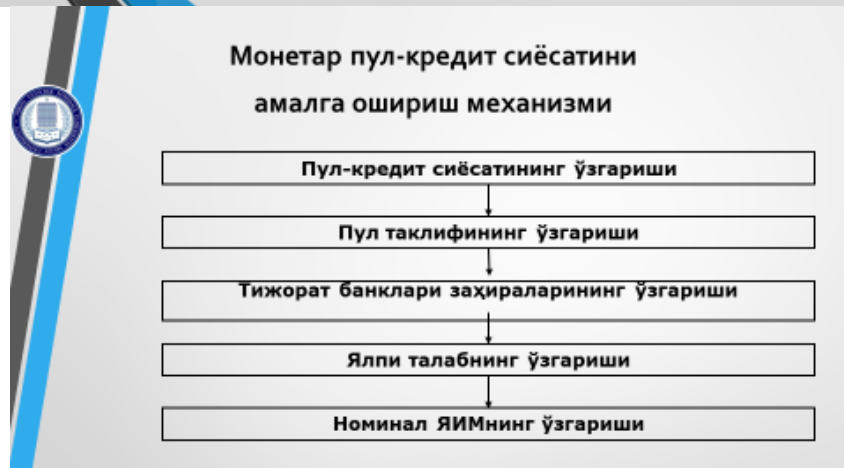
соғлиқни сақлаш тизимини мустаҳкамлаш чораларини амалга оширишга - **277,5 млн. доллар**;

тадбиркорлик ва банк тизимини қўллаб-қувватлаш учун - **700 млн доллар**;

инқирозга қарши курашиш жамғармасининг ресурс базасини шакллантириш ва Давлат бюджетини қўллаб-қувватлаш учун - **1,7 млрд доллар** ва **150 млн евро**;

коммунал ва энергетика корхоналарини бир маромда ишлашини таъминлашга қаратилган чоралар учун - **300 млн доллар**;

бошқа турли мақсадлар, жумладан Тошкент шаҳридаги болалар клиникасини қуриш учун Бирлашган Араб Амирликлари Ҳукуматининг, тиббий ускуналар ва буюмлар харид қилиш учун Европа Иттифокининг, Корея ҳукуматининг ва халқаро ташкилотларнинг қўшимча грантлари ҳисобига - **30,6 млн доллар**.

Пул-кредит сиёсатининг анъанавий инструментлари:

1. Марказий банкнинг қайта молиялаш сиёсати.
2. Марказий банкнинг мажбурий заҳира сиёсати.
3. Очиқ бозор сиёсати.
4. Валюта сиёсати.
5. Марказий банкнинг депозит сиёсати.

Пул-кредит сиёсати иқтисодиётни мувозанатлаштирувчи дастаклардан бири ҳисобланади.

Иқтисодий жараёнлар доимо бир хил кўринишдаги тенденциялар билан ривожланмайди. Талаб ва таклиф омилларининг ўзгариши, биринчи навбатда, ишлаб чиқариш тебранишларини ифода этади.

Амалдаги (жорий) ишлаб чиқариш ҳажми ўзининг потенциалидан четлашган ҳолатларда пул-кредит сиёсати дастаклари иқтисодиётни мувозанатлаштирувчи ролни бажаради.

Иқтисодиёт ўз потенциалидан юқори даражада фойдаланган шароитда **мусбат ишлаб чиқариш тафовути** юзага келади ва инфляцияга оширувчи босим беради.

Бундай ҳолатда **Марказий банк асосий ставка**ни оширади ва пул-кредит шароитларини қатъийлаштириш орқали ялпи ички талаб ҳажмига таъсир кўрсатиб ишлаб чиқариш ҳажмининг потенциал даражага қайтишини таъминлайди.

Айни пайтда, ишлаб чиқариш ҳажми ўз потенциалидан паст даражада фойдаланганда **асосий ставка**ни пасайтириш орқали иқтисодиётни рағбатлантириш ва ишлаб чиқариш ҳажмини потенциал даражасигача ошириш лозим бўлади.

Мажбурий резервлар меъёрлари

Мажбуриятнинг валюта тури	Муддати	01.07.2019 йилгача амал қилган нормативлар	Янги нормативлар (01.07.2019 йилдан)
Миллий валюта	2 йилдан ортиқ	0%	4%
	1 йилдан 2 йилгача	2%	
	бошқа депозитлар	4%	
Хорижий валютаси	2 йилдан ортиқ	0%	14%
	1 йилдан 2 йилгача	7%	
	бошқа депозитлар	14%	

Қайта молиялаш ставкаси

Амал қилиш муддати	%
11.09.2020 — ...	14
15.04.2020 — 11.09.2020	15
25.09.2018 — 14.04.2020	16
28.06.2017 — 24.09.2018	14
01.01.2015 — 27.06.2017	9
01.01.2014 — 31.12.2014	10
01.01.2011 — 31.12.2013	12
15.07.2006 — 31.12.2010	14

Очиқ бозордаги операциялар – Марказий банк томонидан давлат облигацияларини (қимматли қоғозларни) тижорат банклари ва аҳолидан сотиб олиш ва уларга сотиш бўйича операцияларидир.

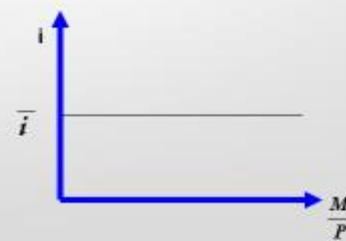
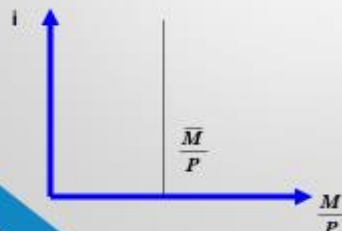
Марказий банк тижорат банкларидан ёки аҳолидан қимматли қоғозларни сотиб олса пул таклифи ошади.

Монетар сиёсат турлари

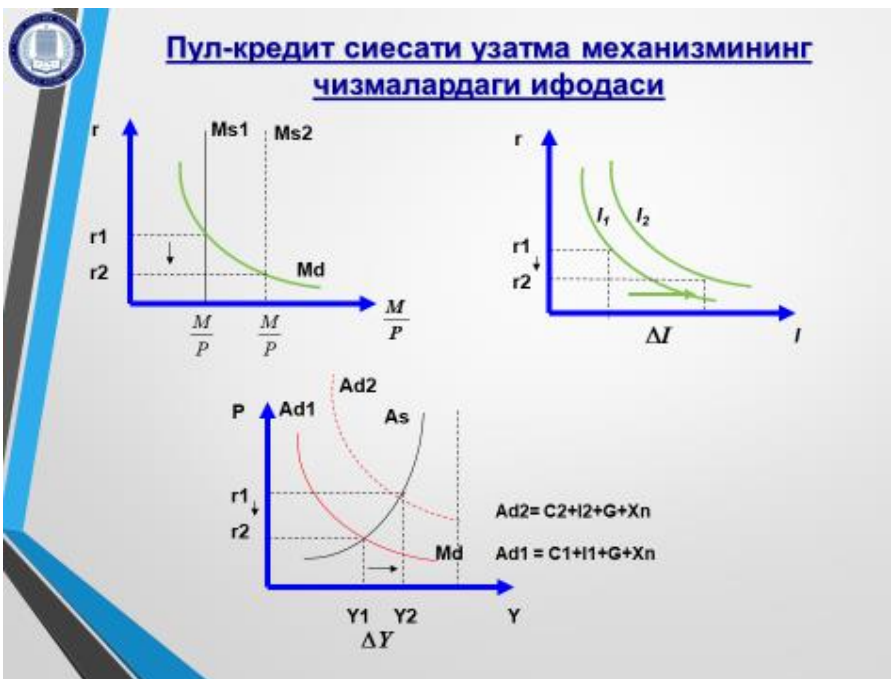
Катъий монетар сиёсат – пул массасини маълум даражада ушлаб туриш

Эгилувчан монетар сиёсат – фоиз ставкасини маълум даражада ушлаб туриш

Пул-кредит сиёсатининг узатма механизми

ПУЛ-КРЕДИТ СИЁСАТИНИНГ 2021 ЙИЛ ВА 2022-2023 ЙИЛЛАРГА МЎЛЖАЛЛАНГАН АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки пул-кредит сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда “Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ **нархлар барқарорлигини ҳамда банк ва тўлов тизимлари барқарор фаолият юритишини таъминлаш** мақсадидан келиб чиқади

 Марказий банкнинг 2021-2023 йиллар учун макроиқтисодий прогноزلари бўйича сценарийлари Асосий сценарий
Макроиқтисодий ривожланиш сценарийлари хусусиятлари ва кутилаётган ўзгаришлар
Пандемия билан боғлиқ вазият босқичма-босқич яхшиланади, вирусга қарши вакцина ва дорилар 2022 йилдан бошлаб жорий қилинади, аҳоли ва бизнес вакиллари ўз фаолиятларини пандемия ва ундан кейинги шароитларга мослашган ҳолда давом эттирадилар.
Асосий савдо ҳамкорлар иқтисодиётининг бир маромда тикланиши ҳисобига ташқи талаб 2022 йил II ярим йиллигидан бошлаб инқироздан олдинги даражасига етади.
Олтин нархи нисбатан барқарор, секин суръатларда пасайиб боради.
Иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари 2021 йил охирида инқироздан олдинги даражага яқинлашади, 2023 йилнинг I ярим йиллигига келиб иқтисодиёт ўзининг потенциал трендига даражасигача чиқади.
Бюджет даромадлари тикланиб бориб, 2023 йилда йиғма бюджет дефицити (ЎТТЖ ҳисобга олинмаганда) 2 фоизгача пасаяди.
Тартибга солинадиган нархлар эркинлаштирилиши жараёни 2022-2023 йилларда амалга оширилади.

Марказий банк томонидан ишлаб чиқилган жадал иқтисодий тикланишга асосланган
муқобил сценарий (оптимистик сценарий)

Макроиқтисодий ривожланиш сценарийлари хусусиятлари ва кутилаётган ўзгаришлар

Пандемия билан боғлиқ вазият тез суръатларда яхшиланади, карантин чоралари жорий этилмайди ҳамда вирусга қарши вакцина ва дорилар 2021 йилнинг II ярмидан кенг жорий қилинади.
Асосий савдо ҳамкорлар иқтисодиётининг бир маромда тикланиши ҳисобига ташқи талаб 2021 йил II ярим йиллигида инкироздан олдинги даражасига етади.
Жаҳон иқтисодиёти тикланиб боргани сари олтин нархи пасайиб боради.
Иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари 2021 йил ўртасида инкироздан олдинги даражага яқинлашади, иқтисодиёт ўзининг потенциал трендигача 2022 йилнинг охирида тикланади. Транспорт, хизматлар ва туризм соҳаларида ўсиш суръатлари жоиланади.
Бюджет даромадлари харажатларига нисбатан тезкор суръатларда ўсиб боради ва йиғма бюджет дефицити 2022 йилда 2 фоизгача қисқаради.
Тартибга солинадиган нархлар эркинлаштирилиши жараёни 2022-2023 йилларда мантикий якунига етказилади ва ушбу соҳаларга тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб қилинишига шароит яратилади.

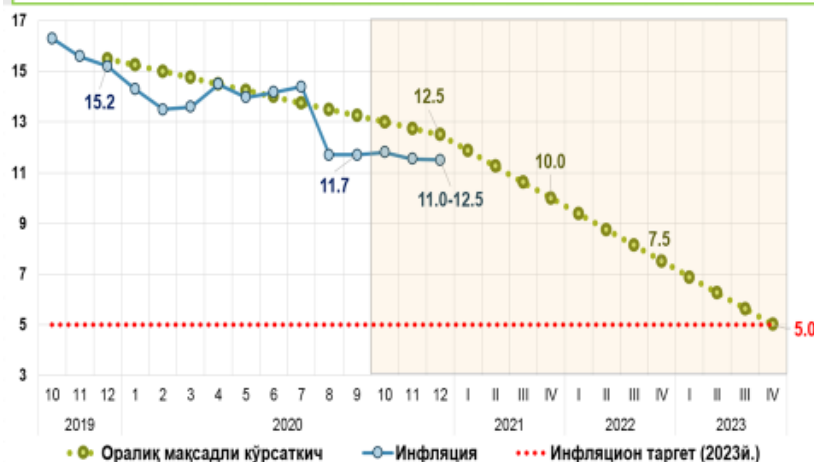

Ташқи иқтисодий ҳатарлар кучайишига асосланган
муқобил сценарий (хатарли сценарий)

Макроиқтисодий ривожланиш сценарийлари хусусиятлари ва кутилаётган ўзгаришлар

Жаҳонда пандемия билан боғлиқ вазият кескинлашиб боради ва глобал ёпилиш 2021-2022 йилда ҳам давом этади.
Асосий савдо ҳамкорлар иқтисодиёти тикланиши секинлашади, ташқи талаб 2023 йил II чорагига келиб инкироздан олдинги даражасига етади.
Хавфсиз актив сифатида олтин нархининг ўсувчи динамикаси сақланиб қолади
Иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари 2022 йил охирида инкироздан олдинги даражага яқинлашади, иқтисодиёт ўзининг потенциал тренди даражасига 2023 йил охирида бориб етади.
Бюджет харажатлари юқориликча сақланиб қолади ва 2021-2022 йилларда йиғма бюджет дефицити 6-7 фоиз атрофида шаклланади.
Тартибга солинадиган нархлар эркинлаштирилиши жараёни 2023 йилдан кейинги муддатларга қолдирилиш эҳтимоли ошади.

Пул-кредит сиёсатининг узоқ муддатли
мақсадли кўрсаткичлари

V. MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

Mustaqil tayyorgarlik uchun mavzular:

- Islohotlarni amalga oshirish bo'yicha qabul qilingan qonunchilik hujjatlari;
- Iqtisodiy ukladlar mazmuni;
- xususiylashtirishning tamoillari, maqsad va vazifalari;
- ishlab chiqarish, ijtimoiy va bozor infratuzilmalari tariflari;
- institutsional islohotlar bosqichlari;
- barqaror iqtisodiy o'sish tendensiyalari;
- bozor iqtisodiyotida mulkchilik munosabatlari;
- xususiy mulkchilik va mulkchilik munosabatlari to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari;
- xususiy mulk va korporativ mulk;
- O'zbekistonda shakllangan xususiy mulkchilik ob'ektlarining o'zgarish dinamikasi;
- hududlarni boshqarish va uni davlat tomonidan tartibga solishning qonunchilik asoslari.
- O'zbekistonning hududiy tavsifi.
- hududda sanoatni rivojlantirish.
- hududlarda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish.
- Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi rivojlanishini tavsiflovchi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarining o'zgarish dinamikasi.
- O'zbekiston Respublikasining makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlash yo'llari.
- Mamlakatda barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlariga erishish yo'llari.
- Mamlakat raqobatbardoshligini ta'minlash omillari.
- Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning aholini ish bilan ta'minlashdagi o'rni.
- O'zbekiston Respublikasida investitsion muhitni shakllantirish bosqichlari.
- Mamlakat pul bozori va muvozanatga erishish.
- Soliqlarning makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni.
- O'zbekiston Respublikasida soliq siyosatini takomillashtirish yo'llari.
- Davlat budjeti tarkibi va uni takomillashtirish yo'llari.
- Pul-kredit siyosati va ulardan foydalanish amaliyoti tahlili.
- Zamonaviy iqtisodiy o'sish modellari.
- Valyuta kursining rasmiy tartibga solinishi.
- O'zbekiston Respublikasi eksport salohiyatini kuchaytirish yo'llari.
- O'zbekiston Respublikasi valyuta siyosatini tartibga solish.
- Ochiq iqtisodiyotda budjet-soliq siyosati.
- Ochiq iqtisodiyotda pul-kredit siyosati.
- Tashqi savdo tarkibini takomillashtirish va diversifikatsiyalash yo'llari.
- Iqtisodiy o'sishning ekonometrik modellari.
- Iqtisodiy o'sishda ijtimoiy iqtisodiy modellar.

VI. GLOSSARIY

Termin	O'zbek tilidagi sharhi	Ingiliz tilidagi sharhi
Aholining bandligi – the employment of the population	Ijtimoiy ishlab chiqarishni fuqarolik sektorida band bo'lgan va mamlakat qonunchiligi tomonidan aniqlangan normalarga mos ravishda hisobga olinadigan mehnatga layoqatli yoshdagi aholi.	The working age population who employed in the civil sector of social production and defined by the legislation of the country
Aholi bandligi muammosi - the employment problem	Bu insonlarni mehnat faoliyatiga jalb etish muammosi va ularning mehnatga bo'lgan ehtiyojlarini ish o'rinlari bilan qanoatlantirish darajasi.	It is the problem of attracting people to work and the level of jobs satisfaction to their labour needs
Bandlik darajasi – employment rate	Bandlar umumiy sonini mehnatga layoqati yoshdagi aholi soniga nisbati.	The ratio of total number of employed population to the working age population
Balans usuli - balance method	O'zaro bog'liq ko'rsatkichlarning bog'lanishini va muvofiqlashtirilishini ta'minlash uchun foydalaniladigan usullar yig'indisi tushuniladi.	The collection of methods which is used in order to provide the connection and appropriation of mutual related indicators
Baho - price	Tovar qiymatining pul orqali ifodalanishi.	The expression of the value of goods through money
Budjet davri - budget period	Budjetni ijro etish jarayonini amalga oshirish vaqti.	Implementation time of the execution of the budget process
Budjet–soliq siyosati - Fiscal policy	Budjet siyosatida budjet xarajatlari va daromadlarini shakllantirgan holda uch xil budjet siyosati yuritiladi. Budjet xarajatlari, transfer xarajatlari shaklidagi xarajatlar. Daromadlar esa uch manbadan kelishi mumkin: soliqlardan, xazina tomonidan chiqarilgan qimmatbaho qog'ozlarning sotilishidan va ma'lum qismi markaziy banki emissiyasi hisobiga. Shunga ko'ra davlat xarajatlari va daromadlarni boshqarish orqali budjet siyosati yuritiladi.	In the condition of forming of budget incomes and expenses, fiscal policy is put into practice in three ways. Budget expenses, in terms of transfer expenses. Incomes can come from three sources: taxes, sale of securities and the emission of central bank. Accordingly, fiscal policy is carried through the management of state expenses and incomes
Budjetdan mablag' oluvchi (budjet muasasasi) – receiver of funds from budget (budget institution)	Bu ijroiya hokimiyati organi tomonidan notijorat xususiyatiga ega bo'lgan funksiyalar (boshqaruv, mudofaa, ijtimoiy-madaniy tadbirlar va b.)ni amalga oshirish uchun tashkil etilgan va smeta tartibida moliyalanuvchi tashkilot.	It is an organization which is established for carrying out non-profit functions (for example: management, defence, social and cultural measures). This organization is financed in accordance with estimates
Budjet daromadlari - budget incomes	Davlatning qonun hujjatlariga muvofiq davlat hokimiyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining	It is the amount of money funds which come to state authorities and local self-governing bodies

	ixtiyoriga beg'araz va qaytarishsiz tartibda kelib tushuvchi pul mablag'lari.	in terms of disinterested and not having return
Budjetlarning soliqdan tashqari daromadlari – budget incomes besides taxes	Davlatning iqtisodiy faoliyati yoki olingan daromadlarni budjet tizimining darajalari bo'yicha qayta taqsimlash natijasida hosil bo'ladi.	
Budjet xarajatlari - budget expenditures	Davlat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari vazifalari va funksiyalarini moliyalashga yo'naltiriladigan pul mablag'lari.	The amount of money which is directed to finance functions of the state and local self-governing bodies
Budjetni prognoz qilish - the budget forecast	Bu yuzaga kelgan tendensiyalar, muayyan ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar va istiqbolni baholash asosida budjetni rivojlantirishning optimal yo'llarini ishlab chiqish va asoslashdan va shu asosda uni mustahkamlash yuzasidan takliflar berish demakdir.	Giving offers on the basis of occurred trends, certain socio-economic conditions and the evaluation of prospect to examine optimal ways of development budget
Budjet taqchilligi - budget deficit	davlat budjetida xarajatlarning daromadlardan ustun bo'lishi.	A status in which expenditures exceed revenue
Vazifa - function	bu rejalashtirish davri doirasida ma'lum vaqt oralig'ida erishilishi ko'zda tutilgan maqsadlar. Vazifalar rejalashtirilayotgan davr mobaynida amalga oshirilishi lozim.	Targets which will be achieved within the planning period. Functions is implemented during the planning period
Valyuta kursi - exchange rate	mamlakat pul birligining boshqa mamlakat pul birligida ifodalangan bahosi.	The expressed value of country's currency in other country's currency
Davlat budjeti – state budget	asosan davlat (shahar, tuman, muassasa, tashkilot va boshqalar) ning ma'lum muddatdagi (yil, kvartal, oy) daromadlari va xarajatlarining pul hisobi.	Mainly, it is an account of expenses and income of the country (city, district, organization and)
Davlat va hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish prognozi – the forecast of socio-economic development of the country and region	budjet loyihasini tuzish uchun asosiy axborot manbai bo'lib xizmat qiladi va u o'z navbatida hisobot davridagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish ma'lumotlari, rejalashtirilayotgan yil uchun rivojlanish tendensiyalari va boshqa ko'rsatkichlar asosida ishlab chiqiladi.	It is the main source of the establishment of budget project. Furthermore, it is done on the basis of socio-economic development information, developing trends for certain years and other indicators
Davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi indikatorlari tizimi – indicators system of socio-economic	umumlashtirilgan makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va respublika ko'rsatkichlarning cheklangan doirasi bo'yicha ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tavsiflovchi aholi	General macroeconomic indicators and it includes other indicators which describe life standard socio-economic indicators of people

development of the country	turmush darajasi ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi.	
Dastur - Program	bu hodisa rivojining maqsadli yo'nalishlari va ularga erishishning rejalashtirilayotgan yo'llari tizimi.	It is a system of achieving and development ways of the event
Demografik prognoz qilish – demographic forecast	bu aholi harakatining asosiy parametrlari va demografik vaziyat: aholi soni, yosh-jins va oilaviy tarkibi, tug'ilishi, o'limi, migratsiyasini ilmiy asoslangan oldindan ko'ra bilish demakdir.	It is the main parameters of population movement and demographic situation: the number of people, family composition, birth, death, migration
Direktiv rejalashtirish – directive development	manzilli topshiriqlarni belgilash va ularni bajarish uchun zarur bo'lgan resurslarni reja ijrochilari o'rtasida taqsimlash orqali amalga oshiriladi.	Determining tasks address assignment and allocating necessary resources on given address tasks
Doiraviy rejalashtirish – framework planning	faqat 10 yildan 20 yilgacha mo'ljallangan global maqsadlar va strategiyalarni shakllantiradi. U xalq va jahon xo'jaligi, aholi, texnologiyalar va hokazolarning taxminiy prognoz tendensiyalari asosida uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini baholash uchun xizmat qiladi.	It forms only global targets and strategies are designed from 10 to 20 years. It serves to evaluate the opportunities of the development of people, world agriculture, technology and others
Yetakchi bo'g'inlarni ajratish – separating leading segments	strategik rejalashtirishning ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarda va uning ob'ektlaridagi muvozanat uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratish imkonini beruvchi muhim yo'nalishi.	It is an important direction of the creation of necessary conditions for strategic development of socio-economic systems and objects
Foiz – percent	daromad, o'z mulkining boshqa jismoniy va huquqiy shaxslarga foydalanishga berish va shundan foyda olish.	Income, giving own property to other physical and legal persons in order to get profit
Foiz stavkasi – interest rate	kredit yoki qarz stavkasi kapitali evaziga to'lovni foiz ko'rsatkichi. Odatda, qarzga olingan pul belgisini bir birligiga to'g'ri keladigan yillik to'lovni aks ettiradi.	The proportion of a loan that is charged as interest to the borrower, typically expressed as an annual percentage of the loan outstanding
Ideal - idea	bu erishilib bo'lmaydigan, lekin unga cheksiz ravishda yaqinlashish mumkin bo'lgan maqsad.	It is a target that you can't achieve but you can close infinitely
Ijtimoiy-iqtisodiy tahlil – socio-economic analysis	ijtimoiy-iqtisodiy haqiqatni har tomonlama o'rganishni, ijtimoiy munosabatlar va ishlab chiqarishni rivojlantirishning ilg'or tendensiyalarini va ularni takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlash maqsadida hodisalarning ichki	It is the social science that studies how economic activity affects and is shaped by social processes. In general it analyzes how societies progress, stagnate, or regress because of their local or

	aloqalari va bog'liqligini bilishni o'zida namoyon etadi.	regional economy, or the global economy.
Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish prognozlar – socio-economic development forecast	demografik, ilmiy-texnikaviy, ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy, shuningdek tarmoq, mintaqaviy va faoliyatning ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan boshqa sohalarini aks ettiradi.	demographic, scientific, technical, environmental, economic, social, as well as a network of regional and other spheres of social activity is an important reflection.
Ijtimoiy soha vazirliklari hamda boshqa vazirlik va tashkilotlar – Social sector ministries, as well as other ministries and organizations -	rivojlanishning mos yo'nalishlari bo'yicha tahliliy va prognoz hujjatlarini tayyorlashni amalga oshiradi.	development trends of analytical and forecasting documents.
Ijtimoiy sug'urta – Social insurance -	aholini ijtimoiy himoyalashning asosiy unsuri hisoblanib, uning maqsadi kasal bo'lish holatida va qariyalik davrida, baxtsiz hodisalar va ishlab chiqarish bo'yicha kasallanishlar, ishsizlik munosabati bilan insonning iqtisodiy himoalanishini ta'minlashdan iborat.	The aim of the key elements of the social protection of the population during the position to be sick and the elderly, accidents and diseases in the production, due to unemployment is to ensure the protection of man.
Ilmiy oldindan ko'ra bilish – According to the advance of scientific knowledge -	bu tabiat, jamiyat va tafakkur qonunlarini bilishga asoslangan haqiqatni oldindan aks ettirishdir.	this nature, society and thought to reflect the fact that, based on a knowledge of the laws in advance.
Import – import -	mamlakat ichki bozorlarida sotish uchun chet el mollarini, kapitalini va texnologiyasini olib kelish. U xalq xo'jaligi, vaqtni tejash, xalq yehtiyojini qondirish vazifalarini muvaffaqiyat bilan hal qilishga ko'maklashadi.	for foreign goods sold on the domestic market of the country, to bring capital and technology. He said the national economy, to save time, help us to successfully solve the needs of the people.
Investitsiya – investment -	ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida mamlakat yoki chet ellarda iqtisodiyotning turli tarmoqlariga uzoq muddatli kapital kiritish. Uning moliyaviy va real turlari mavjud.	the country or abroad in order to improve the production of long-term capital investments in various sectors of the economy. Its financial and real types.
Indeks lar – Indexes -	YaIM deflyatorlari – YaIM ko'rsatkichlarini solishtirma narxlarda aks ettirish uchun ishlatiladigan indekslar guruhi, bularga narxlarni agregat indeksi, YaIM deflyatori narxlari indeksi, iste'molchi narxlar indeksi, shuningdek maxsus tashkil qilingan indekslar kiradi.	Reduc- used to reflect on the GDP figures for comparable prices indexes, including the aggregate of the prices index, the GDP deflator price index, the consumer price index, as well as specialized indices.
Indikativ rejalashtirish – Indicative planning -	davlat boshqaruvining ongli faoliyati sifatida ta'riflanadigan makroiqtisodiy	is described as a conscious state is a type of macro-planning, the

	rejalashtirishning bir turi bo'lib, uning maqsadi ma'lum vaqt o'tishi bilan umuman milliy iqtisodiyotni istalgan holatga olib kelishdan iborat.	aim of the national economy as a whole over time to take in any situation.
Indikativ rejalashtirish – Indicative planning -	ham xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning davlat-huquqiy munosabatlari sohasiga, ham fuqarolik-huquqiy munosabatlar sohasiga taalluqli bo'lgan institutdir.	state-legal relations in the sphere of economic, civil-legal relations in the field related to the institution.
Indikativ rejalashtirish fani – Indicative planning science -	kelajakni aniq asoslash imkonini beruvchi reja va prognoz hisob-kitoblari tamoyillari, usullari, ularning bosqichma-bosqichligini, iqtisodiy oldindan ko'ra bilish indikatorlarini tanlashni belgilab beruvchi yagona metodologiyaga amal qiladi.	allowing for a clear justification of the future, plan, forecast and estimates of principles, methods, and their step-by-step, where one can learn to anticipate economic indicators has been selected to metodolo-giyaga.
Indikativ rejalashtirish tizimi – Indicative planning system -	hukumatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatiga mos keluvchi iqtisodiyot holatini va rivojlanishini tavsiflovchi indikatorlarni (ko'rsatkichlarni) shakllantirish hamda ushbu indikatorlarga erishish maqsadida ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni davlat yo'li bilan tartibga solish choralarini belgilash hisoblanadi.	the government's socio-economic policy compatible with economic development and the status of the indicators (indicators) as well as the formation of these indicators in order to achieve social and economic processes of government regulatory measures.
Indikativ rejalashtirish metodikasi – Indicative planning methodology -	bu barcha darajadagi prognozlar, dasturlar, rejalar va reja ko'rsatkichlarini hisob-kitob qilish tizimining vaqt chegaralarini ishlab chiqish, asoslash va tahlil qilish usullarining yig'indisi.	all these levels of growth, programs, plans and indicators of the plan to account for the development of the limits of the system, the collection and analysis methods.
Indikativ rejalashtirishning metodologik tamoyillari – Indicative planning methodological principles -	rivojlanish qonunlarining umumiy harakatini ifodalovchi hamda dasturlar, loyihalar va rejalarining vazifalarini, yo'nalishlarini va bajarilish imkoniyatlarini belgilab beruvchi ob'ektiv kategoriyaga asoslanadi.	representing the movement of the general laws of the development of programs, projects and plans, objectives, and the implementation of the guidelines is based on the objective to determine the category.
Indikatorlar majmuini qo'llash – The application of a set of indicators -	bu qulay ijtimoiy-iqtisodiy muhitni bilvosita shakllantirish usulidir.	This method of formation of a favorable socio-economic environment indirectly.
Indikativ reja – Indicative plan -	bu uzoq muddatli istiqbolda boshqaruv butkul ob'ekti (korxona, mintaq, mamlakat)ning holatini ilmiy jihatdan oldindan ko'ra bilish.	This long-term management overhaul facilities (enterprises, regional, national) in the state of scientific predictions.
Indikativ rejalashtirish	bozor iqtisodiyotiga o'tish bilan davlat	market economy with

usuli – Indicative planning method -	va nodavlat sektorlarda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni ongli ravishda boshqarish usuli.	government and non-government sectors of socio-economic processes of conscious management style.
Inflyatsiya – inflation -	pulning qadrsizlanishi, muomaladagi pulning qadrsizlanishi, pul massasining tovarlar massasidan ustunligi natijasida tovar bilan ta'minlanmagan pullarning paydo bo'lishi. Inflyatsiya tovar bahosining ochiqchasiga va yashirin ravishda oshib ketishiga olib keladi.	inflation, the devaluation of money in circulation, the money supply is provided with the goods as a result of the rule of mass emergence of money. Commodity price inflation leads to increased openly and secretly.
Inflyatsiya darajasi – The inflation rate -	ma'lum vaqt ichida (oy, yil) narx darajasi foiz o'zgarishi.	within a certain period of time (month, year) percentage change in the price level.
Iqtisodiy-matematik usullar Economic-mathematical methods	ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarni, iqtisodiyotning muvozanatini tahlil qilish, iqtisodiy o'sishni prognoz qilishning o'ziga xos usullarini namoyon etadi.	social and economic systems, the analysis of the balance of the economy, the economic growth projection to show specific methods.
Iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi indikatorlari tizimi – The economy and social sphere of socio-economic development indicators -	tarmoqlar, tarmoqlararo majmualar, shuningdek respublika aholisiga xizmatlar ko'rsatish sohasi rivojlanishining muhim yo'nalishlarini aks ettiradi.	networks, industrial complexes, as well as the population reflects the main directions of development of the services sector.
Iqtisodiy tahlil economic analysis	o'tmish va hozirgi davr to'g'risidagi axborotni baholash sifatida iqtisodiy ishning mustaqil unsuri sifatida ko'rib chiqiladi.	economic evaluation of information about the past and the present case is considered as an independent element.
Iqtisodiy o'sish – Economic growth -	real milliy daromadning yoki real milliy daromadni (mahsulotni) aholi jon boshiga o'sishi sifatida aniqlash mumkin.	real national income or real national income (product) per capita growth as possible.
Ishchi kuchi – Workforce -	odamlarning mehnat qobiliyati, hayot ne'matlarini ishlab chiqarish jarayonida u ishga soladigan jami jismoniy va ma'naviy kuchlar.	people's ability to work, he favors the production process for solving the physical and spiritual forces.
Ish vaqti – Working time -	ishlab chiqarishda band bo'lgan aholining ishlagan vaqti hajmi.	the size of the population employed in the manufacture of the working time.
Yig'ma moliyaviy balans – Consolidated financial balance -	bu davlatda yoki muayyan hududda yaratilgan va foydalanilgan moliyaviy resurslar balansi.	in this country, or in the balance and the use of financial resources.
Jamiyatning ehtiyojlari	bu murakkab, dinamik tizim bo'lib, u	this is a complex, dynamic

– The needs of society -	quyidagi kichik tizimlardan tarkib topgan: a) moddiy ne'matlarga bo'lgan ehtiyoj; b) nomoddiy ehtiyojlar.	system, which is composed of the following subsystems: a) the need for the material blessings; b) non-material needs.
Kon'yunktura prognozi – Market forecasts -	bu shuni anglatadiki, reja ijrochilarining sub'ektiv harakatlari asosida ularning xo'jalik muhiti mavjud bo'lishining ob'ektiv qonuniyatlarini tushinishi va undan foydalanishi: bozor mexanizmini bilish va rejalashtirishning dastlabki qismi sifatida prognozni ishlab chiqish yotadi.	This means that the executors of the plan on the basis of subjective actions of their economic environment, an understanding of the objective laws and how they use it: to know the mechanism of the market lies in the development and planning as part of the initial forecast.
Konsepsiya – Concept -	bu global maqsadlar va reja davrida ijtimoiy-iqtisodiy tizimning ustuvor yo'nalishlarini belgilashda o'z ifodasini topuvchi prognozlar, dasturlar loyihalari va rejalarining umumiy maqsadi hamda unga erishish yo'llari, shakllari va usullarini aniqlash.	During this global goals and plan reflects the determination of the priority areas of socio-economic system constitute forecasts, development projects and ways to achieve the overall objective of the plans and to determine the forms and methods.
Konsernlar, kompaniyalar, uyushmalar, xissadorlik jamiyatlari va boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlar – Concerns, companies, associations, joint stock companies and other economic entities -	rejalashtirayotgan davr uchun ishlab chiqarish-xo'jalik yuritish va korxonaning moliyaviy faoliyati rivojlanishiga oid tahliliy va prognoz hujjatlarini tayyorlashni amalga oshiradi.	production is planned for the period of economic and financial activities related to the development of analytical and forecasting documents.
Loyihalashtirish – design	rejalashtirishning barcha tartibotlarining yakunlovchi bosqichi. Uning maqsadi barcha darajalar va vaqt gorizontlari indikativ rejalarining loyihalarini ishlab chiqishdan iborat.	the final phase of the planning procedures. His goal is for all levels and time horizons indicative of draft plans.
Markaziy Bank – Central Bank -	indikativ rejalashtirishda pul-kredit agregatlari va pul-kredit siyosatini asosiy yo'nalishlari bo'yicha tahliliy va prognoz hujjatlarini, bank tizimi aktiv va passiv balans ko'rsatkichlarini, monetarizatsiya darajasi bo'yicha axborot tayyorlaydi.	indicative planning of the monetary and credit aggregates and the main directions of the monetary policy analysis and forecasting, as indicators of the balance of assets and liabilities of the banking system, prepare the information on the level of monetarizatsiya.
Maqsadlar – goals -	indikativ rejalashtirishda ideal holat yoki rejalashtirish ob'ektining ma'lum	Indicative planning is the status of the object or planning to

	vaqt oralig'ida faoliyat ko'rsatish natijalari sifatida tushunladi.	operate in a certain period of time results as tushunladi.
Maqsadlarni shakllantirish – Establishing goals -	bu keyingi harakatlar uchun aniq, tarkiblangan va amalga oshirish uchun yaroqli bo'lgan me'yorlar tizimini yaratish.	This next part of the action and the creation of a system suitable for the implementation of the principles.
Maqsadlarni tartibga keltirish, maqsadlar daraxtini shakllantirish – Objectives to regulate the formation of the tree of goals	bu ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadlarining dinamik tizimini shakllantirish, ularni vaqt oraliqlari bo'yicha taqsimlash vazifasidir.	This dynamic socio-economic development targets system, the duty of the distribution of time intervals.
Maqsadlar daraxti – Tree -	ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadlarining tizimlashtirilgan to'plami.	socio-economic development objectives structured package.
Metodologik yondashuv – Methodological approach -	bu barcha darajadagi prognozlar, dasturlar, rejalar va vaqt gorizontlarini ishlab chiqishda strategik rejalashtirish mantig'i, tamoyillari va usullaridan foydalanishning yaxlit yo'nalishi.	This growth programs at all levels, development plans and the time horizons of the logic of strategic planning, the principles and methods of use of a single direction.
Moliya vazirligi – The Ministry of Finance -	indikativ rejalashtirishda davlat budjetining daromad va xarajatlari va budjet-soliq siyosatining asosiy yo'nalishlari: budjetning daromad va xarajat ko'rsatkichlari, davlatning tashqi qarzi, budjet defitsiti va uni moliyalashtirish bo'yicha tahliliy va prognoz hujjatlarini tayyorlashni amalga oshiradi.	indicative planning revenues and expenditures of the state budget and fiscal policy: the budget revenue and expenditure figures, the country's foreign debt, budget deficit and finance the preparation of analytical and forecasting documents.
Moliya-budjet siyosati (budjetlar) – Financial and budgetary policy (budget)	bu hokimiyat organlari tomonidan amalga oshiriladigan o'z funksiyalarini bajarish uchun moliyaviy munosabatlardan foydalanish va budjet tizimini boshqarish bo'yicha harakatlar va tadbirlar yig'indisidir.	This is carried out by the authorities to perform the functions of their financial affairs and budget management, the sum of events and activities.
Moliyaviy rejalashtirish – Financial Planning -	moliyaviy resurslarni hosil qilish, taqsimlash, qayta taqsimlash va iste'mol qilish jarayonlarini boshqarish.	make sure that financial resources allocation, distribution and consumption processes.
Moliyaviy rejalar tizimi – Plans for the financial system -	umumdavlat va hududiy darajalarda moliyaviy rejalashtirish qiymat ifodasidagi moddiy va mehnat muvazanatini ta'minlovchi tizim.	national and regional levels in terms of the value of financial planning system that provides material and labor muvazanatini.
Muammolarni tashxis qilish – To diagnose problems	bu maqsad bilan rejalashtirishning qandaydir davri uchun ob'ektning prognoz qilinayotgan holati haqidagi	This purpose of planning for any period predictable differences between the idea of the

	tasavvur o'rtasidagi farqlarni aniqlash.	condition of the facility.
Muqobil variant – Alternative -	bu belgilangan maqsadga erishishning boshqa ehtimoliy usullardan farq qiluvchi usuli.	other possible ways of achieving the goal set different way.
Narxlar indeksi – The index of prices	ikki har xil vaqt oralig'ida tovar va xizmatlarga narxning muvozanatini o'zgarishini aks ettiruvchi ko'rsatkich.	two different time periods indicator reflecting the change in the balance of goods and services.
Narxlar korrektirovkasi – Adjustment of the prices -	bozor vaziyati o'zgarishiga narxlarning moslashuv jarayoni.	The process of change in market prices compatibility.
Normativ prognozning asosiy maqsadi – The main objective of the normative forecast	demografik jarayonlarning ayrim ko'ngilli holatiga erishish uchun muayyan tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.	demographic processes in some volunteers develop specific recommendations for the state.
Oldinga qo'yilgan mahsadlarga erishish – Forward to achieving	xo'jalik yuritish ob'ekti xodimlarining shaxsiy va jamoaviy manfaatlarining qoniqishini belgilab beradi.	The object of managing staff determines the interests of individual and collective satisfaction.
Ommaviy baholash – The assessment of the media	aholining alohida guruhlarining sotsiologik tadqiqotlar jarayonida rejalashtirishning qandaydir muammosining mohiyati yuzasidan fikrlarini aniqlash.	special groups of the population, sociological research planning process to identify any views on the nature of the problem.
Prognoz – the forecast -	hodisa rivojining istiqbollarini aniqlashga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqot oldindan ko'ra bilishning bir shakli hisoblanadi.	According to scientific research aimed at determining the prospects for the development of the event in advance is a form of knowledge.
Reja – plan -	bu oldinga qo'yilgan maqsadga erishish chora-tadbirlari to'g'risida qaror.	measures to achieve the desired goal in this decision.
Rejalashtirish – planning -	bu o'z maqsadlariga erishish uchun xo'jalik yurituvchi sub'ektning oqilona xatti-harakatini iqtisodiy asoslash jarayonidir.	to achieve the goals of this undertaking, the rational behavior of economic processes.
Rejalashtirish – planning -	davlat, boshqaruv organlari, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning mamlakat, mintaqalar, tarmoqlar, mulkchilikning barcha shakllaridagi korxonalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqbollarini ishlab chiqish bo'yicha aniq maqsadga yo'naltirilgan faoliyati.	State governments, businesses, regions, sectors, enterprises of all forms of social and economic development prospects of the development of a purposeful activity.
Rejalashtirish tizimi – Planning System	bu rejalashtirish alohida qismlarining tartibga solingan tarkibiy tuzilishi.	is planning a special part editing structure.
Reja ko'rsatkichlarini	reja loyihasining dastavval manfaatdor	concerned by the structural

tasdiqlash jarayoni – The process of approval of the plan indicators	tuzilmaviy bo‘g‘inlar tomonidan, so‘ngra esa yuqori rahbariyat tomonidan muhokama etilishini nazarda tutadi.	joints in the beginning of the project plan, and then to be discussed by the top leadership.
Rejalashtirish tamoyili – The principle of planning -	rivojlanish qonunlarining umumiy harakatini ifodalovchi hamda dasturlar, loyihalar va rejalarning vazifalarini, yo‘nalishlarini va bajarilish imkoniyatlarini belgilab beruvchi ob‘ektiv kategoriya.	representing the movement of the general laws of the development of programs, projects and plans, objectives, define the areas of performance and capabilities of the lens category.
Respublika tumanlari va shaharlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi indikatorlari tizimi – Cities and districts of the republic's socio- economic development indicators -	respublika mahalliy tuzilmalari hududlari iqtisodiyoti va ijtimoiy sohasining rivojlanishini tavsiflaydi.	development of local structures in areas of economy and social sphere.
Sarf-xarajatlar balansi – The balance of costs	makroiqtisodiyotda YaIMni ishlab chiqarishga ketgan jami xarajatlari va yaratilgan yalpi milliy mahsuloti oxirgi iste‘mol maqsadida ishlatilishi orasidagi balans.	Macroeconomic GDP the total cost of production and the balance between the gross national product used for the purpose of final consumption.
Soliqlar – taxes -	milliy daromadni taqsimlash jarayonida uning bir qismini davlat ixtiyoriga olish shaklidir. Soliq budget va budgetdan tashqari pul fondlarini tashkil etishning asosiy vositasi hisoblanadi.	in the process of distribution of national income and its form part of the state. Tax money to the budget and off-budget funds, the main tool.
Strategik rejalashtirish mantig‘i – The logic of strategic planning -	bu strategik rejalashtirish muammolarini hal etish bilan bog‘liq tartibotlarning tartibga keltirilgan izchilligi, asoslanganligi.	this is related to the solution of the problems of strategic planning based on the consistency of the procedures.
Xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi indikatorlari tizimi – The system of indicators of socio-economic development of the undertakings	iqtisodiyot real sektorining nodavlat va davlat korxonalari hamda ijtimoiy soha tarmoqlari budget tashkilotlari (muassasalari)ning rivojlanish indikatorlarini o‘z ichiga oladi.	and non-state enterprises of the real sector of the economy and social sphere of budgetary institutions (institutions) in the development of indicators.
Ekspert (baholash) yoki evristik usullar – Evaluation (assessment)	bilvosita va to‘liqsiz axborotdan, ekspert mutaxassislar tajribasidan, ichki hissiyotdan foydalanishga	indirect and incomplete information, and expert professional experience, based

or heuristic methods -	asoslangan.	on the use of internal emotions.
Shartnomaviy rejalashtirish – Contract Planning -	korxonalar, birlashmalar, banklar, hokimiyat va boshqaruv organlari o'rtasida ixtiyoriy va o'zaro foydali asosda quriladigan tijorat munosabatlarini tartibga soladi.	enterprises, associations, banks, governments and agencies, based on a voluntary and mutually beneficial commercial relations between the regulation.
Yo'l qo'yiladigan qiymatlar sohasi – Allowable values -	bu hozirgi vaqtda rejani tuzuvchining ixtiyorida mavjud bo'lgan amalga oshirish uchun yaroqli hisoblangan ko'plab muqobil variantlar. Ushbu muqobil variantlar bir birini inkor etadigan darajada shakllantirilishi kerak.	is currently available for the disposal of the compiler of the plan for the implementation of a number of alternative options available. This is one of the alternative options they will need to be formed.
Taktik rejalashtirish – Tactical planning -	taktik vazifalarni tanlashni va ma'lum strategiya va ideal doirasida ularga erishish vositalarini tanlashni nazarda tutadi.	tactical objectives and strategy, and refers to the selection of the ideal means of achieving them.
Tashkilotlararo ishchi guruh – Working group -	o'rta muddatli rejani ishlab chiqishda iqtisodiy organlar o'rtasida muvofiqlashtiruvchi bo'g'in sifatida faoliyat yuritadi.	the medium-term economic development plan as a coordinating link between the well.
Tizimli-majmuaviy yondashuv – A systematic and integrated approach -	turli ijtimoiy tizimlar (majmualar) – korxonalar, mintaqalar va jamiyatga nisbatan tizimli yondashuvni aniqlashtirish.	different social systems (complexes) - businesses, regions and society as a systematic approach to identification.
Tizimli-dasturiy (dasturiy-maqсадli) yondashuv – System software (software-based) approach -	strategik rejalashtirish ob'ektlarining yirik lokal ilmiy, texnik, ijtimoiy, iqtisodiy va boshqa muammolarini hal etishga nisbatan tizimli yondashuvni aniqlashtirish.	strategic planning of large local scientific, technical, social, economic and other problems to a systematic approach to the identification.
Tizimli-multiplikatsion yondashuv (multiplikatsiya – ko'paytirish) – A systematic approach to cartoon (animation) will	samaralari paydo bo'lishi bilan bog'liq jarayonlarni tadqiq etishga nisbatan tizimli yondashuvni aniqlashtirish.	study the effects of the processes associated with the formation of a systematic approach to the identification.
Tizimli-me'yoriy yondashuv – Systematic regulatory approach -	rejalashtirish sub'ektlarining talablarini indikativ rejalashtirishga, uning ob'ektlariga nisbatan (mehnat, moddiy va h.k.) resurslardan optimal tarzda foydalanish bo'yicha tizimli yondashuvni aniqlashtirish.	planning requirements of the indicative planning of subjects, objects (labor, material, etc.) to determine the optimal way to use a systematic approach to resource.
Tizimli-dinamik yondashuv – Systematic and dynamic approach -	indikativ rejalashtirish ob'ektlarini rivojlantirish, sifat xususiyatlarini oshirishga yo'naltirilgan tadbirlarni tadqiq etish, ishlab chiqish va	development of indicative planning activities aimed at improving the quality characteristics of the study

	asoslashga nisbatan tizimli yondashuvni aniqlashtirish.	devoted to the development and feasibility study to determine a systematic approach.
Uzoq muddatli rejalashtirish – Long-term planning -	investitsiyalar va mahsulot ishlab chiqarish dasturlariga mahsulotning muayyan guruhiga xos bo'lgan reja gorizontigacha muayyanlashtiradi va odatda, 10 yilgacha bo'lgan muddatni qamrab oladi.	Investment and production of software products specific to a particular group of horizontal and define the plan usually covers a 10-year term.
Funksional prognoz qilish – Functional prognosis -	bu u yoki bu tashkilotlar, firmalar, korporatsiyalar, davlat organlari, o'quv muassasalarining muayyan amaliy maqsadlari va vazifalariga xizmat qiluvchi prognoz.	these or those organizations, firms, corporations, government agencies, educational institutions and the specific goals and objectives of the practical service forecast.
Funksional demografik prognoz qilish – Functional demographic forecasts -	bu ayrim o'ziga xos maqsadlar uchun bo'lajak talab va taklifni oldindan aytib beruvchi teglamalar shakliga keltirilgan aholi yosh-jins tarkibini prognoz qilish.	some of the specific goals for the future shape of the teglamalar predict supply and demand forecasting age-sex structure of the population.
O'rta muddatli rejalashtirish vazifalari – Medium-term planning functions -	uzoq muddatli rejalashtirish dasturlarini amalga oshirish uchun moliyaviy, iqtisodiy va texnik nuqtai nazardan zamin hozirlashdan iborat.	long-term planning for the implementation of the programs of financial, economic and technical point of view, prepare the ground.
Qaror qabul qilish – Decision-making -	bu ikkinchi darajali sharoitlarni hisobga olgan holda maqsad qo'yilganda optimal muqobil variantni tanlash.	The purpose of this second level, taking into account the conditions required to select the optimal alternative.
Qarorlar qabul qilish mantig'i nuqtai nazaridan baholash – The assessment in terms of the logic of the decision-making	bu muqobil variantlar yordamida maqsadga erishish darajasini tavsiflovchi kattalik.	these alternative options to reach the level of explanatory variable.
Qadrsizlanish – devaluation -	milliy valyutaning narxi chet el valyutalarining bahosidan kamayishi.	The decrease in the price of foreign currency to the value of the national currency.
Qisqa muddatli rejalashtirish maqsadi – The purpose of the short-term planning -	bir oy mobaynida biznesning rivojlanishini nazarda tutish, ishlar natijalari rejalardan chetga chiqishining butun reja gorizontini rejalashtirishga ta'sirini hisoblab chiqish va ushbu rivojlanishni ixcham boshqarishdan iborat.	the development of business in a month to keep deviations to the plan, the results of the entire planning horizon to calculate the impact of planning and management of the development of this compact.
Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlari	viloyatlar va Toshkent shahrining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish	the regional socio-economic development of the city, the

Kengashi, Viloyatlar va Toshkent shahar xokimiyatlari – The Council of Ministers of the Republic of Karakalpakstan, regions and Tashkent city government -	ko‘rsatkichlari, mahalliy budjetning shakllanishi va budjetdan moliyalashtirishga talabnomalar prognozini amalga oshiradilar.	formation of the local budget and budget to carry out the forecast of applications for financing.
Ekstrapolyatsiya usuli – Extrapolation method -	avvalgi davrlar amaliyotidan kelib chiqib istiqbollarni tuzish.	to conclude, based on the practice of previous periods prospects.
Ekstrapolyatsion usul – The method Ekstrapolyatsion	chiziqli va eksponensial funksiyalardan, ya’ni davr mobaynida aholi sonining o‘rtacha yillik absolyut o‘zgarishlari to‘g‘risidagi yoki o‘rtacha yillik o‘sish sur‘atlari to‘g‘risidagi ma’lumotlardan foydalanishga asoslangan usul.	linear and exponential functions, ie the period, the average annual absolute change or an average annual growth rate method is based on the use of information.
Ekspert baholash usuli – Assessment method -	fan va iqtisodiyotning alohida tarmoqlarida vakolatli mutaxassislar tomonidan berilgan va asoslangan baholar negizida qilingan prognoz.	science and private sectors of the economy have been authorized on the basis of evaluations by experts and based on the forecast.
Eksport – export -	tashqi bozorda tovarlar, xizmatlar va kapitallarni realizatsiya qilish maqsadida chetga chiqarish.	foreign markets for goods, services and capital in order to make the sale.

VII. ADABIYOTLAR RO'YXATI.

Asosiy adabiyotlar

- 1 Gregory N. Mankiw. Macroeconomics. 7 th edition. Harvard University. NY.: Worth Publishers, 2010
- 2 Ishmuhamedov A.E., Djumayev Z.A, Jumayev Q. X. Makroiqtisodiyot: O'quv qo'llanma. T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2005. – 192 bet.
- 3 Вахабов А.В., Бутабоев М.Т. Макроиктисодиёт. О'қув қо'лланма. – Фарғ'она: “Навро'з” нашриёти, 2019. – 319 бет.
- 4 Вымуатнина, У.В. Макроэкономика в 2 ч. Часть 1: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры/ У.В.Вымуатнина, К.У.Борисов, М.А.Пахнин. –Москва: Издательство Урайт, 2017. – 294 с.
- 5 Вымуатнина, У.В. Макроэкономика в 2 ч. Часть 2: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры/ У.В.Вымуатнина, К.У.Борисов, М.А.Пахнин. –Москва: Издательство Урайт, 2018. – 198 с.
- 6 Розанова Н.М. Макроэкономика. Практикум: учебное пособие для магистратуры/ Н.М.Розанова. –Москва: Издательство Урайт, 2019. 496 с.

Qo'shimcha adabiyotlar

- 1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son Farmoni.
- 2 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida”gi 31.12.2021 yildagi O'RQ-742-sonli Qonuni.
- 3 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasida investitsiya muxitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida” 01.08.2018 yildagi PF-5495-sonli Farmoni.
- 4 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Soliq va bojxona imtiyozlari berilishini yanada tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida” 27.06.2019 yildagi PF-5755-sonli Farmoni.
- 5 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida”gi 12.05.2020 yildagi PF-5992-sonli Farmoni.
- 6 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” 10.07.2019 yildagi PQ-4389-sonli Qarori.
- 7 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019 – 2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida” 04.10.2019 yildagi PQ-4477-sonli Qarori
- 8 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasining 2020-2022 yillarga mo'ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 09.01.2020 yildagi PQ-4563 -sonli Qarori.
- 9 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 25.01.2020. <https://uza.uz/>
Mirziyoyev Sh.M. Investorlar uchun qulay va jozibador sharoit yaratishga

qaratilgan amaliy ishlarimizni yanada jadallashtiramiz. Yangi O‘zbekiston №60 (582), 2022 yil 22 mart soni.

- 10 Abel A.B., Bernanke B.S., Croushore D. Macroeconomics. 8 th edition. USA: Amazon, 2013.
- 11 Бланшар О. Макроэкономика: учебник / О.Бланшар; науч.ред.пер. Л.Л.Луибинов; Гос. ун-т - Высшей школы экономики, 2010. -671с.
- 12 Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Макроэкономика; Учебник длуа вузов. СПб.: Питер, 2009. -350 с.
- 13 Самуэлсон, Пол Э., Нордхаус, Вилуам Д. Макроэкономика. Учебное пособие. М.: ООО «И.Д. Вилуамс», 2009. -592 с.
- 14 Абел Э., Бернанке Б. Макроэкономика. 5-е изд. -СПб: Питер, 2008. -768 с.
- 15 Розанова, Н.М. Макроэкономика. Продвинутый курс в 2 ч. Част 1: учебник длуа магистратуры / Н.М.Розанова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Урайт, 2017. – 283 с.
- 16 Ажемо‘g‘ли. Дарон, Робинсон Жеймс А. Мамлакатлар таназзули сабаблари: қудрат, фаровонлик в акамбаг‘аллик манба‘лари. Инглиз тилидан таржима. – Тошкент.: “Ofset-print” МЧЖ. “Nihol” нашриёти, 2021. 672 бет.
- 17 Pul-kredit siyosatining 2022 yil va 2023-2024 yillar davriga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2021 yil. 110 bet.
- 18 Vaxabov A.V. Xajibakiyev Sh.X. Yashil iqtisodiyot. Darslik. - Toshkent.: “Universitet” 2020. – 296 b.
- 19 Vaxabov A.V. Xajibakiyev Sh.X. Jahonda “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirish modellari va uni O‘zbekistonda amalga oshirish xususiyatlari. Monografiya. - Toshkent.: “Universitet” 2020, 278 b.
- 20 Vaxabov A.V., Baxtiyorov B.B. Aholining ijtimoiy jihatdan muhtoj qatlamlarini ijtimoiy himoya qilish tizimining manzilliligini kuchaytirish mexanizmini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent.: “Universitet” 2020. 156 bet.
- 21 Пузиков В.В., Вахабов А.В. и др.г.е. Современные особенности влиуаниуа теневой экономики на постсоветском пространстве и пкти смегчениуа ее последствий. Коллективнауа монографиуа. - Т.: “Университет”, 2021 - 372 с.
- 22 Бууджет длуа граждан / Министерство финансов РУз. www.mf.uz
- 23 Вахабов А.В., Разыкова Г.Х., Хажибакиев Ш.Х. Иностраннне инвестиции и модернизatsiya natsionalной экономики / Под ред. д.э.н., проф. А.В.Вахабова – Т.: Молиуа, 2011. – 300 с.
- 24 Вахабов А.В., Разыкова Г.Х., Модернизatsiya экономики. Учебное пособие. Тошкент: Iqtisod-Moliya. 2014. – С. 200.
- 25 Вахабов А.В., Иминов Т.К., Тешабоев Т.З., Бутабоев М.Т. “Зелёнауа экономика”, как основа устойчивого развития (Экономический рост без ущерба длуа экологии). Монографиуа. Т.: “Aloqachi”, 2019, 480 стр.

Internet resurslar

- 1 www.mineconomy.uz
- 2 www.mf.uz
- 3 www.cbu.uz
- 4 www.stat.uz
- 5 www.worldbank.org

- 6 www.imf.org
- 7 www.oecd.org
- 8 www.wto.org
- 9 www.cisstat.com
- 10 www.undp.org
- 11 www.ilo.org
- 12 www.adb.org